

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
KALKINMA İKTİSADI VE İKTİSADI BÜYÜME BİLİM DALI

**MİLLİYETÇİLİK VE KALKINMA:
1929-1938 Türkiye Örneği**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ZEYNEP TEMÜRLENK

İSTANBUL 2006

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
KALKINMA İKTİSADI VE İKTİSADI BÜYÜME BİLİM DALI

**MİLLİYETÇİLİK VE KALKINMA:
1929-1938 Türkiye Örneği**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ZEYNEP TEMÜRLenk

DANIŞMAN: DOÇ. DR. FUAT ERCAN

İSTANBUL 2006

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
İÇİNDEKİLER	1
GİRİŞ	3
I. BÖLÜM	6-20
<i>MİLLİYETÇİLİK</i>	
1-Milliyetçiliğin Tanımı.....	8
2-Milliyetçilik Üzerine Tartışmalar.....	10
II. BÖLÜM	21-44
<i>TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN İLK DÖNEMİ</i>	
1- Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu.....	21
2-Türk Milliyetçiliğinin Gelişiminde Etkili Olan İsimler.....	25
3- Osmanlı Devletinin Son Döneminde Türk Milliyetçiliği ve “Milli İktisat” Anlayışı.....	32
III. BÖLÜM	45-59
MİLLİ MÜCADELE VE KURULUŞ YILLARI	
1-Milli Mücadele Dönemi Millilik Anlayışı.....	45
2- Cumhuriyet Dönemi Milliyetçilik Anlayışı.....	47
3- 1920-1929 yılları Arasındaki İktisadi Gelişmeler.....	50
3.a-Lozan Barış Antlaşması.....	51
3.b-İzmir İktisat Kongresi.....	53
3.c-1923 Sonrası İktisadi Gelişmeler.....	56
IV. BÖLÜM	60-84
<i>BUNALIM YILLARI VE MİLLİYETÇİLİK</i>	
1-1929 Dünya Ekonomik Bunalım.....	62

Sayfa No.

2-1929 sonrasında Türkiye Ekonomisi.....	63
3- Irkçılığa Kayış: İskan Kanunu.....	68
4- Kùltür Milliyetçiliği: Türk Tarih Tezi.....	69
5-Cumhuriyet Dönemi Aydınlarının Devletçilik ve Milliyetçilik Üzerine Düşünceleri.....	71
5.a- Kadro Dergisi ve Devletçilik.....	71
5.b-Ahmet Hamdi Başar:İktisadi Devletçilik.....	76
5.c- Ahmet Ağaoğlu: Liberal Devletçilik.....	81
SONUÇ	86
KAYNAKÇA	89

GİRİŞ

Milliyetçilik ideolojik içeriği itibariyle tek ve sabit olamamakla birlikte değişkenlik göstermektedir. Milliyetçilik kimi zaman negatif anlamlar taşıdığı gibi kimi zamanda pozitif anlamlar da taşımıştır. Varolan bir devlette bulunan ve kendi tabiiyetindekilerin mutlak üstünlüğünü ve bunların başkalarından daha değerli olduğunu vaaz eden bir ideolojiyi kastettiği zaman negatif bir anlam kazanmış, buna karşılık baskı gören yada böyle olduğu varsayılan bir topluluğu temsil eden ve bu topluluk ulusal bir yapılanmaya sahip olmadığından özerklik, bağımsızlık yada dekolonizasyon için mücadele eden bir hareket tarafından kullanıldığı zaman pozitif anlama sahip olmuştur.¹

Milliyetçiliği ele alan toplumbilimciler milliyetçilik konusuna temelde üç soruyla eğilmişlerdir: Milliyetçilik nedir, aktörleri kimlerdir, ortaya çıkma koşulları nelerdir? Gellner, milliyetçiliği siyasi birlik, kültür birliğini çakıştırma projesi çerçevesinde farklı halk kültürlerinden tekil bir üst kimlik yaratma çabası olarak değerlendirir. Gellner, millet adı verilen olgunun farklı toplumsal ve siyasi şartlarda biçimlendiğini vurgulamıştır. Benedict Anderson ise milleti, sınırlı ve egemen muhayyel bir siyasal topluluk olarak tanımlar. Bu anlamıyla milliyetçi düşünce biçimi “öteki” kavramını içermiştir. Gellner, Anderson, Chatterjee, Smith gibi sosyal bilimciler milliyetçiliğin yörüngesinin oluşumunda özellikle kültürün önemini vurgulamışlardır. Kültürel boyutu en çok ön plana çıkaran yazarlardan biri olan Anderson, milliyetçiliği hayali cemaat olarak tanımlayarak siyasi süreçte kültürel boyutun önemini altını çizmiştir. Bir cemaat hayal edip, birilerini bu cemaate üye olmaya çağırırken bu işlemi gerçekleştirmeye yönelik hem maddi hem de kültürel araçlardan yararlanılmaktadır.

Bu çalışmada öncelikle milliyetçiliğin ne olduğu ve kökenine ilişkin görüşlere yer verilmiş olup, Cumhuriyet Türkiye’si’ni ele alırken milliyetçiliği ele alan

¹ Etienne Copeaux, Türk Milliyetçiliği: Sözcükler, Tarih, İşaretler, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce cilt.4 (Milliyetçilik), s.44

toplumbilimcilerin öne sürmüş olduğu düşüncelerin bu isimlerden ne ölçüde etkilendiği, hangi koşullarda ön plana çıktığı ve Cumhuriyet hükümetlerinin ve aydınlarının uygulamalarında ve görüşlerinde nasıl etkileri olduğunu daha iyi anlatabilmek amacıyla ilk bölümde milliyetçiliği ele alan ve bu literatürde önemli yerlere sahip toplumbilimcilerin görüşlerine yer verilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın asıl amacı 1929-1938 yılları arasında kristalleşen milliyetçilik düşüncesi ve kalkınma anlayışına nasıl etkilediği ele alınmıştır. Bu ele alış sırasında ise Türk Milliyetçiliği ve kalkınma konusunda çalışmaya kolaylık sağlanması amacıyla dönemlendirmeler yapılmıştır. Bu dönemlendirmeler:

- Cumhuriyetin kuruluşunu önceleyen ve ön-milliyetçilik olarak tanımlayabileceğimiz Osmanlı İmparatorluğunun çöküş yılları
- Milli Mücadele ve Cumhuriyetin kuruluş yılları
- Büyük kriz ve Devletçilik olarak tanımlanan 1929-1938 arasındaki dönem

Milliyetçiliğin değişik türlerinin ortaya çıkmasında hiç kuşkusuz toplumsal ve siyasal yapının büyük etkisi olmuştur. Osmanlı İmparatorluğunun toplumsal yapısı itibari ile Türk milliyetçi düşüncesinin gelişmesine pek olanak olmamıştır. Türk milliyetçi düşüncesinin gecikmesindeki bu büyük nedenden dolayı Türk Milliyetçiliği öncelikle Kafkas Türkleri arasında gelişmesi ve onların etkisinde Osmanlı İmparatorluğunda ki Türkler arasında da ivme kazanmasını sağlamıştır. Bu gelişimde elbette ki Yusuf Akçura, Ziya Gökalp, Ahmet Ağaoğlu gibi isimlerin yanı sıra bu isimlerinde içinde bulunduğu Türk Ocağı, Türk Derneği gibi örgütlenmelerin yanı sıra Türk Yurdu gibi dergilerinde etkisi olmuştur.

Cumhuriyet dönemi milliyetçilik anlayışını anlayabilmek için Türk milliyetçiliğinin oluşum yıllarına bakmak gerekecektir. Türkiye’de Ziya Gökalp ile başlayan ve 1930’larda yoğunlaşarak artan uluslaşma çabası bir anlamıyla devletin resmi ideolojisine şekil vermesinin yanı sıra yeni bir toplumsallaşma biçiminin de ortaya çıkışına işaret etmektedir. Bu uluslaşma çabası yukarıdan aşağıya devletin müdahalesiyle gerçekleşmiştir.

II. Meşrutiyet yıllarında Osmanlı aydınları milliyetçilik düşüncesi ile tanıştıklarında Osmanlı İmparatorluğunu nasıl ayakta tutabilirim çabası içine girmişlerdir. Milliyetçilik sadece kültürel bir boyut taşımaktan çıkarak siyasal bir nitelik

taşımaya başlamıştır. Milli Mücadele yılları ise din ögesi milliyetçi tanımlarda baskın öge olarak yer almış ve milliyet Müslümanlıkla eşanlamli kullanılır olmuştur. 1924 sonrasında ise bir önceki dönemde ki dini tanımdan keskin kopuşların olduğu gözlenir. “Dilde, kültürde ve ülküde birlik” şiarı cumhuriyetçi tanıma asıl rengini vermiştir. Buna göre Türkçe konuşan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan, ortak bir tarihi geçmişe sahip, Cumhuriyet ülküsüne sahip herkes Türk olarak kabul edilmektedir. 1929 sonrasında ise siyasi ve iktisadi gelişmelerde milliyetçi söylemlerin ırkçı bir nitelik taşıdığı görülecektir. Bu dönemde Türkçülüğü sistemleştirme çalışmaları hukuksal ve kurumsal düzeyde artmıştır. İttihat ve Terakkinin “Milli İktisat Programı” ile başlayan Türk milliyetçiliğine ekonomik bir boyut kazandırma çalışmaları bu dönemin devletçilik politikaları ile zirveye ulaştığı söylenebilir. Çalışmanın son bölümü ise bu dönemdeki gelişmeler ve dönemin Cumhuriyet aydınlarının düşüncelerine yer verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

MİLLİYETÇİLİK

Milliyetçiliğin bir doktrin, bir düşünce olarak ortaya çıkışı on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllara kadar uzanır. Yirminci yüzyıl öncesinde milliyetçiliği sistematik olarak ele alan ve belirli bir kurumsal çerçeve dahilinde açıklamaya soyunan çalışmalara pek rastlanmaz. Bu dönemin eserleri daha çok felsefi yada ahlaki kaygılarla üretilmiş ve milliyetçiliği iyi ve kötü yanlarını tartışmakla yetinmiştir.

Millet ve milliyetçilik düşüncesi iki tarihi olayla dünyaya yayılmıştır. İlk gelişme Fransız Devrimi'dir. Fransız Devrimi ve onu izleyen Napolyon'un askeri istila girişimleri, milliyetçilik fikrinin burjuvazinin ideolojisi halini almasına ve diğer Avrupa ülkelerine yayılmasına neden olmuştur. Burjuvazi, milliyetçiliği iç gümrükleri tasfiye ederek dış gümrükleri yükseltmek suretiyle iç pazarın meydana getirilmesinde bir araç olarak kullanmıştır.

Tarih içinde milli toplulukların ortaya çıkışı ile belli bir siyasi kurumlaşma biçimi olan milli, merkezî devlet oluşumu, bağımlılık ilişkisi içinde birbirini izlemektedir. Sözü edilen bu etkileşimin tarih içinde belirlenmesine yol açan olay, ekonomik yapıdaki değişimdir. Kısacası 'pazar bütünleşmesi' terimi ile bu ekonomik yapı değişimi ve onun yerine yeni tür ekonomik ilişkilerin yada kurumların geçmesini içermektedir. Ekonomik değişimin belirgin özelliği, meta üretiminin hakim hale gelmesi ile belli toplumsal sınırlılıklar içinde bir pazar bütünleşmesinin oluşumudur. Ekonomik açıdan pazar bütünleşmesi, pazarın oluştuğu toplumsal sınırlılıklar içinde bir taraftan insan ilişkilerini düzenleyen norm ve değerler sistemi ile dilde bütünleşmeye yol açarken, siyasal alanda da milli, merkezî devlet gündeme gelmesine neden olmuştur. Ancak, milli toplulukların ortaya çıkışı ile beraber milliyetçi ideoloji

gündeme gelmemiştir. Milli Merkezîyetçi devletin oluşumu siyasal bir değişimdir, ancak kuramsal değişimle beraber devletin meşruluk temeli değişmemiştir. Eskisi gibi monarkların tanrısal kökenli olduğu kabul edilen egemenlik haklarına dayanmıştır.²

Milliyetçiliğin bir siyasî ideoloji olarak ortaya çıkışı ise 19. yüzyıl başlarında olmuştur . Bu dönemde milliyetçilik, monarkların Tanrıdan kaynaklanan egemenlik haklarına karşı egemenliğin topluma, millete ait olduğu ileri sürülmüş, feodal ayrıcalıklara karşı eşitlik ve liberalizm savunulmuştur. Böylece milliyetçilik ideolojisi, kurulu düzene ve mevcut siyasal kurumlaşmaya karşı devrimci bir nitelik taşımıştır. Bu durum 19. yüzyılın ortalarından sonra giderek tutucu bir içerik kazanmıştır.19.yüzyıl sonlarında daha çok varolan ulus devletler içerisinde beliren politik varolma hakkına ilişkin kitlelerin yeni yeni uyanan artan istemleri ile her milliyetçi hareket kendi kaderini tayin hakkı isteyebilmektedir. Bu dönemde (1870-1914) Eric J. Hobsbawm'ında belirttiği gibi milliyetçiliğin yükselişinde üç önemli toplumsal gelişme yatıyordu. Modernleşme sonucu kendilerini toplumsal bir tehdit altında gören geleneksel sınıf ve katmanların direnişî, ikincisi burjuvazinin yükselişî ve son olarak da büyük göçlerdir.³ Özellikle iki savaş arası dönemde Dünya Kapitalizminin yaşadığı kriz iktisadî liberalizmin de sonunu beraberinde getirmiş ve korumacı, ulusalcı iktisat politikaları etkisini arttırmış, devlet iktisadî hayata girmiş ve bu gelişmeler milliyetçiliğe alt yapı hazırlamıştır.

İkinci gelişme ise, yirminci yüzyılda sömürge halkların bağımsızlıklarına kavuşma hareketidir. Milliyetçilik artık birleştirici değil ayrılıkçıdır. Milliyetçilik özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren az gelişmiş ülkelerde anti-emperyalizmle eş anlama gelmeye başlamıştır. Bazı toplumlarda milliyetçilik tutuculuğun ve değişime karşı reaksiyonun aracı olarak yorumlanırken, bazı ülkelerde de değişimin hedefi olarak değerlendirilmiştir. Yirminci yüzyılda milliyetçiliğin bütün dünyaya yayılışının nedeni ise batılı olmayan ve gelişen ülkelerin batılılaşma ve modernleşme sürecine girmeleridir. Batı dışı toplumlardaki bu milliyetçilik hareketlerinin temelinde bir yandan modernleşme diğer yandan ise kültürel özgünlüklerini koruma arayışları yatmaktadır.

² Gencay SAYLAN, 'Milliyetçilik İdeolojisi ve Türk Milliyetçiliği',Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi 7,İletişim yay.s. 1946

³ Eric J. Hobsbawm, 1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik, Ayrıntı yay. 1995, s. 32

Ernest Gellner'de Doğu Avrupa'daki milliyetçilikler tarafından yaşanan ve daha sonrasında tüm Üçüncü Dünya milliyetçiliklerinin genel özelliği haline gelen açmazı batılılaşma ve popülizm arasındaki karşıtlık olarak tanımlamıştır.

1-Milliyetçiliğin tanımı:

Milliyetçilik, milletten türetilmiş bir kelimedir. Arapça olan millet sözcüğü din topluluğu anlamına gelmektedir.⁴ Dilimizde millet, 'nation' kelimesine karşılık olarak kullanılmaktadır. Latince bir fiil olan 'nasci'den gelen 'nation' aynı yerde doğmuş bir insan topluluğu manasını ifade etmektedir.⁵

Milliyetçilik tanımı tartışmalı bir konudur. Tanım üzerinde fikir birliği sağlanmış olduğu söylenemez. Pek çok tanımla karşılaşılmaktadır. Birbirinden farklı tanımlarla karşılaşılmamasının nedeni ise millet ve milliyetçilik kavramlarının başka kavramlarla karıştırılmasıdır. Immanuel Wallerstein öncelikle ırk, ulus ve etnik grup olarak belirlediği üç toplumsal kategorinin tanımlarını yaptıktan sonra neden aynı işlevi görmek üzere üç ayrı kategori oluşturulmasına ihtiyaç duyulduğunun sorusunu sormaktadır. Wallerstein'a göre ırk 'belirgin bir fiziksel görüğe denk düşen , genetik bir kategori', ulus 'bir devletin gerçek yada kurgusal sınırlarına bağlı bulunan sosyo-politik bir kategori', etnik grup ise 'nesilden nesile aktarılan bazı kalıcı davranış özellikleriyle tanımlanan ve ulustan farklı olarak kurumsal açıdan bir devletin sınırlarıyla bağlantılı

⁴ Millet ;1- Yazılmış, düzenlenmiş olan 2-Bir inanca, bir dine bağlı topluluk (İsmet Zeki Eyüboğlu, Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü, sosyal yay., s.485), Aynı topraklar üzerinde yaşayan, aynı kökten gelen, ortak bir tarihleri, kültürleri, gelenekleri olan, çoğu kez de aynı dili konuşan insanlardan oluşan topluluk: eşanlamlısı ;ulus (Büyük Larousse sözlük ve ansiklopedisi s. 8178), 1- Din ve mezhep 2- Bir din ve mezhepte bulunanların toplu 3- Sınıf, topluluk (Ferit Develioğlu, Osmanlı-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Aydın kitapevi, 1996, s.648

Ulusçuluk;1- ulusal bir topluluk oluşturmaları gerektiğinin bilincinde olan ve bağımsız bir devlet kurmak isteyen kimselerce geliştirilen siyasal eylem;milliyetçilik, nasyonalizm 2-Ulusal çıkarları, ulusu her şeyin üzerinde tutan, öteki devletlerin çıkarlarından daha önde geldiğini ileri süren siyasal kuram (Büyük Larousse, s. 11936)

Uluslaşma ise, ulus bilincine varma ve kendini kabul ettirmek (Büyük Larousse, s.11937)

⁵ A.Engin OBA, Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu, s. 18

bulunmayan kültürel bir kategoridir.’⁶ Wallerstein bu kategorilerden her birinin küresel kapitalist ekonominin bir temel yapısal yönüne denk düştüğünü belirtir. Buna göre ırk kategorisi, Kuzey-Güney ayrımı çerçevesinde, küresel kapitalist ekonomi içindeki dikey işbölümünü ortaya çıkarmaktadır. Irk ve dolayısıyla ırkçılık Wallerstein’a göre eksenel işbölümüyle ilişkili olan coğrafi yoğunlaşmaların dışa vurumu, itici gücü ve sonucudur.⁷ Ulus kategorisi, tarihsel siyasi üstyapı kurumu olan devleti belirlemekte ve devletlerarası sistem bu siyasi yapı üzerinde kurum. Etnik grup kategorisi ise, hane içi bedelsiz çalışma olgusunu meşrulaştırıcı bir işlev görmekte ve kapitalist sınıfın bu ucuz emeği kullanabilmesini sağlamaktadır.⁸ Wallerstein ırksal sınıflandırmanın esas olarak merkez-çevre zıtlığını koruma ve ifade etmenin bir tarzı şeklinde ortaya çıkmış olmasına karşın milliyetçi sınıflandırmanın köken olarak hiyerarşik düzenin yavaş fakat düzenli değişimi içinde devletler arasındaki rekabeti ifade etmenin bir tarzı olarak ortaya çıkmış olduğunu ve bundan dolayı ırksal sınıflandırmanın kabalığına karşı istemde daha ayrıntılı avantajlar sağladığını belirtmektedir.⁹ Dolayısıyla Wallerstein’a göre bu kategoriler küresel kapitalist ekonominin bir ihtiyacını gidermekte, üç değişik sömürü noktasında sistemi meşrulaştırma işlevi yerine getirmektedir.

⁶ Balibar ve Wallerstein , Irk, Ulus, Sınıf, Metis yay., s.98

⁷ age.,s.102

⁸ age.,s.100

⁹ age., s.105

2- Milliyetçilik Üzerine Tartışmalar:

Bu bölümde milliyetçilik literatüründe en çok tartışılan isimlerin milliyetçiliğe dair tanımlamalarına ve milliyetçiliğin kökenine ilişkin düşüncelerine yer verilecektir.

Marksist bir düşünceye sahip *Tom Nairn*'e göre milliyetçiliğin kökleri toplumsal iç dinamiklerinde değil, dünyanın genel tarihsel gelişim sürecinde aranmalıdır. Dolayısıyla milliyetçiliği açıklamaya soyunacak kurumsal yaklaşım dünya tarihini temel almalıdır. Buna göre milliyetçilik Fransız ve sanayi devrimlerinden bu güne uzanan dünyaya egemen olan siyasi ekonomik modelinin bazı nitelikleri tarafından belirlenir.¹⁰ Ancak Nairn'in milliyetçilik anlayışı, kökenleri doğrudan doğruya (siyasi) ekonominin gelişiminde yatmadığı ve milliyetçiliğin sanayileşme, kentleşme gibi süreçlerin kapitalist ekonominin on sekizinci yüzyıldan bu yana eşit olmayan 'dengesiz' gelişiminin sonucu olduğu düşüncesindedir.¹¹ Merkez ülkelerin çevre ülkeler üzerinde üstünlük kurmasıyla gelişmiş ülkeler ile geri kalmış ülkeler arasındaki uçurum kapatılmayacak ölçüde büyümüştür. Elbette bu durum halkların kalkınma beklentisine girmesini engellememektedir. Nairn bu koşullar altında geri kalmış ülkelerdeki seçkinlerin bu işleri kendi üstlerine aldığını ve bu 'kendi üstüne alma' milliyetçiliğe giden yolda en önemli adımlardan birini oluşturduğunu belirtmektedir. Nairn'e göre bunun içinde seçkinler haklarını 'kestirme' yoldan gitmeye ikna etmeli ve bu ülkeler gelişmiş ülkeleri bir şekilde taklit etmelidir. Ancak bunu 'yabancıların' doğrudan müdahalesini reddederek yapmaları gerekir. Nairn'e göre bu durumda seçkinlerin elinde tek koz halkın etnik kökeni, dili, derisinin rengidir. Milliyetçiliğin yeni orta sınıf entelijensiyasını, halk kitlelerini tarihe davet etmeli ve bu davetiyede halkın anlayabileceği bir dilde yaymalıydı.

Nairn'e göre kapitalizm dünyayı hızla etkisi altına almasının tarihsel-toplumsal bir bedeli vardır: Bu bedel milliyetçilikti. Üçüncü dünya ülkelerinin verdiği mücadelelerde milliyetçilik bu sürecin itici gücüdür. Süreç gelişmiş ülkelerin yarattığı baskının geri kalmış toplumlarda tepki olarak milliyetçiliği doğurmasıyla tamamlanmış, gelişmiş 'merkez' ülkelerinde etkisine alıncaya kadar devam edecektir. Milli devlet bir ideolojiye

¹⁰ Umut Özkırımlı, *Milliyetçilik Kuramları*, Sarmal yay.,s.103

¹¹ *age.*, 104

kavuşunca ve milliyetçilik dünya siyasetinin yeni ‘normu’ haline gelince, gelişmiş ülkelerde milliyetçi olmak zorundaydılar. Kısacası milliyetçilik ‘sonradan görmelerin’ kötü kaderi değildir, ‘dengesiz kalkınma’nın diyalektik bir sürecidir ve taraflar birbirlerini sürekli değişmeye zorlamaktadır. Uzun vadede ‘merkez’ devletlerin milliyetçiliği de en az ‘çevre’ ülkelerinki kadar kaçınılmazdı¹²

Nairn’e göre aydınlatma düşüncesinden kaynaklanan lineer gelişme umudu kapitalizmin başlangıcından itibaren hayaldi. On sekizinci yüzyıl sonlarında Avrupa, İngiltere ve Fransa’nın merkez, diğer bölgelerin ise çevre konumunda olduğu bir eşitsizlik içinde milliyetçi siyaset ve kültür ana yapısı, ilk önce Almanya ve İtalya’da, sürecin ‘emperyalist doğası’na bir tepki olarak gelişmiş, Merkez ve Doğu Avrupa ile İrlanda ve İskandinavya gibi daha çevre bölgelere oradan Japonya’ya emperyalizmin tam hakimiyetini takiben de dünyanın her yerine yayılmıştır.¹³

Milliyetçiliği bir siyaset biçimi olarak gören *John Breuilly* aynı zamanda milliyetçiliği ‘karşılaştırmalı tarih’ yöntemiyle çözümlenmeyi deneyenlerden biridir. Breuilly milliyetçiliği, “iktidarı (devlet gücünü) ele geçirmeye yada kullanmaya çalışan ve bunu milliyetçi savlara dayanarak haklı gösteren siyasi hareketler” olarak tanımlar. Milliyetçi savdan bahsettiği ise, üç temel iddia çerçevesinde yapılan bir siyasi doktrindir. Öncelikle kolaylıkla belirlenecek kendine özgü bir karakteri olan bir millet vardır. Bu milletin çıkarları ve değerleri diğer tüm çıkar ve değerlerden üstündür ve millet olabildiğince bağımsız olmalıdır.¹⁴ Breuilly’e göre kültür, ideoloji, kimlik, sınıf veya modernleşme gibi kavramlardan hareketle milliyetçiliği tanımlamak hem yetersiz hem de yanıltıcıdır. Çünkü bu kavramlar hareket noktası kabul eden araştırmacılar milliyetçiliğin siyasi iktidarı elde etmeye yönelik bir akım olduğu temel noktası atlamaktadır. Milliyetçilik her şeyden önce siyasetle devletin yönetimi ele geçirmeye ve kullanmaya bağlıdır. Modern çağlarda siyasi iktidar devlet iktidarı olduğuna göre milliyetçiliğin temel hedefi de devlet iktidarını elde etmek ve kullanmaktır.¹⁵

¹² U.Özkırmı, Milliyetçilik Kuramları, s.105

¹³ Zafer F.Yörük, ‘Ulusal kimlik, hayali cemaat ve kendine ait bir devlet’, Irkçılık ve Milliyetçilik ; Sosyalizmin Sorunları Kitap Dizisi:2, Belge yay., s.111

¹⁴ U.Özkırmı, Milliyetçilik Kuramları, s.124

¹⁵ Ozan Erözden, Ulus Devlet, Dost yay., s.98

Dolayısıyla milliyetçiliği çözümlmeyi amaçlayan genel bir yaklaşım yada yöntem, öncelikle onun devlet yöntemiyle olan ilişkisi belirlemek zorundadır. Devlet-toplum ilişkisini sağlamak için milliyetçilik siyasi merkezîyetin dayanağı olarak önemli rol oynamıştır.

Milliyetçilik literatüründe ‘araçsalcılık’ denilince ilk akla gelen isim Amerikalı siyaset bilimci ve Güney Asya Uzmanı **Paul R. Brass**’dır. Araçsalcılık, etnik kimlikleri ve milliyetçiliği seçkinlerin siyasi iktidarı ele geçirmeyi yada koruma mücadelelerinde kullandıkları bir ‘araç’ olarak görür. Brass’a göre etnik kimlikler değişken bir niteliğe sahiptir. Bir etnik kimliğin canlanması ve milliyetçiliğe dönüşmesi kaçınılmaz değildir, tam tersine kültürel kimliklerin siyasi farklılıklarına temel oluşturması ancak çok iyi araştırılması gereken belirli koşullar altında mümkündür. Ayrıca bu koşullar etnik grupların kültürel farklılıklarına değil seçkinlerin genel siyasi ve ekonomik ortam bağlamında şekillenen rekabetlerinde aranmalıdır. Bu söz konusu kültürler gerektiğinde etnik grubu oluşturan bireylerin yeni bir siyasi kimlikle özdeşleşmesi kolaylaştıracak sembollere dönüşür, dolayısıyla anlamları ve içerikleri siyasi koşullara bağlıdır.¹⁶

Brass’a göre etnik kimlik gelişimi ve milliyetçiliğe temel oluşturması geriye dönülebilir bir süreçtir. İçinde bulunulan siyasi ve ekonomik koşullara göre seçkinler de etnik farklılıklar vurgulamayı bırakıp gruplar arası işbirliği yada çıkar ortaklığını da ön plana çıkarabilirler. Bir seçkin hareketi olarak milliyetçiliği ele alan Brass milliyetçiliğin halk kitlelerini etkisi altında alınabilmesi için yerel kontrolü sağlamaya yönelik seçkinler arası rekabetin ötesine geçmek zorunda olduğu belirtir.

Brass’a göre milliyetçilik halk arasında yankı bulması, kırsal kökenli yada avantajlı bir konuma sahip olmayan grupların ekonominin başka etnik gruplar tarafından kontrol edilen sektörlerine kitleler halinde dahil olmasıyla ortaya çıkan sınıf içi rekabete dayanır. Eğer sözü edilen grupların ekonomiye kitlesel katılımı egemen olan etnik grup tarafından engellenmeye çalışılırsa, o zaman bu gruplar var olan ekonomik yapıyı ve bu yapıyla özdeşleşmiş kültürel değerleri sorgulayan milliyetçi hareketlere kolaylıkla çekilecektir. Öte yandan, konumlarını iyileştirmeyi amaçlayan dışlanmış grupların bu çabaları egemen grup tarafından toplumsal statüleri ve ekonomik

¹⁶ U. Özkırmı, Milliyetçilik Kuramları, s.130

çıkartlarına yönelik bir tehdit olarak algılanırsa yerlerini kaybetmek istemeyen kesimde farklı bir milliyetçi akım başlatacağı. Birbirleriyle rekabet içinde olan bu milliyetçi akımlar, etnik gruplar kırsal ve kentsel bölgelere eşit olmayan bir şekilde dağılmışsa daha kolay destek bulacaktır.¹⁷

Güneydoğu Asya uzmanı olan *Benedict Anderson* 1983 yılında yayınlanan *Imagined Communities* (Hayali Cemaatler) adlı çalışmasıyla kısa sürede en çok atıfta bulunulan çalışmalardan biri olmuştur. Anderson'ın çıkış noktası, milliyetçilik kadar milletinde özel bir kültürel yapıml türü olduğu düşüncesindedir.¹⁸ Bu kültürel yapımları anlayabilmek içinde tarih içinde ne zaman nasıl doğduğu zaman içinde anlamlarını nasıl değiştiğini ve neden bugün böylesine güçlü bir duygusal bağlar doğurabildiğini çözümlenemiz gerekir. Anderson bu sorunların yanıtlarını ise aramaya tanımlamalardan başlar.

Anderson'a göre herkesin kabul edebileceği millet ve milliyetçilik tanımlarına bir türlü ulaşılmamasının nedenlerinden biri milliyetçiliğin bir ideoloji olarak algılanmasıdır. Oysa milliyetçiliği liberalizm veya faşizm yerine din, akrabalık gibi olgularla bir arada düşünmek işleri kolaylaştırır. Buradan hareketle Anderson kendi tanımını sunar. 'Ulus, hayal edinmiş bir siyasal topluluk- kendine aynı zamanda hem egemenlik hem de sınırlılık içkin olacak şekilde hayal edilmiş bir cemaattir.' Hayal edilmiş, çünkü en küçük ulusun üyeleri bile diğer üyeleri tanımayacak onlarla tanışmayacak çoğu hakkında hiçbir şey işitmeyecektir. Ama yinede her birinin zihninde toplamlarının hayali yaşamaya devam eder. Ulus sınırlı olarak hayal edilir. Çünkü en büyük milletin bile ötesinde başka uluslara insanların yaşadığı esnekte olsa sonlu sınırları vardır. Ulus egemen olarak hayal edilir. Çünkü kavram Aydınlanma ve Devrim'in ilahi olarak buyurulmuş, hiyerarşik hanedanlık mülklerin meşruiyetini aşındırmakta olduğu bir çağdan doğmuştur. Bu nedenle özgürlük hayali kuran milletler, Tanrıya bağlı olacaklarsa bile bunun 'doğrudan', araçsız bir bağlılık olmasını yeğlemişlerdir. Son olarak da ulus bir topluluk, bir cemaat olarak hayal edilir. Çünkü her ulus fiilen geçerli olan eşitsizlik ve sömürü ilişkileri ne olursa olsun ulus daima

¹⁷ age., s.133

¹⁸ B. Anderson, Hayali Cemaatler; Milliyetçilik Kökenleri ve Yayılması, Metis yay. 1995, s.18

derin ve yatay bir kardeşlik olarak tasarlanır. İnsanların her türlü fedakarlıkta bulunmaları hatta sınırlı hayaller uğruna ölmeye razı olmalarını mümkün kılan şey bu kardeşlik duygusudur.¹⁹

Hayal edilmiş toplulukların nasıl ortaya çıktığı konusunda Anderson milletlerin doğmasına yol açan koşulları incelemeye koyulur ve önceliği kültürel alanda yaşanan gelişmelere verir, çünkü milliyetçilik bilinçli olarak benimsenen siyasi ideolojilerle değil, kendini önceleyen ve onlardan kaynaklanmış olduğu kültürel sistemlerle ilişkilendirilmelidir. Bu konuda en önemli iki sistem dinsel cemaat ile hanedanlık mülküdür.²⁰ Onaltıncı yüzyıla kadar dünyaya egemen olan bu iki sistem on yedinci yüzyıldan itibaren gerilemeye başlamıştır. Anderson bu sistemlerden dini gerileyişin üzerinde daha çok durur. Dini toplulukların önemlerini yitirmesinin ardında iki gelişme yatmaktadır. Bunlardan ilki denizaşırı keşifler, ikincisi de kutsal dilin Latince'nin önemini yitirmeye başlamasıdır. Latince kısa sayılabilecek sürede kozmopolit bir dünya görüşüne sahip olan Avrupa entelijensiyasının dili olmaktan çıkmış, bunun sonucunda yerel dillerde daha çok kitap üretilmeye başlamıştır.

Anderson'a göre bu iki kutsal topluluğun gerilemesinin altında çok daha önemli başka bir gelişme yatmaktadır: Zaman anlayışında yaşanan devrim. Bu devrim dünyayı algılama biçimlerini kökünden değiştirmiş, milletin hayal edilebilmesini mümkün kılmıştır. Dikey zaman kavramı, geçmiş gelecek düzleminde yer alan geçmişten geleceğe doğru ilerleyen zaman düşüncesini ifade etmektedir. Bunun yanında gelişen yatay kavramı ise dikey zaman açısından aynı 'an'da olmakla birlikte farklı mekanlarda yaşayan birbirinden değişik 'an'ları ifade eder. Yatay zaman kavramının ortaya çıkışının doğurduğu önemli bir değişiklik 'eşanlılık' fikrinin gelişmesi ve yerleşmesidir.²¹ Anderson zaman anlayışındaki bu dönüşümün önemini anlatabilmek için en popüler iki 'hayal etme' yada 'kurgulama' biçimi roman ve gazeteyi inceler. Bir gazete okurun kendisiyle aynı gazeteyi okuyanlardan belki sadece bir kaçını şahsen tanımaktadır. Ancak her sabah kendisi gibi on binlerce kişinin aynı gazeteyi okuduğuna dair inancı tamdır. Aynı şekilde bir roman okuru eşanlı gelişen olay dizileri düşlemekte

¹⁹ age., s. 21

²⁰ B. Anderson, Hayali Cemaatler, s.26

²¹ O. Erözden, Ulus Devlet, s.15

ve kendisiyle ortak yönleri taşıyan insanların kendisinininkilere benzer eylemlerde buldukları düşünülebilmektedir.

Anderson'a göre milliyetçiliğin ortaya çıkışında önemli bir diğer gelişme kapitalizmin yayıncılık sektörüne girmesidir. Yerel dillerdeki yayınlara ağırlık veren bu süreci hızlandıran ve milli bilincin oluşmasına katkıda bulunan üç gelişme vardır:

- Latince olarak kaleme alınan eserlerin giderek daha karmaşık anlaşılmaz hale gelmesi sonucunda okur kaybetmesi
- Reform hareketlerinin tüccar kitle ve kadın nüfus arasında yeni okurlar yaratması ve bazı Monarkların halk dillerini devlet dili olarak seçmesi
- Latince'nin dini ve gündelik dili olmaktan çıkmasıdır.

Anderson bu genel belirlemelerden sonra dünyanın çeşitli bölgelerinde gelişen milliyetçiliklerin izlerini sürer. Bunun nedeni milliyetçiliğin daha iyi anlaşılabilmesi için genel tarihsel etkenlerin ayrıntılı olarak özgül bölge çözümlenmeleriyle tamamlanması gerektiğine olan inancıdır. İşe de Latin Amerika'dan başlar. Bu seçim çalışmanın en orijinal ve tartışmalı savlarından birini oluşturmuştur. Anderson birçok araştırmacının aksine, milliyetçiliğin ilk olarak Amerika'daki sömürgelerde ortaya çıktığı ileri sürer. Ulus-devlet ve milliyetçilik Amerika kıtasında ortaya çıkışının hemen ertesinde Avrupalılar tarafından benimsenerek taklit edilir. Ancak milliyetçilik Amerika kıtasında Avrupa kıtasına geçerken önemli bir değişim geçirecektir. Amerika kıtasındaki milliyetçilik dil unsuruna herhangi bir siyasi değer yüklemeyen sadece, vatan düşüncesiyle ve bağımsızlık bilinciyle belirlenmiş bir milliyetçiliktir. Milliyetçilik düşüncesi Avrupa kıtasına geçtiğinde ise 'ulusal yayın dili' sorunu merkezi öneme sahip siyasi ve ideolojik bir sorun haline dönüşür. Avrupa milliyetçiliğin belirgin özelliği hayali topluluklar oluşturmak için temel unsur olarak dil birliği ön plana çıkarmasıdır. Bu aşamada yine kapitalist yayıncılık devreye girecek ve gelişen filoloji araştırmacılarında yardımıyla ortak dil temeline dayalı hayali topluluk bilinci yerleşecektir. Öte yandan Avrupa'da on dokuzuncu yüzyıl boyunca yaşanan bu gelişmeler krallıkların siyasi açıdan çok güç durumda bırakmıştır. Hanedanlar ve

aristokratlar dil birliğine dayalı hayali topluluklarda soyutlama tehlikesiyle karşı karşıyadır. Gelişmelerin dışında kalmaktan ve yerlerini kaybetmekten korkan seçkinler ‘resmi milliyetçiliğe’ sarılmış halkın dilini ve kültürünü sahiplenmiştir. Bu Avrupa’da milliyetçiliğin ikinci gelişme biçimidir. Milliyetçiliğin sahiplenmesi kitlesel hareketlerin tehdidi altındaki yönetimler için bir tür kurtuluş yoluydu. Kendilerinden önceki halk hareketlerinden esinlenen bu milliyetçilikler genelde daha muhafazakar bir yapıya sahipti. Avrupa’ya özgü de değillerdir. Benzer ‘resmi milliyetçiler’ Asya, Afrika, Uzakdoğu’daki seçkinlerce de kullanılmıştır.²² Ancak buradaki milliyetçilik bir tür ‘kopyalama’dır. Başka bir deyişle, Batıdaki millet ve milliyetçilik modellerinden uygun olanların seçilerek yerel koşullara uyarlanmasıdır. Sonuç olarak Anderson, milliyetçiliğin kopyalanıp çoğaltılabilir bir model oluşturduğu görüşündedir.

Uzmanlık alanı olarak milliyetçiliği seçen sayılı akademisyenlerden biri olan **Anthony D. Smith**, kuramının unsurlarını ortaya koyarken modern/geleneksel çatışması eksenli bir açıklama şeması çizer ve milliyetçiliğin doğuşunu modern devletin geliştirdiği yeni dönemlere karşı oluşturulan tepkide görür. Smith geleneksel değerler sistemiyle modern değerler sistemi ve bireyler arasında ki çatışmayı ön plana çıkarmıştır.²³ Milletlerin kökeni konusunda ‘doğal’ yada ‘modern’ kuram arasında seçim yapma sorununu çözmeye çalışırken etnik yada etnik topluluk kavramını geliştirmiştir.

Smith etnik grubu, ortak atadan geldiklerine ilişkin bir inancı, ortak anıları ve kültürel özellikleri paylaşan, anayurt olarak tanımladıkları yada tarihsel açıdan kendilerine ait olduğuna inandıkları bir toprak parçasına bağlılık duyan ve aralarında belli bir dayanışma bulunan ayırt edici bir ad sahibi insan topluluğu olarak tanımlamaktadır. Smith bu tanımda etnik kategori ile etnik topluluk arasında da bir ayrıma gider. Buna göre etnik kategori dışarıdan yani grup dışındakiler tarafından kültürel bir birlik olarak tanımlanan ama kendi etnik ortaklığının bilincine varmamış

²² U. Özkırımlı, Milliyetçilik Kuramları, s.175

²³ O. Erözden , Ulus Devlet, s.43

gruptur. Etnik topluluk ise bireylerinde etnik aidiyet bilinci gelişmiş grup anlamına gelmektedir.²⁴

Smith milleti ise, tarihi bir toprağı\ülkeyi, ortak milleti ve tarihi belleğı kitlevi bir kamu kültürü ortak bir ekonomiyi ortak yasal hak ve görevleri paylaşan bir insan topluluğunun adı olarak tanımlamaktadır.²⁵ Smith'e göre hangi birimlerin (nasıl ve ne zaman) millet olabileceklerini araştırılması isteniyorsa etnik bağ ve duygulara bakılması gerekir. Önceden mevcut etnik kimlik ne denli güçlü ve inatçıysa bu kimliğe dayanarak bir milletin doğabilme ihtimalide o denli fazladır.

Smith modern bir oluşum olarak tanımladığı ulus ile etnik grup arasındaki bağlantıyı bir siyasi akım olarak gördüğü milliyetçilik kanalıyla kurmaktadır. Smith'e göre milliyetçiliğın amacı önce etnik kategoriye etnik topluluğa dönüştürmektedir. Sonrada milleti yaratmaktadır.²⁶ Smith'e göre milliyetçiliğın milleti yaratma sırasında toplumu oluşturma bireysel kültürel ve sosyal açılardan bütünlüğü sağlamak önemli bir sorun haline dönüşmüştür. Öte yandan oluşturulan siyasi birimin kendi sınırları içindeki mevcudiyetini dışarıya karşı meşru kılması da gereklidir. Bu noktada, gerek diğer ulusal gruplarda farklığı belirginleştirip ön plana çıkarmak gerekse de grup içi bütünlüğü sağlamak için etnik gruba mal olmuş mitler kültürel değerler belli bir toprak parçası duygusu gibi psikolojik unsurlar devreye sokulacaktır. Smith bundan dolayı milliyetçiliğı modern bir olgu olarak görmesine karşılık aynı ölçüde milliyetçiliğın eski motif tahayyül ve fikirlere bağlılığını da vurgular. Smith milliyetçiliğı bir siyasi ideoloji ve toplumsal hareket türü olduğu kadar bir kültür biçimi olarak da görmektedir.²⁷ Cumhuriyet Türkiye'sinde eğitim anlayışında bu eskiye atıfta bulunma ve geçmişle bağları arama Smith'in bu görüşlerinde yer bulduğı düşüncesindeyiz.

Milliyetçiliğı toplumsal-kültürel alanda yaşanan değışimleri ön plana çıkararak açıklayan **Ernest Gellner**, milliyetçiliğın anlaşılmasında en çok katkı yapan isimlerden biridir. Gellner'e göre milliyetçilik, "siyasi ve milli birimin birbirleriyle uyumlu olması

²⁴ age.,s.74

²⁵ A. Smith, Milli Kimlik, iletişim yay., 2004, s.75

²⁶ O. Erözden, Ulus Devlet,s.75

²⁷ A. Smith, Milli Kimlik, s.118

gerektiğini savunan ilkedir” ve modern çağa özgü bir olgudur.²⁸ Gellner çalışmasına insanlık tarihini üç evreye ayırarak başlar: Avcı-toplayıcı, tarımsal ve modern-endüstriyel toplumlar. İnsanlık tarihinin büyük bir bölümünde siyasi örgütlenmeler milliyetçi ilkelere göre düzenlenmemiştir. Ne şehir devletlerinde ne feodal yapılarda ne de imparatorluklarda milliyetçiliğin izlerine rastlanır. Gellner’e göre milliyetçilik yalnız modern dünyada “sosyolojik bir gereklilik” haline gelir. Avcı-toplayıcı toplumlarda merkezi bir siyasi güç olmadığından milletler ve milliyetçiliğin ortaya çıkması mümkün değildi. Çoğu merkezi siyasi yapılara sahip olan tarım toplumlarında ise güç dağılımı ve kültür statüye göre belirleniyordu. Kültür toplumsal sınıfları birbirinden ayırma işlevi görüyordu. Gellner’e göre endüstrileşmiş toplumlarda ise durum farklıydı. Bu evrede milletler ve milliyetçiliğe gereksinim vardı. Bunun nedeniyse sanayileşmiş toplumlarda kültür ile toplumsal yapı ve siyaset arasındaki ilişkinin değişmesiydi. Modern öncesi dönemde toplumsal yapı, örneğin toplumsal roller kesin çizgilerle çizilmişti ve bireyin bu yapı içerisindeki yeri, toplumsal statüsü doğuştan belirleniyor, sonradan kazanılmıyordu. Bu toplumlarda kültür düzenin korunması için gerekli değildi; kültür yapıyı destekliyordu, pekiştiriyordu. Modern dönemdeyse roller herkese açık hale gelmiş, sınıflar arası geçişler artmıştı. Artık kültür kendi başına önemliydi. "Yapıyı pekiştirmiyor, yapının yerine geçiyordu".²⁹

Gellner’e göre milliyetçilik endüstriyel toplum düzeninin bir ürünü olması milliyetçiliğin zayıf ve güçlü yönünü açığa çıkarmıştır. Millet olma potansiyeline sahip kültürel toplulukların çok azı bunu başardığından dolayı milliyetçilik zayıftı. Öte milliyetçilik güçlüydü, çünkü modern çağda her devlet meşruiyetini milliyetçi söyleme başvurarak sağlamak zorundaydı. Ayrıca endüstrileşmenin doğal sonuçlarından biri olan kültürel türdeşlik uyulması gerekli bir norm haline gelmişti. Bunu sağlayan mekanizma da devlet tarafından özenle korunan kitlesel eğitim sistemiydi. Gellner’e göre milliyetçilik standart eğitimi karşılamak üzere oluşturulan siyasi yapının kültürel açıdan da türdeş olması zorunluluğu sonucu ortaya çıkan ve bu kültürel türdeşliği sağlamayı siyasi bir projeye dönüştüren siyaset akımıdır. Ulus ise, bu kültürel türdeşliği ifade

²⁸ E. Gellner, Uluslar ve Ulusçuluk, İnsan yay.,1992, s.19

²⁹ U. Özkırmlı, Milliyetçilik Kuramları, s.153

etmek üzere milliyetçilik tarafından yoktan var edilen bir kurgudur.³⁰ Dolayısıyla “milliyetçilik milletleri doğurabilirdi, milletler milliyetçiliği değil”³¹

Gellner’e göre ekonomik açıdan avantajlı bölgeler, kendi ayrıcalıklarını korumak ve paylaşmak için ekonomik dezavantajlı bölgelerle aralarında varolan kültürel farklılıkları vurgulamaya başlar ve bir çeşit ayrımcılık geliştirirler. Bu ayrımcılığın ortaya çıkardığı somut sonuç geri kalmış bölgelerin nüfusunun toplumsal geçişkenlik kanallarını tıkamasıdır. Bu tıkanıklık özellikle geri kalmış bölgelerin elitlerini etkiler; çünkü bu elit kesim toplumsal geçişkenliğin doğuracağı olanaklardan en ileri derecede yararlanacak olan kesimdir. Sonuçta bu elitlerde karşı refleks olarak kendi kültürel değerlerine sarılır ve farklılıklarını vurgulamaya başlarlar. Sonuçta “kültür, deri rengi vb” önemli hale gelir. Bunlar, ayrıcalıklar lehine bir dışlama, ayrıcalıksızlar içinse bir kimlik edinme aracı olarak ortaya çıkar. Böylece ulus-devletin başlıca dayanağı olan milliyetçilik akımı doğar. Milliyetçilik, milletlerin kendi bilinçlerine vararak uyanışları değildir. Milliyetçilik milletleri yoktan var eder ancak, işlevsel olabilmek için tamamen olumsuzda olsalar önceden var olan ayırt edici özelliklere ihtiyaç duyar.

Eric J. Hobsbawm³²,a göre ise milliyetçilik, sürekli değişim içinde bir kavramdır. Milliyetçilik eski anlamında daha çok etnik kökenlere göre belirlenmiş olduğunu, zamanla yeni anlamının siyasal bütünlük ve bağımsızlıkla tanımlandığını belirtir. Hobsbawm milliyetçiliği politik birim ile milli birimin uyumluğunu öngören bir ilke olması anlamında kullanmaktadır.

Milliyetçiliğin akla getirdiği millet geleceğe dönük olarak tanımlanırken, Hobsbawm millet kavramının nesnel bir tanımının mümkün olmadığını düşünür, nesnel yada öznel kriterler önermez. Yeterli büyüklükteki insan topluluklarını millet olarak kabul eder. Milletlerin doğal, tanrı vergisi, başından beri ortak bir politik kadere sahip olan bir topluluklar olduğu iddiası Hobsbawm’a göre bir mittir; bazen önceden var olan kültürleri alıp onları milletlere çeviren milliyetçilik, bazen de milletleri icat eder ve

³⁰ O. Erözden, Ulus Devlet, s.69

³¹ E. Gellner, Uluslar ve Ulusçuluk, s.105

³² Hobsbawm 1985 yılında Belfast’taki Queen’s Üniversitesinde verdiği konferansın geliştirilmiş biçimi 1990 yılında kitap olarak yayınlamıştır. ‘1780’den günümüze Milletler ve Milliyetçilik’ kitabı 1993’te Türkçe’ye çevrilmiştir.

genellikle önceden var olan kültürleri tamamen yok eder. Kısacası milliyetçilik milletlerden önce gelir. Milletler devletleri ve milliyetçilikleri yaratır, Hobsbawm'a göre doğru olan bunun tam tersidir.³³ Milleti ne asli nede değişmez bir toplumsal birim olarak görmektedir. Millet yalnızca özgül ve tarihsel bakımdan yakın bir döneme aittir. Milletler özünde tepeden oluşturulmuş ama ayrıca aşağıdan bir bakışla yani sıradan insanların mutlaka milli olması gerekmediği gibi milliyetçiliği daha da az olan varsayımları, umutları, ihtiyaçları, özlemleri ve çıkarları temelinde analiz edilmedikçe anlaşılabilen ikili olgulardır. Bu anlamda Hobsbawm Gellner'in tepeden modernleşme perspektifinin aşağıdan değerlendirmeye yeteri kadar önem verilmesini güçleştirmesi bakımından eleştirmiştir.

Hobsbawm'a göre 'milli bilinç' bir ülkenin sosyal grupları ve yöreleri içinde eşitsiz biçimde gelişmektedir ve bu yöresel çeşitlik ve çeşitliğin nedenleri geçmişte özellikle görmezlikten gelinmiştir. Milletler, Devletlerin temelini oluşturmaktan daha çok, bir devletin kurulmasının sonucu olarak ortaya çıkarlar. Ancak bir devletin yalnızca kurulmasının kendi başına bir millet yaratmaya yeterli değildir. Bundan dolayı Hobsbawm milliyetçilik ile dil ilişkisi üzerinde de durmuştur. Ona göre ulusal diller her zaman biraz yapaydır, bir başka deyişle yeniden yaratılmıştır; çünkü gerçekte dil birliğinin sağlanması devletin standartlaşmış eğitim sistemi sayesinde olur. Hobsbawm'a göre dil birliğinin üç önemli nedeni vardır: birincisi ulusal bir dil belirli bir bölgede kendi içinde iletişimi olan bir grup elitten bir topluluk yaratabilir ki özellikle de belirli bir devletin sınırları içinde yoğunlaşmışsa bu durum başka bölgeler içinde bir prototip teşkil edebilir. İkincisi ortak bir dil büyük ölçüde yapay olarak yaratılmış olacağından gerçekte olduğundan daha kalıcı bir görünüm kazanır. Ve üçüncü olarak da yöneticilerin ve elitin resmi ve kültürel dili eğitim ve diğer idare mekanizmalarıyla genellikle modern devletlerin gerçek dilleri haline gelirler.³⁴

³³ Eric J. Hobsbawm, '1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik', Ayrıntı yay. 1995, s. 25

³⁴ age., s. 83

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN İLK DÖNEMİ

1-Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu:

Bir önceki bölümde değindiğimiz gibi A. Smith milliyetçiliğın doğuşunu modern-geleneksel çatışması eksenli olarak modern devletin geliştirdiği yeni dönemlere karşı oluşturulan tepki olarak açıklamıştır. Türk milliyetçiliğinin doğuşu da modern devlet ile geleneksel devlet arasındaki çatışma sonucu Türk aydınlarınca geleneksel olanı korumak ve Osmanlı Devletinin çöküşünü engellemek için aranan çarelerden biri olarak ortaya çıkmış ve daha çok ‘Türkçülük’ adı altında tanımlanmıştır.

Genel olarak milliyetçilik Avrupa’da 19. yüzyılın başlarında belirmiştir. Bu ideolojinin gerçek sahibi ise, iktisadi yapısı ve üretim biçimi değişmeye başlayan toplumlarda ortaya çıkıp gözlerini iktidara diken ‘milli’ burjuvazidir. Bu yüzyıl boyunca da milliyetçilik liberalizm ile birlikte burjuvazi devrimlerinin itici gücü olmuştur. 1789 Fransız ihtilali sonrasında milliyetçilik fikirlerinin Avrupa’da yayılması ve Balkanlarda da etkili olmaya başlaması ile kısa sürede İmparatorluğun Hristiyan unsurları arasında milliyetçilik hareketleri görülmeye başlamıştır. Bu hareketler içinde Yunan ayaklanması bağımsız bir Yunan devletinin kurulmasıyla neticelenince Osmanlı ülkesindeki

unsurların bu alandaki faaliyetleri artmıştır. Yunan ayaklanmasıyla hızlanan süreç Sırp, Romen, Bulgar ve Arnavut milliyetçiliğini de etkilemiştir. Arap ve Arnavut milliyetçiliklerinin başlaması Osmanlı Devletinde din unsurunun da değişik sorunlar yarattığını göstermektedir. Oysa aynı dönemde Türk milliyetçiliğinin Osmanlı İmparatorluğunda doğması için hiçbir koşulun ortaya çıkmadığı görülür.

Osmanlı İmparatorluğunda Türk milliyetçiliği diğer milliyetçiliklere göre hayli geç başlamıştır. Bu gecikmedeki nedenler ise; Osmanlı Devletinin iktisadi geri kalmışlığından dolayı milliyetçiliğin savunuculuğunu yapacak milli burjuvazinin oluşmamış olması en büyük engeldir. Bundan dolayı Türk milliyetçiliği aydınların öncülüğünde bir elit önerisi olarak belirmiştir. Bunun yanı sıra Osmanlı Devletinin çok uluslu kozmopolit niteliği nedeniyle farklı uluslar arasındaki ilişkiler toplumsal yada etnik değil dinsel temeller üzerine kurulmuştur. Bu bakımdan Osmanlı dünya görüşünde ‘ırk’ ve ‘ulus’ kavramlarına yer yoktu. Müslüman olmayan topluluklar (Ortodokslar, Katolikler, Protestanlar, Yahudiler vb.) için kullanılan Arapça kökenli ‘millet’ sözcüğü ise, çağdaş ulus anlamında değil, dini cemaat anlamında kullanılmaktadır. Bu sistem içinde Türklerin ayrıcalıkları olmamış aksine Türklerin İmparatorlukta egemen-yönetici sınıf olması Türk milliyetçiliğinin gecikmesinin nedenlerinden biri olmuştur. Zira Türklerin ulusçuluk yapması diğerlerine örnek olabilirdi. Osmanlı toplumunu oluşturan farklı etnik topluluklarının hemen hepsinin kendi milliyetçilik ideolojisini geliştirdiği bu dönemde Türk aydınlarının büyük çoğunluğu devleti kurtarmak amacıyla Osmanlılık ideolojisini formüle ederek Osmanlı milliyetçiliği bilincini yaratıp yaygınlaştırmaya çalışmışlar ve yüzyılın sonlarında filizlenen Türkçülük düşüncesine hiç önem vermemişlerdir. Osmanlılık, İmparatorluk içinde yaşayan fertlerin kendilerini bağlı buldukları etnik grubun tamamen üzerinde birer Osmanlı ferdi olarak kabul etmeleri şeklindeki düşüncedir. Osmanlı Devleti’nde Türk etnik grubu içinde bir burjuvazi ortaya çıkmadığı için İttihat Terakki ile birlikte kapitalizmin gelişmesinde devlet önemli bir rolü üstlenmek durumunda kalmış ve milliyetçilik asker-sivil-aydın kadrolarda geniş bir zemin bulabilmiştir.³⁵

Türk milliyetçiliğinin ortaya çıkışını geciktiren bir diğer neden de Osmanlı kültürel yapısından kaynaklanmaktadır. Türkler, İslam kültürünü özümsemişler ve

³⁵ M. Ali AĞAOĞULLARI, “Aşırı Milliyetçi Sağ”, Geçiş Sürecinde Türkiye, Belge yay. İstanbul, s.239

İslam dininin milliyetten ziyade ümmet anlayışı üzerinde durması da Osmanlı devletinde Türklerin kendini yalnızca Müslüman ve Osmanlı olarak algılamasına neden olmuştur. Aslında çokta belirleyici bir neden olarak da bunu görmemek gerekir, çünkü Arap ülkelerinde milliyetçilik fikirleri Türklerden çok önce başlamıştır. Bu anlayış içinde ‘Türk’ sözcüğü daha çok köylüler ve Türkmen aşiretleri için kullanılan ve çoğu kez yanına ‘kaba’, ‘cahil’ gibi aşağılayıcı sözcükler eklenen bir sıfat olarak kullanılmıştır.³⁶

Tüm bu gelişmelere karşın Türk milliyetçiliği yirminci yüzyılda bir siyasal ideoloji olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Bu ideolojinin oluşumunda etkili olan ve özellikle onun düşünsel temellerini hazırlayan araştırmalar ve uğraşlar, 19. yüzyıl boyunca birbirinden görece bağımsız üç ayrı koldan yürütülmüştür: Batı Türkologları, Çarlık Rusyası’ndaki Türk milliyetçileri ve Osmanlı Edebiyatçıları³⁷

Türk milliyetçiliğinin kavram olarak ortaya atılması, ilk olarak Avrupa da ortaya çıkmıştır. Fransa, Avusturya-Macaristan ve Almanya ‘da Türkçülük araştırma ve tartışmaları Türklerin haberi ve katkısı olmadan başlatılmıştır.³⁸ Türklerin İslamiyeti

kabul etmelerinden önce Asya tarihinde oynadıkları rolü gün ışığına çıkaran ilk çalışma, bir Fransız sinoloğu olan Joseph de Guignes’in 1756-58 yılları arasında yayımladığı beş ciltlik Histoire generale des Huns, des Turcs, des Mongols et autres Tartares occidentaux (Hunların, Türklerin, Moğulların ve Diğer Batı Tatarlarının Genel Tarihi) adlı yapıtıdır. Bu yapıtın Osmanlı Türklerinin dikkatini çekmesi için bir yüzyıldan daha fazla bir sürenin geçmesi gerekecektir. 1836’da Arthur Lumley

³⁶ A. Engin OBA, Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu, İmge yay.,s. 240,

Türk kelimesinin ilk kullanımına Baykal Gölü yakınlarındaki Orhun kitabelerinde rastlanmıştır. Ancak “Türk” kelimesinin bir boya mı yoksa boylar topluluğuna mı atıfta bulunduğu açık değildir. Müslüman Araplar bu boylarla temas ettiğinde, bunları “Türk” olarak isimlendirmişlerdir. Türk kelimesinin kolektif bir isim olarak kullanılması, miladi 8. yüzyıla kadar geriye götürülebilir. Osmanlı döneminde “Türk” kelimesi yalnızca bir boy adı ve tahkir ifadesi olarak kullanılmıştır. Türk kelimesi göçerler veya Yörüklerle göndermede bulunmakta ve “kaba ve cahil” imasını taşımaktadır. Türk kelimesinin bir ulusa isim olarak ilk kullanımına, ulusçu şair Mehmet Emin (Yurdakul)’un, 1897 Osmanlı-Rus savaşı sırasında yayımlanan Türkçe Şiirler isimli eserinde rastlanmaktadır.(Ahmet YILDIZ, “Ne Mutlu Türküm Diyebilene”; Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938), İletişim yay., s.68)

³⁷ M. Ali AĞAOĞULLARI, Aşırı Milliyetçi Sağ, s.191

³⁸ Gencay Şaylan, Milliyetçilik ideolojisi ve Türk Milliyetçiliği, s.1948

Dauids'in yazdığı A Grammer of the Turkish Language (Türk Dilinin Grameri) Türkçe'nin yayımlanan ilk sistematik grameridir. Bu alanda en popüler olan ve Osmanlı devletinde Türkçülüğün doğuşuna en büyük etkiyi yapan yapıt Leon Cahun'un 1896'da yayımlanan Introduction a l'histoire de l'Asrei Turcs et Mongols des origines a 1405 (Asya Tarihine Giriş: Kökenlerinden 1405'e kadar Türkler ve Moğollar) adlı romanımsı kitabı olmuştur.³⁹

Türk milliyetçiliği, Osmanlı İmparatorluğundaki Türklerden çok daha önce 1860'lardan itibaren Rusya'da yaşayan Türkler arasında gelişmişti. Bunu belirleyen nedenlerin başında Kırım ve Kafkasya gibi Türklerin yoğun olarak bulunduğu yörelerdeki ekonomik değişiklik ile bunun sonucunda beliren Türk-Tatar burjuvazisinin Ruslara karşı milliyetçilik düşüncesini kullanacak olgunluğa erişmiş olması gelir. Ayrıca bu bölgede yaşayan Türkler için, bağlı buldukları milliyetin üzerinde yaratılmaya çalışılan bir Osmanlı ideali söz konusu değildi ve bu kimseler o bölgede azınlık olarak yaşadıklarından kendisine milliyete dayanan bir kimliği verebiliyorlardı. Bir diğer neden Rusya'da Panslavizmin⁴⁰ gelişmesi sonucunda azınlıklara karşı artan baskıların Türk toplulukları içinde milliyetçilik düşüncesinin bir savunma, bir benliği koruma aracı şeklinde yayılmasına yol açmıştır. Bir üçüncü neden de Rus Çarlığı, Osmanlı Devleti'ne nazaran Batı düşüncesine daha açık bulunduğundan, milliyetçilik fikirleri bu İmparatorlukta çok daha etkin bir yayılım göstermekteydi ve Rus Çarlığı içinde yaşayan Türkler dışındaki gruplarda da (Finlandiyalılar, Polonyalılar gibi) yoğun milliyetçilik hareketleri görülmekteydi.⁴¹ Rusya'da yaşayan Türkler Avrupa düşünce

³⁹ M. Ali AĞAĞULLARI, Aşırı Milliyetçilik , Geçiş Sürecinde Türkiye ,Belge yay., s.192

⁴⁰ Panslavizm ilk kez 18. yüzyılın sonlarında Osmanlı, Avusturya imparatorlukları ve Prusya idaresi altında yaşayan Slav uluslarının bileşik bir kültür ve edebiyat oluşturamadıkları bir zamanda, tarımın ilkel şeklini koruduğu bir devrede, Avrupa'da uyanmaya başlayan "milli bilincin" etkisiyle ortaya çıkmıştır. Panslavizm tabiri ilk kez 1826'da Slovak Yazarlarından J.Herkel tarafından kullanılmıştır. Herkel, bununla Slav kavimlerinin kültür alanında karşılıklı alışverişlerini kastetmiş, hem de siyasal alanda bütün slav kavimlerinin büyük bir devlet halinde birleşmeleri fikrini amaç olarak ortaya atmıştır. Buna rağmen panslavizm 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar siyasal bir niteliğe kavuşmamış, felsefi ve edebi bir akım şeklinde kalmış, bir kitle hareketi halini alamamıştır. (bakınız.A. Engin OBA, Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu, s.53)

⁴¹ Şükrü Hanioglu, "Türkçülük", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi cilt.5 , s.1395, iletişim yay. 1985

yaşamına daha yakın oldukları, Avrupalı Türkologların çalışmalarından daha kolay etkilendikleri de bir gerçektir. Rusyalı Türklerin özellikle İstanbul'un aydın çevrelerindeki temasları, milliyetçilik ve Türklükle ilgili görüşleri bu çevrede geniş yankılar bulmuştur.

2-Türk Milliyetçiliğinin Gelişiminde Etkili Olan İsimler:

Türk milliyetçiliğinin gelişiminde etkili olan aydınlar arasında ilk ve önemli olanı Türkiye'de ***Gaspıralı İsmail*** adıyla bilinen Kırım Tatarı İsmail Gasprinsky'dir (1851-1914). Gaspıralı "Rusya Müslümanları" makalesinde Rusya'da yaşayan Müslümanları Ruslaştırarak tek bir Rus milleti meydana getirmek için Türklerin cahil bırakıldığını Rusya Müslümanların Ruslara ve Rus politikasına esir edildiğini vurgulamış ve Rus Müslümanlarının zayıflığının nedeni olarak da Türk-Tatarlar okul ve medreselerinde kendi dillerinde Avrupa'nın bilgi ve sanayisini öğretmesi olarak görmüştür. Gaspıralı'ya göre Rusyalı Müslümanlar bununla da yetinmeyip kendi dillerinde dergi, gazete ve kitaplar yazıp ve Milli Türk-Tatar edebiyatı meydana getirmişlerdir. Gaspıralı bu fikirlerinin uygulaması olarak 10 Nisan 1883'te "Tercüman" adlı gazeteyi Türkçe ve Rusça olarak çıkarmıştır. Bu gazete Rusya'da yayınlanan ilk günlük Türkçe gazetedir.⁴² Gaspıralı Tercüman gazetesinde yılmadan "dilde, fikirde, işte birlik" düşüncesini işlemiştir. Ayrıca gazetede Rusya Türklerinin medeni hayatları ile ilgili sorunları ele almış ve eğitim sahasında ilerleme yollarını çizmiştir.1905 Devrimi ile Rusya'da basında bazı haklara kavuşunca Gaspıralı bundan yararlanarak şimdiye kadar Türkçe ve Rusça olarak yayınladığı gazeteyi sadece Türkçe olarak devam ettirmiştir. Ayrıca, büyük Türk milletinin geleceği için "dilde,fikirde, işte birlik" parolasını gazetenin başına eklemiştir. Dilde birlik ile Gaspıralı Türk milletinin bir bütün olduğuna, coğrafi ayrılıkların ve lehçe farklılıklarının bu bütünü parçalamaması gerektiğine inanmış, Türk milletinin en kuvvetli bağının dil olduğunu kabul etmiş, bu dilin Arapça, Farsça ve diğer yabancı dillerden geçmiş kelimelerden tedricen sıyrılmasını istemiş, Türkçe konuşma ve yazma dilinin sade olmasını savunmuştur. Arapça ve Farsça'dan temizlenmiş Osmanlı Türkçe'sini bütün Türk

⁴² Yusuf AKÇURA, Yeni Türk Devletinin Öncüleri, Kültür Bakanlığı yay., s.74

dünyasının dili haline getirmek istemiştir. Gaspıralı fikirde birlikten amacı ise ortak bir Türkçe'nin bütün Türk dünyasında uyanmasından sonra, yeniden uyanış ve diriliş hareketi olarak fikirdeki birlikti. İşte birlik prensibinin gerçekleştirilmesini Gaspıralı, kendisinden sonraki nesillere bırakmıştır.⁴³

1904-1905 Japon- Rus Savaşı'nda Rusların yenilgisi ardından anayasanın ilan edilmesi ile beliren görece özgürlük ve liberal ortamı ile yayınlanmaya başlayan gazeteler Türkçü eğilimleri olan genç aydınları sahneye çıkarmıştır. Osmanlı İmparatorluğu ile Osmanlıca'nın önderliğinde bütün Türklerin manevi bir birlik kurlmaları doğrultusunda görüşler ileri süren (ve daha sonra Turan soyadını alacak olan) Azerbaycanlı *Ali Hüseyinzade* (1869-1939) 1907'de, Türk milliyetçiliğinin hedeflerini Füyüzat gazetesinde "Türkçülük, İslamcılık ve Avrupacılık" olarak tanımlamıştır.⁴⁴ Hüseyinzade Ali Bey, Ziya Gökalp'ı en çok etkilemiş yazarlardan biridir.

Bir başka Azeri, *Ahmet Agayev*⁴⁵ (Ahmet Ağaoğlu), 1896'da Azerbaycan'da doğmuştur. Ağaoğlu eğitim için Paris'e gider ve 1894'de Tiflis'e dönerek, Tiflis Lisesinde Fransızca öğretmenliğine atanmıştır. Kafkasyalı petrol zenginlerinden Zeynel Abidin Takiyef, "Kasbi" gazetesini satın alarak bunu Azerbaycan Türklerinin haklarını savunmak için bir araç olarak kullanmaya başlamıştır. Bu gazetenin idaresine de Takiyef Ağaoğlu'nu getirir. Ağaoğlu daha önceden Hüseyinzade Ali Bey'le birlikte Hayat'ta çalışmış ancak bir müddet sonra ayrılarak "İrşat" adlı başka bir gazete çıkarmaya başlamıştır. Bu gazetenin amacı bir taraftan Rus politikasına karşı mücadele edilmiş diğer taraftan ise Türklerin Rusya'daki diğer uluslarla eşit haklara sahip olmalarını savunulmuştur. Ağaoğlu, siyasi faaliyetlere de karışmıştır. 1905'de yörede egemenlik kurmaya çalışan Ermenilere karşı mücadele etmek amacıyla Fedai adlı gizli bir örgüt kurmuştur. Bu durum Rus hükümetinin dikkatini çekmiş gazete kapatılmış ve Ağaoğlu bu ortam içinde Azerbaycan'da daha fazla kalamayarak 1908 sonunda İstanbul'a kaçmıştır. Ardından Ağaoğlu, İstanbul Darülfünununa profesör olur, İttihat ve Terakki Partisi'nde rol alır, mebus seçilir, Türk Ocakları ve Türk Yurdu Dergisinin

⁴³ Ali. E. OBA, Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu, s.151

⁴⁴ Mehmet A. Ağaoğulları, Aşırı Milliyetçi Sağ, s.194

⁴⁵ Ağaoğlu Cumhuriyet dönemi aydınlarının anlatılacağı son bölümde daha ayrıntılı ele alınmıştır.

kurucuları arasında yer alır. Daha sonraki yıllarda ise Cumhuriyet döneminde Serbest Fırka faaliyetine katılmıştır.

Rus topraklarındaki en etkili Türkçü ideolog, Tatar kökenli *Yusuf Akçura*'dır (Akçuraoğlu Yusuf). Akçura, 1879'da Volga'nın Batı kıyısında eski Türk şehri Simbir'de doğmuştur. Küçük yaşta İstanbul'a gelip Askeri okulda okuyan Akçura daha sonra eğitimini Paris'te sürdürür. Burada II. Abdülhamit'in istibdat yönetimine karşı bir muhalefet akımı oluşturan Jön Türkler ile ilişki kurmuş ancak onların Osmanlılık ideolojisini savunmaları nedeniyle bu grup içinde yer almamıştır. Akçura 1903'de Paris'i terk ederek Rusya'da amcası Yusuf Bay'ın yanına gider. Bu sırada "Üç Tarz-ı Siyaset" adlı makalesini yazar. II. Meşrutiyet döneminde en çok tartışılan konulardan biri olan ve Jön Türklerin İmparatorluğun dağılmasını engellemek amacıyla aradıkları çözüm yollarını ortaya koyan "Üç Tarz-ı Siyaset" adlı eseriyle Tanzimat'tan beri oluşan Türkçülük düşüncesini bir siyaset programı haline koymuştur. Akçura söz konusu makalede Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük ile ilgili görüşlerini dile getirmektedir. Bu makalesinde, gerek Osmanlıcılığı gerekse İslamcılığı Osmanlı devletine faydalı olamayacağı için rededer. Ona göre Osmanlı Devleti için tek çıkar yol, özellikle ırk temelinde bütün toplulukların ulusal birliğini gerçekleştirmeyi amaçlayan Türkçülüğü uygulamaktır. Böylece Türkçülük ilk kez Osmanlıca ve İslamcılığa karşı bir seçenek olarak ortaya atılmış oluyordu. Akçura İslam'da reformun gerekliliğine inanmış ve bu reformun temelinde de medrese reformunun yatması gerektiğini düşünmüştür. Gaspıralı İsmail Beyden çok fazlasıyla etkilenen Akçura, Gaspıralı'nın aksine Türk milliyetçiliğini İslamiyet'ten çok daha üstün bir ilke haline getirmiştir. Akçura'nın Türkçülüğe bu önem veriş nedeni de İslamiyet bütün herkesin eşit olduğu bir ümmet idealiyle, milliyetçiliğin her türlü biçimine karşı çıkmasından kaynaklanmıştır. O dönemde Türk milliyetçilerinin büyük bir bölümü (Ziya Gökalp gibi) Kuran'daki hadisleri yazılarında kullanarak milliyetçiliğin İslamiyet de yeri olduğuna çalışmalarında kanıtlamaya çalışmışlardır. Akçura 'ya göre İslamiyet milliyetçiliği kabullenmek zorundaydı. Dinlerinde tarihin yasalarına boyun eğmek zorunda idiler; onlar da değişime uğrarlardı. Akçura bu değişimi göstermek için özellikle Hıristiyanlığa atıfta bulunuyordu: Bu din eski bütünlüğünü ve taşıdığı siyasal önemini yitirmiş, çağdaş gelişmelere yön verme iddiasından vazgeçmiş ve sonunda milliyetçiliği kabullenmek zorunda kalmıştı. İslamiyet de aynı şeyi yapmak zorundaydı. Akçura, İslamiyet'i Türk

milliyetçiliğini kabullenmekle kalmayıp onun hizmetine girmesini de istiyordu. Akçura Üç Tarz-ı Siyaset'te her üç siyaset içinde Osmanlı Devleti için en yararlı olan Pantürkizm İslamiyet'te ki birlik ve dayanışmadan güç alan Panislamizm'den yararlanmalı diye düşünüyordu. Akçura için asıl sorun Türk milliyetçiliği tasarısının çok uluslu Osmanlı devleti ile uzlaştırmaktır. Üç Tarz-ı Siyaset de , Pantürkizm politikasının Osmanlı İmparatorluğunda bir dizi torak kaybına neden olacağını görmüş fakat bu kayıpların imparatorluk topraklarında yaşayan diğer unsurların (bununla Kürtler, Lazlar, Çerkezleri kastediyor) Türkleştirmesiyle telafi edileceğini düşünmüştür.

Yusuf Akçura'ya, Osmanlı toplumunda “ağır ve emin bir toplumsal” devrim yapılmasını istiyordu. Toplumun parçalanmasına yol açacağı kaygısıyla ani ve şiddetli bir değişiklikten, şiddetli bir dönüşümden çekiniyordu. Ona göre, toplumsal devrim “zamanın ve sabrın gücü”yle elde edilmiş uzun soluklu bir mücadelenin ürünü olabilirdi. Ama bireyleri ve düşünceleri derinlemesine etkilediği ölçüde, bu yine bir devrimdi.⁴⁶ Akçura'ya göre Türk toplumunun Batılılaşması ise, “Baticılar”ın, özellikle de Abdullah Cevdet'in ileri sürdüğü gibi ideolojik değil, pratik bir zorunluluğun sonucu olarak düşünülmeliydi. Akçura'ya göre Batı'dan yalnız tekniğin ödünç alınması gerektiği fakat fikirlerin ödünç alınmaması gerektiği gibi sınırlamaların anlamı yoktu. Onun bu konudaki formülü şuydu: “Zeppelin ve Bleriot'ya çirak olmak istiyorsak mutlaka Kant ve Comte'un şahit olmak zorundayız.” Uygarlık bir bütündü, dolayısıyla onun maddi ve fikri yönlerini ayırmaya çalışmayı düşünmek çok saçmaydı.⁴⁷

Akçura, 1925'lere kadar gelen birinci dönemde Kemalist hareketin bütün siyasal mücadelelerinde etkin bir biçimde yer aldı, Cumhuriyet Halk Fırkası'na girdi, Büyük Millet Meclisine seçildi, Ankara rejiminin dış politikasının belirlenmesine katkıları oldu. Ziya Gökalp'ten farklı olarak, İttihat ve Terakki'ye girmeyi reddederek Jön Türk iktidarı döneminde bağımsızlığını korumuştur. Akçura 1919'da İstanbul'da Türk Ocağı'nda verdiği bir konferansta, Türk milliyetçiliği tarihinde iki akım olduğu saptamasını yaptı: emperyalist Türkçülük ve demokratik Türkçülük. Kendisinin bu iki akımdan ikincisini savunduğunu belirtmiştir. 1920'lerde yazdığı yazılarda yeni devletin

⁴⁶ François GEORGEON, “Yusuf Akçura” , Milliyetçilik, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, cilt:4, İletişim, İstanbul, s.511

⁴⁷ age.,s.512

etnik ve kültürel türdeşliği sorununa değinmiştir. Akçura'ya göre önce Türk kültürünü güçlendirmek ve yaygınlaştırmak gerekiyordu. Türk kültürünün ve dilinin gelişmesi ise Türk ekonomisinin güçlenmesine bağlıydı; eğer Doğunun kimi toplumları Türkün kim olduğunu bilmiyorlarsa, bunun nedeni onların daha çok Türkçe konuşmayan dışarıdaki topluluklarla ilişki içinde olmalarıydı. Sorun, Türkiye'nin ekonomik birliğinin sağlanmasıydı. Akçura'ya göre, yeni devlet bağımsızlığını sağlıklı ekonomik ve toplumsal temellere oturtmalıydı, kalkınma savaşının izlenmesi gerektiği fikrini dile getiriyordu. Türkçülük uğruna savaşmış olan gençliğin önünde şimdi yeni bir ülkü vardı: ekonomik kalkınma ve girişimcilik ruhu.⁴⁸ Akçura Şeyh Sait Ayaklanması'ndan birkaç ay sonra, Ekim 1925'te verdiği bir konferansta Türkiye'nin Batı demokrasileri modelinde; yani demokratik, ulusal, bağımsız, liberal (bazı kayıtlarla) ve girişimci bir “modern” devlet olabilmesi için gerekli koşulların neler olduğunu belirtiyordu. Yusuf Akçura'nın Dünya Savaşından önce geliştirdiği siyasi projede, Türklerin birliği kavramı, Osmanlı İmparatorluğu'nun devlet gelenekleriyle Rusya Türklerinin ekonomik, toplumsal ve kültürel kazanımlarının aynı potada eritilmesi anlamını taşıyordu. Bu Pantürkizm, Panislamizm ile Osmanlılık arasında üçüncü bir yol tasarısıydı. Akçura'nın yeni Türkiye Cumhuriyeti için öngördüğü toplumsal model ise geleneksel kuramların korunması ile toplumun Batı ile bütünleşmesi arasında bir orta yol anlamını taşımıştır.⁴⁹

II. Abdülhamid'in despot yönetimi döneminde (1876-1909), 1908 II. Meşrutiyet “Devrim”inin, sonrada 1920 Kemalist “Devrim”inin ideologu ve kuramcısı⁵⁰ **Ziya Gökalp**, 1876 yılında Diyarbakır'da doğmuştur. Asıl adı Mehmed Ziya'dır. Gökalp adı düşüncelerine uygun olarak daha sonra edindiği ve ilk kez “Altın Destan” şiirinde kullandığı takma addır.⁵¹ Dr. Abdullah Cevdet'in etkisiyle Abdulhamid yönetimine karşı gizli çalışan derneklerle bağlantı kurmuş II. Meşrutiyet ilan edilince 1908'de İttihat ve Terakki Cemiyetinin Diyarbakır şubesini kurmuştur. II. Meşrutiyet'te önemli

⁴⁸ François Georgen, Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri; Yusuf Akçura (1876-1935), Ankara:1986, Yurt yay., s.106

⁴⁹ age, s.110

⁵⁰ Taha Parla, Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm, İletişim yay.,s.

⁵¹ Ziya Gökalp, “Türkçülüğün Esasları”, Borda Siyah yay., İstanbul, s.10

ideolog ve İttihat ve Terakki Partisi Genel Merkez üyesi olarak çalışmıştır. Türk milliyetçiliğinin şekillenmesinde önemli rol oynayan Gökalp, kuramının adını Türkçülük-İslamcılık-Çağdaşlaşmacılık olarak belirlemiştir. “İçtimai Mefkure”sini ise tek bir cümleyle özetlemiştir. “Türk milletindenim, İslam ümmetindenim, Garp medeniyetindenim” Yani Gökalp’in girişimi, bazılarının tümüyle uzlaşmaz ve uyuşmaz sayabileceği, bazılarının ise ancak kaçınılmaz çelişkilere razı olunarak birleştirileceğini düşünebileceği ulusal, dinsel ve Batılı düşünsel gelenekleri tek bir kuramda toplamaya yönelikti. Gökalp’e göre Türk milliyetçiliği, kültürel bir ideal ve toplumsal dayanışma ve birliğin temelini oluşturacak bir yaşam felsefesini temsil ediyordu. Aslında Gökalp, bunun her türlü milliyetçilik için de geçerli olduğuna inanmıştır. Onun milliyetçiliği, ırkçı yayılmacı olmayan, eşitlikçi bir milliyetçilikti. Aynı şekilde İslamiyet’ten aldıkları da, Ortodoks öğretiler değil, tasavvuftan kaynaklanan, siyasal değil ahlaksal yönelimli ve yine toplumsal dayanışmayı güçlendirici öğelerdi. Gökalp’in değişimli olarak kullandığı Batılılaşma ve Çağdaşlaşma (Muasırlaşma) ise, Avrupa kapitalizminin bilimsel, teknolojik ve sınai başarılarıyla eşanlıdır ve ulusal canlanma programının bir parçasını oluşturuyordu.⁵² Gökalp’e göre ulus, toplumsal grupların en gelişmiş olanıdır; toplum, toplumsal birlik ve dayanışmaya dayanır; dayanışmanın en yüksek biçimi ise, ortak dil ve kültür, ortak bilişim ve duyarlılık normları temeli üstünde yükselir. Gökalp Türkçülüğü, “Türk milletini yükseltmek” olarak tanımlar. Daha sonrasında ise Gökalp millet tanımına yönelmiştir. Ona göre millet, aynı eğitimi görmüş, ortak dili, duyguları, idealleri, dini, ahlakı ve estetik duyarlılığı paylaşan bireylerden oluşmuş bir grup ya da topluluktur.⁵³

Gökalp, ulusların oluşumunu, Durkheim sosyolojisinden esinlenerek üç aşamalı sürecin sonucu olarak görür. Buna göre, dil ve ırk birliğine dayalı kabile toplumundan, din birliğine yaslanan ümmete, oradan da kültür(hars) ve uygarlık(medeniyet) olarak tanımlanan ulusa erişilmektedir. Dolayısıyla, Osmanlı devletinden bir Türk ulusunun çıkması, bir önceki evrenin aşılmasını, uluslararası uygarlığın benimsenmesini ve ulusal kültürün geliştirilmesini gerektirmektedir. Gökalp’in hars ve medeniyet ayrımı kendi kavramlaştırmasına göre, bir ulusun “toplumsal yaşamları”, dinsel, ahlaki, dilsel, siyasi-

⁵² Taha Parla, Ziya Gökalp, Kemalim ve Türkiye’de Korparatizm , s.56

⁵³ Ziya Gökalp, Türkçülüğün Esasları, s.47

hukuki, ekonomik, düşünsel ve bilimsel yaşamlardan oluşmaktaydı. Aslında bunlardan son ikisi, kültüre değil, uygarlığa ait kategorilerdi. Ancak, halkın adetlerine, yani ulusal kültürün gerçek kaynağına uyum sağladıkları taktirde, ulusal kültürün öğeleri haline gelebilirlerdi. Kültür bir ulusun toplumsal yaşamlarının “uyumlu bir bütünlüğünü”, uygarlıksa, aynı uygarlık grubuna (medeniyet dairesine) dahil olan çeşitli ulusların “toplam” yaşamlarını temsil ediyordu. Bunlar “bireysel iradeler” tarafından, “yöntem yoluyla” yaratılıyor, kültür ürünleri ise ulusal vicdanın esin kaynağından doğal olarak türüyordu.⁵⁴ Gökalp’e göre kültürle uygarlık, bir ulusla bir başka ulus, ya da milliyetçilik, din ve uluslararası topluluk arasında içkin bir çelişki yoktur. Bunlar, birbirlerinden ayırt edilmemeleri gerekmele birlikte, ulusal yaşamdaki işlev, konum ve düzeyleri karıştırılmadıkça, savunulmaya değer idealler olarak, bir arada bulunabilirler. Ona göre, milliyetçiliğin asıl sorunu modernliği kendi ulusal egemenlik projesi ile bağdaştırabilmektir. Bu nedenle, Batı’dan alınacak öğeler yalnızca maddi kültür alanıyla yani bilimsel ve teknolojik bilgilerle sınırlı bırakılmalıdır. Gökalp’in hars ve medeniyet ayrımı bunun üzerine şekillenir.

Gökalp, milliyetçilik ve İslamcılığın uygun bir toplumsal ve ahlaki felsefeyle desteklendiği taktirde Batı felsefesiyle uzlaşabileceğini öne sürer. Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak arasında herhangi bir uyumsuzluk olmadığını, tersine bunların birbirini tamamlayıcı olduklarını ileri sürmekle birlikte; gerçekte, imparatorluğun sona eriş süreci içinde, din etkeni de giderek önemini yitirecektir. Muasırlaşmanın ise, Batı’ya (Garba) yönelmek anlamına geldiğinden şüphe edilmez. Ancak Gökalp, Batı dediğinde kastettiği liberal Batı değil, korporatist⁵⁵ Batı’dır.⁵⁶ Ziya

⁵⁴ age., s.60

⁵⁵ Korporatizm, toplumu, bir biliminin uyum içinde tamamlayan organlardan (meslek zümrelerinden) oluşan bir organizma olarak görür. Hem liberalizmin bireyciliğini, hem de sosyal sınıfların varlığını, sınıf çatışmasını, emek-sermaye çelişmesini reddeder. Bütünsel bir “kamu çıkarımı” ve “ulusal çıkarımı” meydana getiren mesleki çıkarların toplamının, devlet-işveren-işçi üçgeni içinde gerçekleştiğini ileri sürer. Bu da, siyasal temsil ve karar alma düzeyinde gevşek ya da sıkı korporatif kurumsal yapılarla sağlanır. İki alt türünden biri olan solidarist korporatizm daha çoğulcu ve ılımlı devletçi, öbür alt-türü faşist korporatizm ise tekçi ve totaliterdir. Korporatizm, liberal kapitalizmin bencil bireyciliğini ve parlamentarizminin “anarşik demokrasi”ye yolaçtığını ileri sürmüştü; ya doğrudan doğruya korporasyonlara ve konseylere ve idari devletçiliklere başvurmuştur. (Taha Parla, Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm, s.8)

⁵⁶ age., s.56

Gökalp'e göre, Türkler uluslaşma yoluna geç girmişlerdi. Devlet kuran ve yöneten Türkler, toplumsal-ekonomik sınıfların işine karışmamış ve ancak iki sınıf oluşturmuşlardı (işçi ve memur). Yalnız Gökalp bu iki sınıfında temel bakımdan özdeş olduğunu belirterek, bunlardan birinin toprak, diğerinin fikir alanında çalışan emekçiler olarak tanımlar. Türk ahlakı uluslaşmamış ve birey ya da aile düzeyinde kalmıştır. Bu eksikliğin giderilmesi içinde uluslaşmak gereklidir, bu anlamda da Türklük, Osmanlılığın karşıtı değil, tamamlayıcısıdır. Ayrıca Gökalp ulus duygusunun uluslararası düzeye yükseltilmesini de kitabın sağlayacağını düşünüyor. Kitaplar halk diline değil, bilimsel terimlere dayanırlar, oysa gelişmiş ülkelerde bunun tersidir. Gökalp'de B. Anderson gibi milliyetçiliğin gelişiminde önceliği kültürel alanda yaşanan gelişmelere verir, Gökalp'de halk dilinde kitapların yayınlanmasını ve çözüm olarak terim bakımından İslamlaşmakta, ama gramer ve yazış bakımından ise Türkçeleşmek gerektiğini savunmuştur.

3-Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Türk Milliyetçiliği ve "Milli İktisat" Anlayışı:

Tanzimat Osmanlı tarihi gelişimi içinde yeni bir politikanın başlangıcıdır. Cins ve mezhep ayrılığı ortadan kaldırılarak hukuksal eşitlikle İmparatorluktan ayrılmak isteyen Hıristiyan reayayı Osmanlılık birliğine bağlamak yeni dönemin esası olmuştur. Bu şekilde Osmanlılık politikasının devletinin dağılmasını engelleyecek bir araç olacağı düşünülmüştür. Bu siyaset Gülhane Hattı'ndan sonra 1856 İslahat Fermanı'nın ağırlık noktasını teşkil etmiştir ve 1876 Kanun-i Esasi'sinde anayasal bir hüküm haline gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğunun son döneminde milliyetçilik o günün ideolojisi olmuş ve çok etnik gruplu imparatorlukta baskı altında tutulan milliyetler kendi ulus-devletini kurma iddialarını ortaya atmaya başlamışlardır.⁵⁷ Tanzimat'ın diğer bir yönü de sokağın rol oynamaya başlamasıdır.⁵⁸ Bunda Tanzimat edebiyatçıları büyük payı vardır. Batının en çok etkisinde kaldığı bu dönemde Batı düşünce ve tekniğiyle

⁵⁷Feroz Ahmet, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde Milliyetçilik ve Sosyalizm Üzerine Bazı Düşünceler", Osmanlıda Sosyalizm ve Milliyetçilik, s.17

⁵⁸ H. Ziya Ülken, Tanzimat Sonrası Fikir Hareketleri, s.758

birlikte Batıda en etkili akım olan milliyetçilikte Osmanlı devletine girmiştir. Tanzimat bir bakıma Osmanlı devletinin dağılışını kolaylaştırmış ve reaya arasında milli bilinçlenmeyi sağlamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk Türkçülerin Tanzimat edebiyatçıları olduğu söylenebilir. Bu alanda en önemli rolü oynayanlar, Şinasi, Namık Kemal ve Ziya Paşa'dır. Bu yazarlar Avrupacılık kanalıyla bir Türkçülük bilincine ulaşmışlarsa da bu alanda siyasal içerikli etkinliklerde bulunmamışlardır, yalnızca dili Türkçeleştirerek bir ulusal dil oluşturma yönünde çaba harcamışlardır. 1876 tarihli Lehçe-i Osmani'nin yazarı Ahmet Vefik Paşa, Türkçe'yi Osmanlıca'dan ayrı bir bütün olarak ele alan ilk kişidir. Türk dili alanında atılmış bir diğer önemli adım Şemsettin Sami'nin 1899-1901 yılları arasında kaleme aldığı "Kamus-i Türki" adlı sözlüğüdür.

Tanzimat iktisadi düşünce açısından da önemli gelişmeleri beraberinde getirmiştir. "Batılılaşma" ile gelenler arasında Türkçe'ye çevrilen ilk iktisat kitabı Jean Baptiste Say'ın "*Catechisme d'Economie Politigue*" adlı eseri olmuş ve uzun süre Türk iktisadi düşüncesinin temelini teşkil etmiştir.⁵⁹

Osmanlı Devleti'nde Batı anlamında iktisadi düşünce Tanzimat'la birlikte gündeme gelmiş, Klasik iktisat öğretisi sürekli vurgulanmıştır. Yed-i vahid ve dahili gümrükler gibi ticareti kısırlaştıran engeller kaldırılmış, ekonominin parasallaştırılması doğrultusunda pazar göstergelerine öncelik tanınmıştır. Dış ekonomik ilişkilerde de benzer gelişmeler izlenir. Ticaret sözleşmeleriyle dış ticarete serbestlik benimsenir.⁶⁰ Tanzimat'ın mali çöküntüsüyle birlikte serbest dış ticaret politikasına eleştiriler başlamıştır. Gökalp' Tanzimat modernleşmeciliğinin, Türkçülüğü reddedip İslamiyet'i de önemsemeyerek, çok-dinli bir Osmanlıcılığa yönelmekle yanlış yola sapmış olduğunu düşünüyordu. Ona göre Tanzimat'ın kültür politikası, Türkçülüğü Osmanlıcılığın temel direnişi saymış olmasaydı ve Batı kültürünün geleneksel değerler hilafına eleştirisiz kabulünün bir sonucu olan "kozmpolitanizm", yani enternasyonalizm yanlış bir biçimi yerine İslamiyet'i benimseyebilseydi belki çelişkilerden kurtulabilecekti. Gökalp'e göre Tanzimatçıların ölümcül hatası,

⁵⁹ Şerif Mardin, "*Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İktisadi Düşüncenin gelişimi*", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi cilt.3, s.624

⁶⁰ Zafer Toprak, Türkiye'de Milli İktisat(1908-1918), Yurt yay., s.38

milliyetçilik idealinin, artık çağın itici gücü olduğunu görememelerinden kaynaklanmaktadır. Hürriyet gazetesinde Osmanlı Devleti'nin sorunlarına değinen Namık Kemal yerel sanayinin korunmasından yoksun kalışları nedeniyle çöktüğünü yazar. Ahmet Midhat Efendi de aynı şekilde Adam Smith'in "serbest-i mübadele usulünü" eleştirir ve bunun ancak İngiltere'nin somut gerçekleriyle bağdaşabileceğini belirtir. Mizancı Murad dış ticaretin liberaleştirilmesinin sanayii ve ticareti gelişmiş, dış pazarlarda kolaylıkla rekabet edebilecek ülkeler için geçerli olabileceğini savunur. Osmanlı iktisadi düşününde serbest dış ticaret ilkelerine kurumsal açıdan ilk eleştiri Musa Mehmetcanoğlu Akyiğitzade adlı bir Kazanlı bir göçmenden gelir. Akyiğitzade'ye göre, bireysel iktisadi fayda insan davranışlarını belirleyen tek etmen değildir. Siyasal ve ulusal çıkarların savunulması, ulusal örf ve adetlerin korunması ve benzeri manevi kaygılarla aynı ölçüde belirleyicidir. Serbest pazar ulusun geleceğini tehdit ediyorsa koruyucu dış ticaret politikası izlenmelidir.⁶¹ Görüldüğü gibi II.Meşrutiyetin 1908'de ilanından sonra milliyetçilik sadece kültürel bir boyut olmaktan çıkarak siyasal bir nitelikte taşımaya başlamıştır. Bunda batıda eğitim görmüş ve etkilenmiş Rusyalı Türklerin Osmanlının başkentine gelerek çeşitli gazete ve derneklerde çalışmış olmaları en büyük etken olmuştur. Aynı zamanda bu dönemde artık devletin nasıl kurtulur sorusuna aranan cevaplarda 'toplum üyelerinin kültürel bir ideal etrafında birleştirilmeleri (Osmanlılık) yolu ile olmaktan çıkmış Osmanlı devletinin kurtuluşunun çareleri olarak sanayileşmede ve koruyucu politikalarda görülmüştür.

Ticaret erbabının Mebusan Meclisinde sözcülüğünü üstlenen Cavid Bey⁶², 'usul-i himaye, amelenin en büyük düşmanıdır' der: Koruyucu gümrükler ardında ülkede birkaç fabrika kurularak gözler boyanır, iki üç sermaye sahibi zengin edilir. Ancak, binlerce vatandaş da yoksullaştırılır. Koruyucu gümrük duvarlarının ardında

⁶¹ Zafer Toprak, "II. Meşrutiyet Döneminde İktisadi Düşünce", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi cilt.3, s.636

⁶² Cavid Bey (1875-1926) Selanik'te doğmuştur. İstanbul'da Mülkiye Mektebini bitirmiş, II. Meşrutiyetin ilanından sonra Darülfünun'da iktisat öğretmenliği yapmıştır. Meclis-i Mebusan'a seçildikten sonra önce Hüseyin Hilmi Paşa hükümetinde ardından da Sait Paşa ve İzzet Paşa hükümetlerinde Maliye Nazırlığı yapmıştır. 1926'da Mustafa Kemal'e İzmir'de yapılan suikast ile ilgili görülerek idam edilmiştir.

izlenecek iktisat politikasının ülkeyi refaha ve servete kovuşturamayacağı öne süren Cavid Bey, ülkedeki sermayenin tarıma aktarılmasını, toplumsal gelişmenin ancak bireylere tanınacak fırsatlarla sağlanabileceğini ve yabancı sermayeye sınırsız imkanlar tanınması gerektiğini savunmuştur. Ayrıca Cavid Bey iktisat alanında her türlü müdahaleye karşı olmuştur. Cavid Bey'in liberal dış ticaret görüşlerine karşı muhalefet Osmanlı Ziraat ve Ticaret gazetesi saflarında yükselir. Gazete 1907'de İzmir'de yayımlanmaya başlamış, 1908'den sonra merkezini İstanbul'a taşımıştır. İlimli bir koruyucu gümrük politikası izlenerek tarımın yanı sıra tarıma dayalı sanayi ile sanayileşmeye başlanabileceğini savunan gazete kayıtsız şartsız serbestliği de rededer.

Milli iktisadi seferberlik kavramını ele alan ve iktisadi kalkınmanın sosyal değişimin bir parçası olduğunu kavrayan grup, o sıralarda ilk "muhalefet"i meydana getiren Yeni Osmanlılardı. Osmanlı imparatorluğunun iktisadiyatı noktasındaki teşhis ve tekliflerini iki noktada topluyorlardı: birincisi, imparatorluğun iktisadiyatının düzeltilmesi her yönden yürütülmesi gereken bir işti. İkincisi, Onlara göre Osmanlı imparatorluğu sonu gelmeyen istikrazlarla kendini hiçbir zaman kalkındıramazdı. Tek çözüm, yerli bir tüccar zümresi meydana getirmek, yerli bankalar tesis etmek, yerli sanayii sağlam temellere oturtmaktı. Aydınların yapmaları gereken iş ise milleti bu yolda, yani milli enerjilerini toplama yolunda teşvik etmektir. Mesela Yeni Osmanlıların eğitim konusundaki teklifleri sırf vatandaşın bilgisini arttırmak için değil, topyekün kalkınmayı temin etmek yolunda ileri sürülmüş bir tekliftir.⁶³

Tanzimat sonrası Osmanlı siyasal düşününde ne Ahmet Mithad Efendi ne muhafazakar Cevdet Paşa'da, ne de Yeni Osmanlılar'da, tüm toplumu kavrayan bütünsel bir toplumsal olgu olarak ele alınan iradeci bir iktisadi kalkınma fikri egemendi. Bu fikrin kısıntıları, bu siyasal düşün akımları içinde elbette vardı ama bütünlüğü içinde tasarlanmış, sistemli bir iktisadi kalkınma programı tasarımı yoktu. Böyle bir iktisadi kalkınma anlayışı, Osmanlı siyasal düşününe, 20. yüzyıl başında, "milli iktisat" öğretisiyle birlikte girdi.⁶⁴ II. Meşrutiyetle birlikte Osmanlı aydını ulusçuluğa yönelir. İttihatçı çevrelerde Alman iktisadi düşüncesinden esinlenerek "milli

⁶³ Şerif Mardin, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'te İktisat Düşüncesinin Gelişimi" ,s.626

⁶⁴ Ahmet İnel, " Milliyetçilik ve Kalkınmacılık", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce cilt.4 (Milliyetçilik), s.764

iktisat” benimsenir. Buna göre, Milli iktisat anlayışı sadece himayeci değil, aynı zamanda tekelci bir ekonomi anlayışına dayanır. Bu iktisadi kalkınmanın merkezindeki aktör, himayeyi sağlayan ve tekel konumlarını yaratıp, dağıtan devlet gücüdür. “Milli iktisat” iktisat anlayışının beslendiği organik toplum fikri, doğal olarak ekonominin de organik biçimde algılanmasını gerektirecektir.⁶⁵ Milli iktisada göre, her ulusun bir iktisadi gerçeği vardır. Bunlar ulusa özgü bir dizi kuramlarda belirir. İşte bu nedenle iktisadi gerçeği klasik iktisat öğretisi ışığında bulmak olanaksızdır. Milli iktisadı oluşturmak için ülke gerçekleri gözlenmeli, somut gelişmeler izlenmelidir. Ayrıca iktisadi gerçek aranırken, salt maddi boyutuyla yetinmemeli, manevi unsurlarında etkisi değerlendirilmelidir. Birey ile insanlık arasında ulus denilen bir gerçeklik vardır. Bir ülkede ihtiyaç ve menfaat ortak bir nitelik ise birey ortak çıkar uğruna her türlü özveride bulunabilmelidir. “Vicdan ve milli şuur”un olmadığı yerde milli iktisattan söz edilemez. Birey ile insanlık arasındaki ulus gerçeği Friedric List’in ulusal ekonomi ya da milli iktisat öğretisinin odak noktasını oluşturur. List’e göre, iktisadın siyasi yönü vurgulanmaksızın ulus gerçeğine ulaşamaz. Siyasetten arındırılmış, saf bir iktisat öğretisi olamaz. Nitekim İttihatçılarda List’in bu yaklaşımını benimsemiş iktisatla siyaseti aynı potada eritmeyi düşünmüşlerdir.⁶⁶

II. Meşrutiyetin getirdiği görelî özgürlük ortamında Rusya’dan gelen aydınların girişimiyle İstanbul’da kurulan dernekler ve bunların yayın organları Türk milliyetçiliğinin oluşumunda önemli rol oynamıştır. Bu derneklerin ilki Aralık 1908’de İstanbul’da kurulan Türk Derneğidir⁶⁷. Derneğin yayın organı olarak çıkan Türk Derneği Dergisi ancak 7 sayı yayımlanabilmiştir. İlk sayısında Türk Derneği Beyannamesi yayınlanmış ve 14 madde halinde derneğin amaçları sıralanmıştır. Bunlara göre: Türkçe’yi sevdirmek ve yaymak için çalışılacak, Batı ve Doğu’da Türk dili ile ilgili araştırmalar tanıtılacak, Türkçe’nin sadeleştirilmesi yolunda çalışmalar

⁶⁵ Ahmet İnel, “*Milliyetçilik ve Kalkınmacılık*”, s.767

⁶⁶ Zafer Toprak, “*Milli İktisat*”, cilt 3, s.743

⁶⁷ Masami Arai’nin “Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği”(İletişim yay.), Türk Derneği, Genç Kalemler, Türk Yurdu, Türk Ocağı ve İslam Mecmuası gibi dergiler hakkında bilgiler vermekte ve bu dergilerde çıkan yazıların bir sınıflandırmasını yapmaktadır. Ayrıca Füsun Üstel’in Türk Ocakları(1912-1931), İletişim yay, çalışması da bu konuda yapılmış nadir araştırmalardan biri ve başvurulacak kitaplar arasında yer almaktadır.

gerçekleştirilecek, Batı uygarlığı ışığında bilimsel, ahlaki ve ticari alanlarda eksikliği duyulan kitapların yayınlanmasına çalışılacak, Osmanlı Türkçe'sinin yaygınlaştırılmasına gayret edilecektir gibi amaçlar sıralanmıştır. Dernek siyasal boyut taşımamakla birlikte, faaliyeti de uzun sürmemiştir, ancak Yusuf Akçura'nın da ifadesine göre "attığı tohum çorak bir toprağa" rast gelmemiştir.⁶⁸ II. Meşrutiyetin ilk yıllarında klasik liberal öğretiden uzaklaşarak ve Osmanlı'nın sanayileşmesini savunan görüşler doğmakta olan milliyetçilik akımıyla uyum içinde gelişir. Sanayileşmenin önemini vurgulayan kesimlerin başında *Türk Yurdu* çevresi gelir⁶⁹

Türk Yurdu, 1911'de Tıp Fakültesi öğrencileri tarafından yarı gizli bir kulüp olarak oluşturulan ve 12 Mart 1912'de resmen kurulan Türk Ocağı'nın resmi yayın organıdır. Türk Yurdu, "Osmanlı Barağı altında şuursuz bir hayat geçirmekte olan Türklere" böyle bir şuur kazandırmayı birinci amaçları olarak ortaya koymaktadırlar. Türklere, Osmanlılık dışında ulusal bir kimlik verme gayreti içinde olmuşlardır. Z. Gökalp bu dergide Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak makalesini yayınlamaya başlayarak Türkçülüğü sistemleştirmeye girişmiştir. Yusuf Akçura o sırada İstanbul'da bulunan ve İttihatçılarla yakın ilişkisi olan Rus asıllı Parvus'un⁷⁰ yazılarına Türk Yurdu'nda yer verir. Osmanlı okura ilk defa, mali sermaye ve emperyalizm konularını Türk Yurdu'nda Parvus'un kaleminden öğrenmiştir. Parvus, Türkiye'nin Avrupa'nın mali boyunduruğu altında olduğunu, Osmanlı'nın bu boyunduruktan kurtulabilmesi için bir an önce sanayileşmesi gerektiğini söyler. Bu arada Parvus, yabancı sermaye konusunda Osmanlıyı uyarma gereği duyar ve Avrupa mali sermayesi Osmanlı devletinin genel olarak Asya'yı esareti altına almaktadır. Sanayileşme Osmanlı'nın gündemindeki ilk maddedir. Sanayileşmeyle birlikte ülkede önemli servet kaynakları

⁶⁸ Yusuf Akçura, *Yeni Türk Devletinin Öncüleri*, s.191

⁶⁹ Zafer Toprak, "*II. Meşrutiyet Döneminde İktisadi Düşünce*", s.636

⁷⁰ Parvus yada gerçek adıyla Alexander Helphand, I. Dünya Savaşı'ndan önce Lenin ve Troçki ile İsviçrede işbirliği yapmış, 1905'te Rusya'da bulunduğu sırada yakalanıp Sibirya'ya gönderilmiş ve oradan kaçarak 1911'e doğru Türkiye'ye gelmiştir. 1911'den itibaren, Parvus, Alman sosyalist basının Balkan Temsilciliğın üstlenmiştir. Ayrıca iş adamı olduğundan dolayı İttihatçılar tarafından mali ve iktisadi uzman olarak görevlendirilmiştir.(Ş. Mardin, "*Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İktisadi Düşüncenin Gelişimi*" s.631)

oluşacağını savunmaktadır.⁷¹ Türk Yurdu Dergisi 1915 yılını milli iktisat açısından bir başlangıç sayar. “Ruh, azim ve mefkure” açısından Batı anlamında devlet ve ulus olma girişimine bu yılda başlanmıştır. Türk Yurdu dergisi, 1908-1915 döneminde Osmanlı ülkesinde köklü dönüşümler olduğunu kaydeder. “Milli fikir” her köşeye nüfus etmiş, “milliyet cereyanı” egemen olmuştur.⁷² 1908 sonrası iktisadi yükseliş düşünüsü, Alman romantizmi ve Alman milliyetçiliğiyle “kalkınmakta gecikmiş ülke” sorunsalının bir sentezini oluşturan Friedrich List’in “milli ekonomik sistemi” öğretisinden ve onun beslendiği kaynaklardan etkilendi.⁷³

Sanayileşmeyi savunan ve uluslaşmadan yana bir diğer yayın organı *Müdafaai Maliye ve İktisadiye*’dir. Dergiye göre, Osmanlı Devleti tarımın yanı sıra, ticaret ve sanayie önem vermelidir ve Osmanlı bu sanayileşme süreci ile bağımlılığı kırabilir. 1915 sonbaharında İttihatçıların desteğiyle yayın hayatına giren *İktisadiyat Mecmuası*, “milli iktisat” öğretisinin kuramsal yayın organı oldu.⁷⁴ Bu derginin ilk sayısında yer alan Tekin Alp’in⁷⁵ “Mecmuamızın mesleği: Milli İktisada doğru” başlıklı yazısında, Türklerin Alman ulusunu örnek almaları öneriliyor ve Almanya’nın yarım yüzyıldan kısa bir sürede milli ekonomisini kurması örnek gösteriliyordu. Almanya’da ilerleme ve yükselmenin kaynağı, “milliyet” ilkesidir. “Alman hayatında her hususta milliyet hakim olduğu gibi iktisatta da her şeyin milli nokta-i nazardan muhakeme olduğunu” vurgulayan Tekin Alp, Osmanlı Türklerinin de yükselmesi için milliyetten başka bir ilke düşünülmediğini iddia ediyordu.⁷⁶ İttihatçı yayın organı olan *İktisadiyat Mecmuası*, ülkenin geleceğini tarımda, tarımsal ürünlerin artırılmasında görür. Ancak tarımın

⁷¹ Zafer Toprak, “II. Meşrutiyet Döneminde İktisadi Düşünce”, s. 638

⁷² Zafer Toprak, “*Milli İktisat*”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’te Türkiye Ansiklopedisi, s.724

⁷³ Ahmet İnsel, “*Milliyetçilik ve Kalkınmacılık*”, s.765

⁷⁴ Zafer Toprak, Türkiye’de Milli İktisat, s.26

⁷⁵ Tekin Alp, 1883 yılında Makedonya’nın Serez kasabasında doğmuştur. Yahudi bir ailenin çocuğu olan Moiz Kohen daha sonrasında adını Tekin Alp olarak değiştirmiştir. Osmanlı Devleti’nin yıkılışı döneminde Selanik’te yetişmiş ve dönemin ulusçuluk akımlarından etkilenmiştir. İstanbul’a gelerek hukuk eğitimi almış, Tamim-i Lisan-ı Osmani Cemiyeti’ni (Osmanlı Dilini Yaygınlaştırma Derneği) kurarak başkanlığını yapmıştır. 1908’den sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne etkin bir şekilde katılmakla birlikte Türk Yurdu, Türk derneği, Yeni Mecmua gibi önde gelen dergilerde ekonomik ve kültürel konularda yazılar yayınlamıştır. Ayrıca Tekin Alp Ziya Gökalp’ten oldukça etkilenmiştir.

⁷⁶ age., s.27

gelişmesi sanayinin geri bırakılması anlamına gelmez. İttihatçılara göre Osmanlı tarım ülkesi olmakla birlikte geliştirebileceği sanayi kollarını asla ihmal etmemelidir. Ancak bu iki sektörün çıkarları çatıştığında tarım yeğlenmelidir. İttihatçılara göre bilinçsiz bir sanayileşme politikası ülke çıkarlarına ters düşebilir. Osmanlı toplumunda sermaye birikimi yetersizdir; düşük nüfus nedeniyle işgücü arzı da sınırlıdır. Koruyucu gümrük tarifeleri ile sanayileşmek mümkünse de her türlü koruyucu dış ticaret politikasının ulusal hasılayı artıracığı söylenemez. Sanayileşirken birikim yetersizliği nedeniyle önemli ölçüde yabancı sermayeye başvurulacaktır. Eğer girdiler dış ülkelerdekine oranla daha pahalıya mal olur ve sanayi yalnız koruyucu gümrüklerle ayakta durabilirse bu tür sanayileşmeden “milli iktisat” fayda değil zarar görür. Bilinçsiz bir sanayileşmenin doğuracağı bir başka sakınca İttihatçılara göre , tarımdan sanayie aşırı nüfus kaymasıdır.⁷⁷ Sanayileşmeye öncelik veren diğer bir yayın ise *Sanayi Dergisi*'dir. Dergiye göre, “bugün bir millet için en acı, en mühlik esaret, iktisadi esarettir” İktisadın temeli ise sanayidir. 20. yüzyılda ulusal varlık ancak sanayi ile sürdürülebilir. Öte yandan dergiye göre sanayiden bağımsız bir tarım sektöründen ya da ticaretten söz edilemez. Her iki sektöründe gelişebilmesi için sanayileşme zorunludur. Bu nedenle tarım ve ticaretin esası, temel taşı olan sanayi kurulmalı, “kendi kendine geçinebileceği, kendi yağıyla kavrulacağı bir Türkiye” yaratılmalıdır.⁷⁸ Tarım-Sanayi seçeneği tartışmasının bir ucunda Sanayi Dergisi yer alırken diğer ucunda ise ticaret erbabının sözcüsü *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi* yer alır. Ticaret Odası'na göre Osmanlı bir tarım ülkesidir. Tarımsal ürün arttırılarak ilerde ticaret ve sanayii de geliştirebileceği bir ortam oluşturulabilir. İktisadi kalkınmayı koruyucu yöntemlerle daha etkin kılmak, devlet müdahaleleri ile ülke ekonomisini yönlendirmek, Oda'ya göre iktisadın “tabii” yasalarına ters düşecektir. Yersiz müdahalelerle doğadaki hassas denge bozulmamalıdır, doğa yasalarının belirleyiciliğine saygı duyulmalıdır. Bu nedenle doğanın Osmanlı toplumuna bahşetmiş olduğu tarım ülkesi olma özelliğinin korunması gerekir. Ayrıca Oda'ya göre Osmanlı topraklarında kurulacak sanayi birimleri hammaddelerini yine bu

⁷⁷ Zafer Toprak, “II. Meşrutiyet ve Osmanlı Sanayii”, Tanzimat'tan Cumhuriyet'te Türkiye Ansiklopedisi cilt.5, s.1358

⁷⁸ Zafer Toprak, “II. Meşrutiyet Döneminde İktisadi Düşünce”, s.638

topraklardan elde etmelidir. Sanayileşmenin temel işlevlerinden biri, ülke tarımını harekete getirmek, tarım ürünlerini değerlendirmektir.⁷⁹

II. Meşrutiyet yıllarında Osmanlı Devleti toplumunda sanayileşme sorunu gündeme geldi. Buna bağlı olarak ülkede varolan sanayiinin yapısı incelenmeye, sanayi kuruluşlarının sayımı yapılmaya, sergi ve panayırılar açılmaya başlamış, gazetelerde çok sık yayınlanan yazılarla birlikte bir sanayileşme bilinci oluşmaya başlamıştır. İktidardaki İttihat ve Terakki Cemiyeti ise tarım ve sanayi seçeneğinde uzlaştırıcı bir tavır almıştır. İttihatçılar bir taraftan sanayileşmeden yana tavır alırken diğer taraftan da taşrada toprak sahibi eşraftan güç alabilmek için her fırsatta tarımın ülke ekonomisindeki önemini vurgulamışlardır. II. Meşrutiyet yılları Osmanlının sanayi toplumu olma özleminin başladığı yıllar olmasıyla birlikte sanayileşme bilincinin de başladığı yılar olmuştur. Aynı zamanda Babıali'nin gündemine sanayi teşvik politikası da girmiştir. Sanayileşmeyi özendirmek amacıyla, girişimcilere “imtiyaz” ya da “inhisar” türü ayrıcalıklar önerilir ve iki teşvik yasası hazırlanır. 1913'te ki Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatı'nın ardından Teşvik-i Sanayi Talimatnamesi'nin ve daha sonra Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatının Suret-i Tatbiki hakkında nizamname çıkarılması bu yönde atılan önemli adımlardır. Avrupa mallarıyla rekabet edebilmesi için Osmanlı sanayiine bazı ayrıcalıklar tanınması da bu sıralarda olmuştur. Yine bu dönemde yeni kurulacak fabrikalarla, genişletilecek tesislerin araç gereç, makine aksamı ve kimyevi madde gibi hammaddelerin ithalinde vergiden muaf tutulması alınan önemli kararlar arasındadır.⁸⁰

Z. Gökalp ise Türklerin ekonomik idealinin ülkede büyük sanayii kurmak olduğunu söylemektedir. Türkiye'nin çiftçilerden oluşan bir tarım ulusu olarak kalması gerektiği görüşünü kesin olarak reddeden Gökalp, Türkiye'nin Avrupa'nın en önemli inkılabı olan sanayi devrimini, “nahiye iktisadı” yerine millet iktisadının ve küçük zanaatlar yerine konulması gerektiğini belirtir. Gökalp, Almanların harsı birlik, iktisadi birlik ve siyasi birlik aşamalarından geçerek gelişimini tamamlayan “Alman İttihatçılığı”nın Türk İttihatçılarına örnek teşkil etmesi gerektiği düşüncesindeydi. Gökalp'e göre, “harsı Türkçülük”, dil ve edebiyat alanında başlamıştı. Gündemdeki

⁷⁹ age., s.639

⁸⁰ Zafer Toprak, Türkiye'de Milli İktisat, Yurt yay., s.56

“milli iktisat mefkuresi”, iktisadi ittifadın gerekleŒmesi idi. Gökalp milli iktisadı iki devreye ayırır. İlk devrede “milli istihsal milli istihlake tamamıyla tekabül ederek milleti iktisaden kendi kendine kifayet edecek bir hale getirir.” Diğer bir değişle ilk devre birikim sürecini içerir. Tüm olanaklar üretimin artırılması için seferber edilir. Gelir dağılımına bakılmaksızın sürekli yatırımlara girişilir. İkinci devrede ise sosyal devletin kuruluş aşamasıdır. “Adilane” bir servet dağılımı gündeme gelir, tüm vatandaşlar uygarlığın bahşettiği olanaklardan eşit oranlarda yararlanır.⁸¹ Ayrıca Gökalp milli iktisat için etnik türdeşliğin gerektiğini vurgulamıştır. Gökalp “milli iktisat”ı, ilk olarak, parçalanmış toplumların çok sayıda kendine yeterli yerel ekonomilerinin tersine, Durkheimcı anlamda ileri derecede işbölümü, organik\mesleki dayanışması ve işlevsel karşılıklı bağımlılığıyla modern ve gelişmiş pazar ekonomisini kastetmektedir. İkinci olarak, kamu çıkarına aykırı sınıf çatışmaları ya da bireyci çıkarların bulunmadığı milliyetçi ve solidarist bir ekonomiyi kastetmektedir. Üçüncü olarak da ulusçu bir devlet kapitalizminin neo-merkantilist siyasalarını kastetmektedir.⁸²

Gökalp Osmanlı Devletinin iktisaden gelişmemesinin nedenini iktisadi sınıfların olmayışına bağlamıştır. Memurlara dayanan Osmanlı devleti sınıf desteğinden mahrum olduğu için güçlü değildir. Aralarında organik işbirliği olan güçlü iktisadi sınıflara dayanan bir devlet milli iktisat aşamasını izleyen siyasi birliğin çatısını oluşturacaktır. İktisadi yükselişin önündeki en büyük engelin bir “Türk burjuvazisinin” oluşmayışına Yusuf Akçura’da katılır. Akçura, “Türk milliyetçiliğinin iktisadi menşe’lerine dair” başlıklı konuşmasında, yakın dönemde yaşananlara dönüp bir değerlendirme yaparak, iktisadi kalkınmanın milli boyutunu ve bu boyutun etnik-dini içeriğini açık biçimde vurgular: “Türk milletinin (Osmanlı devletinin bekasını sağlamak için) azim yükü sırtında taşıyabilmesi için yegane çare, miktar-ı nüfus ve iktisadi kuvvet itibariyle Œimdi düşmüş olduğu vaziyetten her ne pahasına olursa olsun kurtulmasıydı. Harb-i Umumi esnasında Türkü iktisaden yükseltmek, mutavassıt bir zengin sınıfı, bir burjuvazi ihdas etmek, bunun için memlekette, devletin veya Türklerin elinde sanayi-i azime vücuda getirmek, mütefevvik ve rakip olan kavimlere karşı muayyen ve ciddi bir

⁸¹ Zafer Toprak, “*Milli iktisat*”, cilt 3, s.743

⁸² Taha Parla, Ziya Gökalp, *Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm*, İletişim yay., s.192

siyaset takip etmek bu gaye ile izah edilebilir.”⁸³ Görüldüğü gibi, Akçura’ya göre eğer Türkler kendi içlerinden Avrupa sermayesinden de istifade ederek bir “ sermayedar burjuva sınıfı” çıkarmayacak olursa sadece asker, köylü, memurdan güç alan Osmanlı-Türk topluluğu çağdaş bir devlete ilelebet dönüşemez, Osmanlı devletini ancak Türk burjuvazisinin doğuşu kurtarabilir. Ayrıca bu milli yükselişin gerçekleşmesi koşulları arasında, yeni bir “milli zengin” sınıfı yaratmanın yanında nüfus dengesini değiştirmek de vardır.

İktisadi yükselişin milli unsura dayanması ve bunun için gerekli “milli himaye”, sadece devletin değil, milli unsurların da dikkat etmesi gereken bir husus olarak ele alınıyordu. Türk milliyetçiliğinin ekonomik bir boyut kazanması İttihat ve Terakki’nin “Milli İktisat Programı” ile ortaya çıkmaktadır. “Milli burjuvazi yaratma” ideali olarak tanımlanacak bu program, 1923 İzmir İktisat Kongresi’nin ruhunda, Cumhuriyet hükümetlerinin uygulamalarında ve İkinci Dünya Savaşı sırasında uygulanan Varlık Vergisi Kanunu’nda temel izlek olarak sürmüştür.⁸⁴ Milli İktisat Programı ile, Osmanlı İmparatorluğunda azınlık yada yabancı tüccar, sermayedar, bankacı ve sanayiciyi tasfiye ederek yerine Türkleri geçirmek yani milli Türk burjuvazisini yaşatmak ve geliştirmek olarak amaçlanmıştır. İttihatçılar, Müslüman-Türk unsurun kendi arasında ticaret yapmasını teşvik ederek, milli kalkınmanın temelini oluşturacak milli tüccar ve milli sanayicinin güçlenmesini öngörüyorlardı. İttihatçılar, 1910’larda benimsedikleri millileşme sürecine esnaf örgütlerini uyumlu kılmaya çalıştılar. Birinci Dünya Savaşı sırasında uygulanan “savaş devletçiliği”, aynı zamanda “milli iktisat unsurlarının” gelişmesi için uygun bir ortam sağlıyordu.

II. Meşrutiyet yıllarında gündeme gelen milli iktisat bir tür neo-merkantilist iktisat politikasıdır. Kapitülasyonların zorunlu kıldığı liberal iktisadi ilişkilere tepkidir. Doğmakta olan milliyetçilikle uyumlu bir politikadır. Osmanlı milli iktisadı Cumhuriyet yıllarında da sürmüş devletçilik adı altında II. Dünya savaşı ertesine değin etkili olmuştur.⁸⁵ Milli iktisat ilk uygulamasını, I. Dünya Savaşı ile birlikte kapitülasyonların tek taraflı olarak kaldırılarak yabancı anonim ve sigorta şirketlerinin ayrıcalıklarına son

⁸³ Zafer Toprak, Türkiye’de Milli İktisat, s.17

⁸⁴ Suavi Aydın, Modernleşme ve Milliyetçilik, Gündoğan yay., Ankara 1993, s.177

⁸⁵ Zafer Toprak, “Milli İktisat”, s.740

verilmesiyle görülmüştür. Esas faaliyeti Osmanlı topraklarında olan yabancı şirketlerin Osmanlı tüzel kişiliğini kazanmaları istenir. Osmanlı vatandaşlarının mağdur olmalarını önlemek amacıyla sigorta şirketlerinin teminat akçesi yatırımları öngörülür. 1916'da ad valorem tarifeler kaldırılarak spesifik tarifeye geçilir. Bundan böyle Babıali seçici gümrük politikası izleyerek, gümrüklerini dilediğince düzenleyebilecektir. Yine aynı yıl kurulan İhracat Heyeti'yle, ihracat vesikaya bağlanır; savaş döneminde ülkede ihracat duyulan bazı tahıl ve stratejik maddelerin yurt dışına çıkarılması yasaklanır. Spekülatif nitelikteki para transferleri önlenir, gümrük resmi kambiyo rayıçleri saptanarak, fiili kambiyo piyasası devletçe denetlenir. Savaşla birlikte, Babıali büyük kentlerin iaşesini örgütlemeye girişir. Başlangıçta belediyelere verilen görev, bu birimlerin yetersiz kalışı sonucu İttihat ve Terakki'ye devredilir. Cemiyetin İstanbul Murahhası Kara Kemal Bey'in gözetiminde kurulan Heyet-i Mahsusa-i Ticariye, başta kentin ekmek, şeker, gaz gibi temel tüketim sağlanmasını ve dağıtımını örgütler. Daha sonrasında ise İttihat Terakki heyetin bünyesinde "milli" anonim şirketler için gerekli fonları bünyesinde oluşturur.⁸⁶ Heyet-i Mahsusa-i Ticariyye'nin elde ettiği karların aktarılmasıyla kurulan birkaç "milli şirket" in ve Milli İktisadiyyet Bankası'nın "milli burjuvazi" yaratılması işine öncülük etmesi beklenmiştir. Hepsinin adlarında "milli" sıfatı bulunan ve 1915'ten sonra kurulan birkaç şirket, daha önce kurulan anonim şirketlerden farklı olarak yabancı yada gayrimüslim ortaklara ya sahip değil yada küçük ortak olarak katılmıştır. Babıali I. Dünya savaşı yıllarında liberal iktisat politikalarını yadsıyarak devleti iktisadi yaşama sokmuş, Babıali güdümleyici , müdahaleci, devletçi bir iktisat politikası benimsemiştir. Pazar mekanizmasının alt üst oluşu, istifçiliğe, karaborsacılığa, spekülatif girişimlere prim tanımış, devlet ister istemez kamu çıkarı adına iktisat politikasının belirlenişinde etkin olmuştur. Öte yandan güçlenen milliyetçilik akımı, genel çıkarın kişisel çıkara üstün geleceğini telkin etmiş, güçlü bir ahlak anlayışı olmaksızın karşılaşılan ekonomik ve toplumsal sorunların üstesinden gelinemeyeceğini öne sürmüştür.⁸⁷

Osmanlı döneminde bir Osmanlı burjuvazisinin tam anlamıyla oluşmuş olduğunu söylemek zordur. 1915-1924 aralığında, sayıları ve ticari ilişkileri bakımından çok daha güçlü, yerleşik ve çıkarlarının bilincinde Hıristiyan burjuvazisinin elinden

⁸⁶ age., s.744

⁸⁷ age.,s. 746

ticaret sermayesi alanını ele geçirmesi mümkün olmayan bir “Müslüman burjuvazisinin” varlık koşullarının devlete tabi olmasıydı. Daha ileride devletçilik olarak gündeme gelecek olan siyasal programın temelini oluşturacak olan siyasal felsefede, bu devlete tabi burjuvazi ve daha geniş olarak iktisadi kalkınma anlayışını yansıtacaktır.⁸⁸

Cumhuriyet dönemine damgasını vuracak olan milliyetçi-kalkınmacı düşüncenin ana hatları 1912’den itibaren ve esas olarak “savaş devletçiliği” döneminde atıldı. Bu dönemde giderek belirginleşen etnik/dini vurgulu ayrımcı yada himayeci söylem, aynı zamanda milliliğin sınırlarını da çiziyordu. Kalkınma, yani iktisadi yükselme, devletle bütünleşmiş biçimde davranan onunla organik bağları güçlü olan ve bu nedenle “milli” olması gereken iktisadi unsurların güçlenmesiyle gerçekleşebilecekti. 1930’a kadarda bu unsurların özel teşebbüs olmasında bir çekinceye görülmemiştir.⁸⁹

⁸⁸ Ahmet İnel, Milliyetçilik ve Kalkınmacılık, s.768

⁸⁹ age., s.769

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MİLLİ MÜCADELE VE KURULUŞ YILLARI

1-Milli Mücadele Dönemi Millilik Anlayışı:

Milli mücadele döneminde milliyetçilik anlayışı baskın olarak din birlikteliğine dayalı etnik çoğulculuğu veri olarak almıştır. Milli mücadele, ulusal bilinçle ilişkisi olmayan bir köylüler topluluğuna, halkın Hıristiyanlara, özellikle de Ermeniler ve Rumlara karşı duyduğu mücadele azim ve kararlılığını, vatan ve millet tahassüsüne dönüştürmek yoluyla ulusal bilinç aşılama hedefleyen bir mücadeleydi.⁹⁰ Milli Mücadele boyunca “millet” ve “milliyetçiliğe” ilişkin olarak kullanılan tüm kavramlar iki uçlu bir anlam kümesine sahipti. “Milli istiklal”, “milli hareket”, “kuvay-ı milliye”, “hakimiyet-i milliye”, “milli zafer” ve “Büyük Millet Meclisi” gibi kavramların tümü istiklal davasının “milli” etiketli ulusçu söylemini oluşturmaktaydı.⁹¹ Bu dönem boyunca “milli” kelimesi dini olan boyutunun yanı sıra ulusal boyutuna da göndermeler

⁹⁰ Ahmet Yıldız, “Ne Mutlu Türküm Diyebilene”; Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938), İletişim yay., s.89

⁹¹ age.,s.91

yapılmıştır. Hakim olan siyasi söylemde de Türk ve Türk kimliği açık bir biçimde kullanılmamıştır.

Mondros Mütarekesi'ne aykırı olarak İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali, halkta büyük bir tepki doğurmuş ve Anadolu'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri adı altında direniş hareketinin örgütlenmesini tetiklemiştir. Yunan işgaline karşı koyma iradesi "İslami gayretle" şekillenmiş olarak yükselen Türk ulusal bilincinin ilk tezahürüydü.⁹² Türk ulusal seçkinleri, işgal üzerine Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde, hem İstanbul hükümetine, hem de işgal kuvvetlerine karşı ulusal bir direniş hareketi organize etmeye çalıştı. Bu amaçla Amasya (19 Haziran 1919), Erzurum (23 Temmuz 1919) ve Sivas'ta (4 Eylül 1919) çeşitli toplantı ve kongreler yapıldı. Bu toplantılarda daha sonra İzmir İktisat Kongresinde kabul edilecek olan Mısak-ı Milli belgesinin olmazsa olmaz esasları belirlenmiştir.

Bu dönemin, Amasya Tamimi, Erzurum ve Sivas kongreleri ile Misak-ı Milli gibi resmi belgelerinde, milli topluluk Osmanlı ve Müslüman olma gibi geleneksel kriterlere göre tanımlanmıştır. Bu topluluk saf bir kütle değil çeşitli etnik topluluklardan oluştuğu da düşünülmüş ve bu topluluğun ortak paydası olarak da "aynı kaderi paylaşma", "saf kardeşlik", "karşılıklı saygı ve fedakarlık duygusu" gibi unsurlar sayılmıştır. Cumhuriyeti kuran milliyetçi kadronun bu çoğulcu yaklaşımı daha çok dönemin siyasi gereklerinden kaynaklanmıştır. Milli Mücadele döneminde, gerek maddi koşullar(yol, para, silah yokluğu vb.) gerekse toplumsal koşullar (iç isyanlar, başka ideolojiler vb.) yüzünden Kurtuluş savaşının yürütülmesi güç ve çok yönlü bir savaş olması ile Anadolu da Milli Mücadele yürütmek zor olduğu görülmektedir. Bu zorluk, ulusçu zenginleri dini ve etnik açıdan çoğulcu bir yaklaşımı benimsemeye itmiştir. Dini ve etnik grupların maddi-manevi kaynaklarını seferber edebilmek ve halife- sultan ile İstanbul hükümetine bağlılığı süren halk katında kitlesel destek ve siyasi meşruiyet kazanabilmek için bu çoğulcu yaklaşım bir zorunluluk olarak kendisini dayatmıştır.⁹³ Bu dönemde halk katında ise ulusal bilinçten eser yoktur. Temel bağlanma, İslam ümmeti fikri etrafında cisimleşen dini bağlanmaydı.

⁹² age. S.92

⁹³ Baskın Oran, Atatürk Milliyetçiliği, s.92-97

Milli mücadele döneminde Anadolu da etkili olan üç ideoloji görülmektedir: milliyetçilik, İslam ve sosyalizm. Her üç ideolojide Osmanlı Devletinin “Batılılaşma” süreci içinde ortaya çıkan ve özellikle İkinci Meşruiyetin doğurduğu fikir akımları içinde belirginleşen düşünce akımlarıdır. Milli Mücadele süresince Anadolu da en yaygın ideoloji ise İslam’dır. Batıcı pozitivizm, milliyetçilik ve sosyalizm gibi ideolojiler, ancak Batı kapitalizminin etkisi ile Osmanlı toplumunda pazar ekonomisinin bir miktar gelişmesi sayesinde ortaya çıkmıştır. İslam, resmi Osmanlı ideolojisi olmakla birlikte imparatorluğun son döneminde gitgide azalan rol oynamaktaydı. İslam’ın milli mücadele döneminde zaman zaman İstanbul hükümetine karşı ve emperyalist devletlere karşı ideolojik bir slogan olarak kullanılması nedeniyle ağırlık kazanmıştır.⁹⁴ Milli Mücadele döneminde de Mustafa Kemal ve arkadaşlarının yaklaşımı ve konuşmaları dini temalarla doludur. Osmanlı’nın son döneminde yoğunlaşan devlet kaynaklı sekülerleşme trendi, Milli Mücadele döneminde, geçici de olsa kesintiye uğramıştır.⁹⁵

2- Cumhuriyet Dönemi Milliyetçilik Anlayışı;

Kemalist ulusçuluğun ulusal kimlik tanımlamasının etniklikten arı, saf ve siyasi bir kimlik öngördüğü tezinin olgularla bağdaşmadığı; Kemalist ulusal kimlik kurgusunun, etnikliğe modernleşme yolunda yapısal bir araçsallık rolü atfedecek objektif Türklüğü önelediği, bütüncül ve yekpare bir Türklük tanımlamasını esas almıştır. Türk ulusal kimliğinin Kemalist inşa sürecinde hukuki, siyasi ve etnik olmak üzere üç kurucu bileşen ayırt edilebilir. Bu kimliğin hakim rengini konjonktürel olarak değişim göstermekle birlikte, bu üç kurucu bileşende Türk ulusal kimliğinin Kemalist inşasının yapısal unsurlarıdır.⁹⁶ Türk ulusal kimliğinin ideolojik temelleri uzun bir tarihi arka plana sahip olmakla birlikte, esas itibarıyla Milli Mücadele yıllarında biçimlenmiştir. Bu anlamda Türk ulusal kimliğinin biçimlenişi ile Kemalizm’in kuruluşu iç içe gelişmiştir.

⁹⁴ Taner Timur, Türk Devrimi ve Sonrası, İmge yay., İstanbul:2001, s.26-32

⁹⁵ Ahmet Yıldız, “Ne Mutlu Türküm Diyebilene”, s.101

⁹⁶ age.,s.18

1924-1929 döneminde dini tanımdan radikal bir kopuş gerçekleştirilmiş, çoğulcu söylem terk edilmiş, Türk ulusal kimliğinin Cumhuriyetçi karakteri temel tanımlayıcı olmuştur. Kemalist ulusçuluk tarafından tarihsel ve coğrafi kökler birlikte vurgulanmıştır. Dinin hem siyasi hem de sosyal görünürlüğünün yok edilerek yalnızca “vicdanlarda ve mabetlerde” yaşanmasını öngören militan bir sekülerizm, Cumhuriyetçi tanıma asıl rengini vermiştir. Bu tanımın şiarını, “dilde, kültürde ve ülküde birlik” oluşturmuştur.⁹⁷ Cumhuriyet Türkiye’inde bütün yurttaşlar “Türk ulusu”nu teşkil ediyor bundan dolayı da Türkçülük daha dar anlamıyla tanımlanıyordu. Milliyetçilikler arasında açık-kapalı milliyetçilik şeklinde bir ayırım yapıldığında, etnik milliyetçilik kapalı olana denk düşmektedir; çünkü, bir ulusun mensubu olabilmek için ancak belli bir etnik gruba mensup olması gerekir. Bu ölçüte göre, sözgelimi genel olarak Fransız milliyetçiliği açık, Alman milliyetçiliği ise kapalı milliyetçiliğin tipik örnekleri olarak gösterilirler. Alman milliyetçiliği soyu esas alırken, Fransız milliyetçiliğinin referansı toprak (vatan) ve uygarlıktır. Kemalist Türk milliyetçiliği de her ne kadar bu iki milliyetçiliğin bir harmanlanması olsa da, bazı dönemlerde Türk etnikliğini ön planda tutup Türk olabilmenin şartı olarak Türk etnik kökeninden gelmeyi aramıştır. Başlangıçtaki içselleştirme artık yerini dışlamaya bırakmıştır. Kemalist ulusçulukta, ulus etnik topluluk (Türklük) ekseninde tanımlanması ile etnik farklılıkları tanımayı redederek etno-seküler açıdan farklı kalmak isteyenlere karşı ayrımcı davranmıştır. Ulusal kimliğin meşruiyet zeminini, etno-kültürel farklılıklar ve bunlara dayalı taleplerden bağımsız olarak inşa etmeye çalışmıştır.⁹⁸ “Anadolu ve Trakya’da ki Müslüman halkı Türk olarak” kabul eden görüşten Cumhuriyet sonrasında Türklük, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan, Türkçe konuşan, Türk kültürünü benimseyen herkes Türk olarak kabul edilmiştir. Türk ile Türk vatandaşı olma ayrımı eğitim politikasına⁹⁹ ve programlara da yansımıştır. 18 Mart 1925 tarihinde kabul edilen 788

⁹⁷ age.s.16

⁹⁸ age.,s.18

⁹⁹ Mustafa Kemal Atatürk, eğitime ilişkin görüşlerini ilk kez 15 Temmuz 1921’de Ankara’da toplanan Maarif Kongresinin açılış konuşmasında ortaya koymuştur. Mustafa Kemal eğitim konusundaki düşüncelerini temellendirirken milliyetçi bir felsefeden hareket eder. Eğitimin amacı, yeni kuşakları Türk ulusuna ve devletine sadık olarak yetiştirmek ve onları Türk ulusu ve devletine düşman olanlarla mücadeleye hazır hale getirmektir. Mustafa Kemal’e göre eğitim araçsaldır. Eğitim, ekonomik kalkınma

sayılı Memurun Kanunu'nun dördüncü maddesi göre, "Türk olmayı" kamu görevlisi olmak için ön şart olarak kabul edilmiştir. Cumhuriyet Halk Fırkasına üyelik koşulu olarak da "her Türk hariçten gelip Türk tabiiyet ve harsını kabul eden her fert dahil olabilir" ibaresi yer almıştır. 1931 Nizamnamesi üyelik şartlarına ayrıca Türkçe konuşabilmeyi de eklemiştir.¹⁰⁰

Kemalist milliyetçilik, Tanzimat'la belirginleşmeye başlayan devlet merkezli modernleşme geleneğinin radikal bir versiyonu olarak, devletin nasıl kurtarılacağı sorusuna Osmancılık, Panislamcılık ve Pantürkçülükten oluşan "üç tarz-ı siyaset" in önerdiği "eklektik" çözümleri açıkça reddetmiştir. "Türk" isminde sembolik yansımaları bulan etnik niteliğe dayalı bir mülkiyet anlayışını benimsemiştir. Yeni devletin adı olan Türkiye'de bu etnik imalı mülkiyet anlayışının sembolik yansımalarından biridir.¹⁰¹ Kemalist milliyetçilik, seküler bir kolektif tasavvur oluşturabilmek için mülki milliyetçiliğin yanı sıra, hatta daha da fazla etnik temalara başvurmuştur. Etnik milli tasavvurun temel figürü de, milli türeyiş destanının ezeli edebi bir mevcudiyet olarak Türk milletini esaretten hürriyet ve kurtuluşa götüren yolda rehberlik yapan bozkurt figürüdür. Dönemin mimarisinden şiirine, para ve pullarından marşlarına kadar tüm millet inşa araçlarında bozkurt figürünün varlığı izlenebilir. Bu tarihsel efsane yaşayan bir efsane ile kaynaştırılmıştır: "Gazi", "En büyük baş", "Büyük Şef" ve nihayetinde "Atatürk" olarak Mustafa Kemal, tüm milletin babası/kaynağıdır. Yani "Bozkurt" tur.¹⁰² Kemalist dönemin yeni tarih anlayışı Osmanlı tarihine Türk

ve modernleşme programına hizmet etmeli, öğrencilere homo economicus'un akılcılığını kazandırmalı ve doğrudan doğruya bir araç olmalıdır.(İsmail Kaplan, "Milli Eğitim İdeolojisi" Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik, s.789

¹⁰⁰ Ahmet Yıldız, "Ne Mutlu Türküm Diyebilene",s.142

¹⁰¹ Ahmet Yıldız, "Kemalist Milliyetçilik", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce; Kemalizm, cilt.2, s.212,(Türkiye adı Anadolu'nun 11.yüzyılda Selçuklular tarafından fethinden sonra, Avrupalılar tarafından Türkçe konuşan Anadolu'ya verilmiştir. Osmanlı metinlerinde bu isme ancak 19. yüzyılda rastlanmaktadır. Dolayısıyla Türkiye adı, Avrupalı Hıristiyanların, Osmanlıların "Diyar-ı Rum" adını verdikleri Türkçe konuşan Anadolu'yu anlatmak için kullandıkları bir terimdir. Türkiye adı Cumhuriyetin ilanıyla, 1923'te resmîyet kazandı. "Türkiye" adı, resmî olarak ilk defa 1921 Anayasası'nın üçüncü maddesinde "Türkiye Büyük Millet Meclisi" ibaresi ile birlikte kullanılmıştır.)

¹⁰² age.,s.211

milliyetçiliğinin bir parçası olarak görmekten çok “ulusal kimlik” arayışları içinde bakışlarını eski uygarlıklara çevirmiş eski Anadolu ve Mezopotamya uygarlıkları ile özdeşlik kurulmak istenmiştir. Bu yöndeki çalışmaları desteklemek içinde Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumu gibi araştırma merkezleri kurulmuştur.

Atatürk’ün Türk ulusu konusundaki tanım ve açıklamaları, nasıl bir milliyetçiliği öngördüğünü anlamak açısından önemlidir: Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran Türkiye halkına Türk milleti denir(...) Dünya yüzünde ondan daha büyük, ondan daha eski, ondan daha temiz bir millet yoktur ve bütün insanlar tarihinde görülmemiştir. Bu benzersiz topluluğun meydana gelmesinde rol oynayan etkenleri Atatürk, siyasi varlıkta birlik, dil birliği¹⁰³, yurt birliği, ırk ve kök birliği, tarihi yakınlık olarak da sıralar.¹⁰⁴

3-1920-1929 yılları arasındaki iktisadi gelişmeler;

1923 yılının iktisadi bakımdan geçmişten bir kopukluk olduğunu söylemek mümkün değildir, geçmişle bir süreklilik içindedir. 1920’li yıllar kapitalist temelde örgütlenmiş ve temel referansını da Batıdan alan ileriye dönük bir toplumsal projeyi hayata geçirmek için iradi müdahaleleri de beraberinde getirmiştir. Çünkü 1920’li yıllarda referansı batı tipi bir kapitalizm olan yeni bir toplumsal kurgu yukarıdan aşağıya oluşturulmaya çalışılmıştır ve öngördüğü toplumsal kurguyu hayata geçirmek siyasal iktidarı elinde tutan kadro için aynı zamanda kendi meşruiyetinin onaylanması

¹⁰³ “Türkçe konuşmadan, düşüncelerin Türk olamayacağı, düşüncelerin Türk olmaması halinde de bir Türk milleti ve kültüründen bahsedilemeyeceği sıkça vurgulanmıştır. Türk ulusunu ulus yapan her şey Türk dili sayesinde olduğu için, bu ulustan olmanın birinci ve mutlak koşulu Türkçe konuşmaktır. Özellikle Yahudilere karşı başlatılan “Vatandaş Türkçe konuş” kampanyalarının şiddeti, zaman zaman yerel yönetimlerin Türkçe’den başka bir dil konuşanlara para cezası uygulanmasına ya da bu kişilere yapılan fiziki saldırılara kadar varabiliyordu. 1921 Anayasası Türkçe’yi devletin resmi dili olarak benimsemiş, Türkçe, ulusun sosyo-kültürel içeriğinin belirlenmesinde asli unsur haline getirilmiştir. (M. Berk Balçık, “*Milliyetçilik ve Dil Politikaları*”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik, s.783

¹⁰⁴ İsmail Kaplan, “*Milli Eğitim İdeolojisi*”, s.790

anlamına da gelecektir.¹⁰⁵ 1923 sonrasında, devlet desteğinde milli burjuvazi yetiştirilmesini ve söz konusu yerli sermayedarların büyüme ve kalkınmanın itici gücünü oluşturmasını amaçlayan “milli iktisat” okulunun ekonomi politikaları uygulanırken, bu okulun yerli sanayii korumacı ve sanayileşmeci politikaları Lozan Anlaşması ile gümrük politikaları üzerine konulan sınırlamalar nedeniyle uygulamaya konulamamıştır.

3.a- Lozan Barış Antlaşması;

1923-1929 döneminin iktisadi gelişmesinin en belirgin iki yapı taşı, yeni Türk devletinin dünya içinde nasıl bir yer kaplayacağını belirleyen Lozan Antlaşması ile dönemin son yılında patlak veren dünya ekonomisini derinden sarsan büyük buhrandır.¹⁰⁶

Lozan Barış Antlaşması ile ekonominin dış ilişkilerinde yeni düzenlemeler getiriliyordu. Lozan’da Türkiye’nin amacı siyasal ve ekonomik bağımsızlığı tüm öğeleri ile sağlamaktır. Lozan ile Türkiye’deki uluslaşma süreci tescillenmiş oluyordu. Kurtuluş savaşı bittikten ve Lozan imzalandıktan sonra Batıcı ideoloji su yüzüne çıkmış ve küçük burjuva kökenli iktidar kadrosu tarafından benimsenmiştir. Cumhuriyetin ilanı dolayısıyla yabancı bir gazeteciye verdiği demeçte Atatürk, “biz daima şarktan garba yürüdük” diyordu.¹⁰⁷

Lozan’da üzerinde durulan ekonomiye ilişkin başlıca konular ise şunlardır:

- Kapitülasyonların kaldırılması
- Yabancılara verilen ayrıcalıklar sorunu
- Osmanlı borçları
- Gümrük düzenlemeleri
- Savaş zararları
- Nüfus değişimi

¹⁰⁵ Mehmet Türkay, “Cumhuriyet Aydınlarının Tartışmalarında Devler-Demokrasi-Gelişme ve Günümüze Yansıma(ma)ları”, Türk Sosyal Bilimler Derneğinin 12-14 Kasım 1997’de düzenlediği 5.Ulusal Sosyal Bilimler Kongresine sunulan bildiri.

¹⁰⁶ Korkut Boratav, Türkiye İktisat Tarihi, s.31

¹⁰⁷ Taner Timur, Türk Devrimi ve Sonrası, s.108

- Musul sorunu

Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşundan başlayarak, yabancılara tanınan ekonomik, ticari ve yasal ayrıcalıkların tümüne kapitülasyonlar denilmekteydi. Birinci Dünya Savaşı başında Osmanlı Devleti kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldırdığını duyurmuştur. Lozan'da kapitülasyonlar uzun tartışmalardan sonra tümüyle kaldırılmıştır. Yabancı uyruklu ortaklıklar ve kişiler, ülkenin yasalarına göre faaliyet gösterecek, yasalar da yeniden düzenlenecek ve özellikle yargıç güvencesi sağlanacaktı.Yabancılara tanınmış bir başka yetki kabotaj hakkıydı ve Lozan'da kaldırılmıştır. Yabancı şirketler olgusu Lozan'da çözüm sağlanamayan bir konudur. Şirketlerin imtiyaz haklarının devam edeceğini ve imtiyazların ekonomik şartlara göre gözden geçirilmesi şartı Türk tarafınca kabul edilmiştir. Ancak Türkiye bunları millileştirerek çözüme yoluna gitmiştir. Türkiye'de deniz ulaşımı yetkisi ise yalnız Türk gemilerine tanındı. Lozan'da Osmanlı kamu dış borçlarının, İmparatorluğun Savaş öncesi toprakları arasında oransal dağılımı ilke olarak benimsenmiş ve Osmanlı borçlarının önemli bir bölümü Türkiye tarafından devralınmıştır. Türkiye toplam borcun (129,4 milyon) 2\3'sini oluşturan 85 milyon altın liralık bir tutar yükleniyordu. Yıllık borç ödemeleri 6 milyon lira civarında saptanmakta; ancak daha sonraki bir düzenlemeyle 1929 yılına kadar ertelenmekteydi (Türkiye son taksitini ise 1954'te ödemiştir). Lozan antlaşmasına ek olarak imzalanan Ticaret Sözleşmesi ise, 5 yıl süre ile Türkiye'nin dışarıya karşı uygulayabileceği iktisat politikalarını dondurmakta ve bazı istisnalar dışında ithalat ve ihracat yasaklarının ve yenilerinin konmamasını ve gümrük tarifeleri 5 yıl süre ile değişmemesini öngörmekte idi.¹⁰⁸ Bu nedenle, 1929 yılına kadar gümrük tarifelerinde artışlar gerçekleştirilememiştir.

Gümrük tarifeleri Lozan'da en tartışmalı konulardan biriydi. Uygulamada kabul edilen Osmanlı İmparatorluğunun 1 Eylül 1916 tarifesinin beş yıl süreyle yürürlükte kalması öngörülmüştür. Bütün bu hükümler beş yıl süreyle Türkiye'yi gümrük ve ithalata bağlı diğer gelirlerini arttırmasını ve dış rekabetten korumaya yönelik politika değişikliğini önlemiştir. Ancak Lozan Anlaşması hükümleri ile yeni Türk devletinin dış ticaret politikasındaki temel araçlarından olan gümrük tarifelerini değiştirme gücü

¹⁰⁸ K. Boratav, Türkiye İktisat Tarihi(1908-1985), Gerçek yay.,s.32

elinden alınsa da, 1929'a kadar ithalatı düzenleme ve yerli üreticiyi koruma amacıyla başka politika araçlarından yararlanılmıştır. Örneğin, tüketim vergilerinin artırılması yoluyla ithal mallarının iç piyasa fiyatlarının artırılması ve tüketiminin azaltılması dolayısıyla ithalat miktarının düşürülmesi, devlet tekelleri oluşturulması suretiyle yeni üretim alanları yaratarak ithalatın kısılması ve Lozan'da imzası olmayan ülkelere daha yüksek gümrük vergileri uygulanması gibi yöntemlere başvurulmuştur.

Lozan'da görüşülen bir diğer konu olan Nüfus değişimi ise, Türkiye ile Yunanistan arasında önemli bir sorun olmuştur. Anlaşmaya göre 10 Ekim 1918'de, İstanbul'da yaşayan Rumlarla Batı Trakya'da yaşayan Türkler dışında kalan Rumlar Türkiye'yi, Türkler de Yunanistan'ı terk edeceklerdi. Sonuçta 1 milyon 300 bin dolayında Rum Yunanistan'a, 400 bin Türk de Türkiye'ye göç etti. Bu durum, kentli nüfusun azalmasına; ekonominin nitelikli işgücü sorunuyla karşılaşmasına neden oldu.¹⁰⁹ 1923'de başlayan mübadele süreci sonucunda, Anadolu tarihinde ilk defa, İstanbul'un surları arasına sıkışmış küçük bir gayrimüslim azınlık dışında, hemen bütünüyle Müslüman unsurların vatani haline gelmiştir. Milli mücadelenin dışa yönelik ulusçuluğu Kemalist dönemde içe yönelmiş, gayrimüslim unsurlardan arındırılmış homojen bir ulus devlet kurma amacına paralel olarak Anadolu'da kalmış olan Hıristiyan topluluklar Türkleştirilme programının hedef kitesinin başında yer almıştır.¹¹⁰

3.b- İzmir İktisat Kongresi;

1923 yılında Lozan Konferansı'nda barış şartlarına ilişkin kuşkular henüz sürerken yeni Türkiye'nin kurumlarının da temelleri atılıyordu. Kuruluş yıllarında iktisadi düşüncenin yönünü belirleyen önemli bir gelişme yaşanacaktır. 5 Ocakta İstanbul'da yayımlanan Vakit gazetesi bir iktisat kongresinin toplanacağını bildiriyordu: "çiftçi, tüccar, erba-ı sanayi ve amelesi ile bilcümle şirket, banka, borsa ve şair iktisat müessest" kongreye çağırılacaktı. 8 Ocak'ta iktisat vekili kongrenin Mustafa

¹⁰⁹ Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, Türkiye Ekonomisi, Remzi Kitapevi, 2005 İstanbul, s.35

¹¹⁰ Ahmet Yıldız, Ne Mutlu Türküm Diyebilene, s.114

Kemal'in açışıyla İzmir'de yapılacağını açıkladı.¹¹¹ İktisat vekili Mahmut Esat'ın "mesleki temsil" ilkesine göre örgütlediği, Kazım Karabekir'in başkanlık yaptığı ve Mustafa Kemal'in açış konuşmasıyla bütün illerden gelen ve çeşitli sınıf ve zümreleri temsil eden binden fazla üye ile başlatılmıştır. Atatürk'ün açılış konuşması rejimin gelişme yönünü ortaya koyması bakımından önemlidir. Kongrenin amacı, uygulamaya konulacak iktisat politikası hakkında hükümet kadroları ile toprak sahipleri, tacirler ve sınırlı varlıkları ile sanayiciler arasında bir uzlaşma sağlamak ve yönetici asker-bürokrat kadronun, toplumun varlıklı sınıflarıyla etkili bir siyasal, sosyal iletişim kurmak, siyasal iktidarını yerleştirmek amaçlanmıştır. Ayrıca kongre ile yabancı sermaye çevrelerine ekonominin gelecekteki alacağı biçim açıklamış, yönetici kadro iç ve dış sermaye çevrelerine güvence vermek istemiştir.

27 Ocak 1923'de İzmir İktisat Kongresi'ni düzenlemekle görevli geçici komisyon beş başlıkta bir raporu onayladı. Başlıklar kredi, üretim, gümrük, vergilendirme ve haberleşmeydi. Raporun genelinde neredeyse marazi bir Türkiye-Batı karşılaştırması yer alıyor, asıl amaç "Türkiye ile Garp arasındaki mesafe-i iktisadiye'nin süratle azalıp kısılması için lazım gelen her türlü teşkilatı temin" olarak belirtiyordu.¹¹² Amasya Tamimi ve Erzurum ve Sivas kongrelerinde benimsenen hükümleri esas alan Ahd-ı Milli bilinen adıyla Misak-ı Milliye (Milli And), memleketin tam (istiklal-i tamme) temelini oluşturdu. Misak, çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu, dinde ve kültürde müttehit yeni Türkiye'nin sınırlarını belirliyordu. Milli mücadele hareketinin odağı ve milliyetçi diplomasinin hareket zemini olarak Misak, Osmanlı Devletinin sultan-halifesi ve anayasasıyla korunmasını öngörüyordu. Mustafa Kemal Paşa içinse, Misak yalnızca yeni devlete ve zihinde "milli bir sır" olarak sakladığı yeni rejime doğru ileri bir adımdı.¹¹³

¹¹¹ S. Yerasimos , Geçiş Sürecinde Türkiye, "Tek Parti Dönemi",Belge yay., s.80

¹¹² age.,s.80

¹¹³ age.,s.93

İktisat Kongresinde;

- Özel girişimcilerin desteklenmesine
- Günlük tüketim mallarına öncelik verilmesine
- Hammaddesi yurtdışında olan endüstri kollarının kurulmasına
- Yatırımcılara kredi sağlayacak bankaların kurulmasına
- Önemli kuruluşların millileştirilmesine
- Sanayii teşvik edici yasaların çıkarılması, özellikle gümrük tarifelerinin milli sanayii kalkınma ihtiyaçlarına göre değiştirilmesi
- Yerli malların karada ve denizde ucuz tarife ile taşınması
- Yerli malı kullanılması
- Aşarın kaldırılması

gibi konular gündemi oluşturmuştur. Devlet, demiryolu ve karayolu ağını kuracak, limanlar inşa edecek, haberleşme örgütünü gerçekleştirecek, eğitim işlerini üstlenecektir. Ticaret ve Sanayi bankalarının kurulmasına ve ortaklığına öncülük edecek, ancak buradaki payları daha sonra özel kesime devredecektir. Kongrede yabancı sermaye konusu da tartışılmış, yabancı sermayeye karşı olunmadığı önemle vurgulanmıştır. İzmir İktisat Kongresi kararlarında devletin iktisadi yaşamda fiilen üstleneceği belirli işlevlerin olduğu bunların da ağırlıklı olarak altyapı ile ilgili olduğu belirtilmiştir. Kongrenin gündemini oluşturan başlıklardan da anlaşılacağı gibi Devlet katıksız bir liberal iktisat politikası yanlısı olmayacak, ama ekonomik yaşamın gereklerini bizzat üstlenip gerçekleştirende olmayacaktır.¹¹⁴ Kongre ile siyasi alandaki Türklük vurgusu ekonomik alanda da somutlaştırılmıştır ve tüm dünyada uygulanan milliyetçi ve liberal politikalar benimsenmiştir.

Özel sektör öncelikli bir iktisadi yapının öngörüldüğü kongrede, devletin sermaye birikiminin oluşumu sürecinde ihtiyaç duyulan müdahalelerde bulunması ve himayeyi sağlaması talep edilmiştir. Bu yönü ile kongrede egemen olan iktisadi bakış açısı

¹¹⁴ Nazif Kuyucuklu, Türkiye İktisadi, Beta Basım Yayım, İstanbul, 1986,s.174

1930'larda egemen olan iktisadi devletçiliğe ilk bakışta benzetmekle birlikte daha liberal bir ekonomik düzen özlemini yansıtır.¹¹⁵

İktisat kongresi Kararları Lozan'da elde edilen sonuçlarla birleştirildiğinde ekonomik gelişmenin Cumhuriyet döneminde alacağı biçim ve ekonomi politikasının ilkeleri açıklık kazanmaktadır. Cumhuriyetin kuruluşundan başlayarak geçen ilk on yılda, genel ekonomi politikasının İktisat Kongresi'nde alınan kararlar ve Lozan'da belirlenen sınırlamalar çerçevesinde kaldığı söylenebilir. Daha sonraki yıllarda gerçekleştirilen ve hemen tamamı Batıdan alınan yasal düzenlemelerle ekonomi politikasının yasal ya da kurumsal çerçevesi tamamlanacaktır.¹¹⁶

3.c-1923 Sonrası İktisadi Gelişmeler:

Cumhuriyetin kuruluşuna kadar geçen ilk on yıl savaş yıllarıdır. Türkiye'nin 1923 sınırları içindeki nüfusu 1914 yılında 16.3 milyondan 1927 yılında 13.6 milyona düşmüştür.¹¹⁷ Uzun savaş yılları ölüm oranlarını arttırırken doğum oranlarında azalmaların olmasına neden olmuştur. Savaşlar üretimi olumsuz olarak etkilemiş, üretim kaynaklarının azalmasına neden olmuştur. Aynı süreçte spekülasyona dayanan kazançlar hızla artmıştır. Milli mücadele sonrası da Türkiye'de ekonomik durum pek iç açıcı değildir. Sanayii olmayan, tarım alanında geri bir ülke görünümündedir. Türkiye'nin şeker, kumaş gibi temel ihtiyaç maddeleri yurt dışından ithal edilmekte olup ve mevcut işletmelerin çoğu da yabancıların elindedir. Savaş döneminde önemli bir gelişme de, ticaret ve sanayi alanında, Türklerin giderek artan oranda azınlıkların yerini almasıdır. Rumlar ve Ermeniler daha çok şehirlerde yaşamakta olup tarım dışı sektörlerde çalışmaktaydı. Sermayenin yarısıyla emek gücünün yarıdan fazlası (yüzde 60) Rum kökenliydi. Dış ve iç ticarete madencilik ve sanayii sektöründe Türklere ve Müslümanlara göre çok daha önemli payları ellerinde tutuyorlardı. Örneğin; 1912 yılında Osmanlı İmparatorluğunda iç ticaretle uğraşılan 18.000 kadar iş yerinin yüzde 15'i Türklere, yüzde 49'u Rumlara, yüzde 23'ü Ermenilere ve yüzde 19'u diğer Müslümanlar ve diğer gayrimüslimlere aitti. 6.500 kadar imalat iş yerinin yüzde 12'si

¹¹⁵ Murat Koraltürk, Cem Çetin, "Türkiye'de Liberal İktisadi Düşünce", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Liberalizm, c:7, s.330

¹¹⁶ Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, Türkiye Ekonomisi, Remzi Kitapevi, 2005 İstanbul, s.35

¹¹⁷ Y.Sezai Tezel, Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi, s.97

Türklerin, yüzde 49'u Rumların, yüzde 30'u Ermenilerindi. 1927 yılına gelindiğinde ise, Türkiye'de ki 13.6 milyonluk nüfusun yüzde 99'u Müslümandı. Türkiye'de hemen hemen tamamı İstanbul'da oturan 110.000 kadar Rum ve 77.000 Ermeni kalmıştı.¹¹⁸ "İstanbul Ticaret Nezaretinde" (Bakanlığında) görevli bir Macar memur, Türklerin, savaştan önce ticaret ve sanayie katılma oranının yüzde 10'un altında tahmin etmiş; savaş sonrasında ise "savaş milyonerlerinin büyük bir yüzdesini Türklerin meydana getirdiğini, önceleri boş oturan bir çok kimsenin hükümet himayesi altında ticarete atılıp zengin olduklarını" belirtmiştir. Savaş sırasında, özellikle sivil-asker memurlarla bir kısım büyük toprak sahibi Türklerin, ticaret alanında azınlık ve yabancıların yerini almaları, ulusal ticaret sermayesinin gelişimini hızlandırmış ve "milli tüccar" örgütlerinin kurulmasına yol açmıştır.¹¹⁹

Kurtuluş yıllarının sermaye birikimi konusundaki yeni uygulamaları daha çok kararlı bir ortam yaratma ve bunun gerektirdiği kurumsal düzenlemeleri sağlamak olmuştur. Cumhuriyetin kuruluş döneminde, tarıma dayalı ekonomik yapısı ihracatın da kompozisyonunu belirlemekteydi. 1923-1929 yılları arasında sanayi ürünlerinin ihracat içerisindeki payı yüzde 8,6 iken, tarım ürünlerinin payı yüzde 86,3, madencilik ürünlerinin payı ise yüzde 4 dolaylarındaydı. Kuruluş yıllarını takip eden dönemde ihracatın ezici bir şekilde tarım ürünleri ağırlıklı yapısında bir değişiklik olmazken, ithalatta ise ithal ikameci eğilimleri yansıtan ve ithal ikameci politikalara izleyen bir süreç yaşanmıştır. 1924 yılında, yatırım mallarının bir göstergesi olarak, madeni eşya ve makine ithalatının toplam ithalat içerisindeki payı yüzde 11,8 iken, 1928'de yüzde 21,9'a yükselmiştir.¹²⁰ Bu durum, Cumhuriyetin kuruluşunu takip eden dönemde, üretim hacmini genişletmek amacıyla yapılan ithalatın arttığına ve ülkenin sanayileşme çabalarına işaret etmekteydi. 1927 Sanayi Sayımına göre, Sayım kapsamına giren 65 bin dolayında işletmenin yüzde 43,59'u tarım (tarım ürünleri işletme, değirmencilik), yüzde 23,83'ü dokuma ve yüzde 22,61'i maden sanayii, makine yapımı ve onarımı grubundan oluşmaktaydı. Toplam 256.855 çalışanın yüzde 43,01'i tarım, yüzde 18,70'i dokuma

¹¹⁸ age., s.98

¹¹⁹ Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, Türkiye Ekonomisi, s.38

¹²⁰ Y. Sezai Tezel, Cumhuriyet Döneminin İktisat Tarihi, s.120

sanayinde toplanmıştır. İşletmelerin yüzde 35,74'ü tek kişilik, 35,76'sı ise 3-4 kişiliktir. 100 kişiden fazla çalıştıranlar ise yüzde 0,23 dolayındadır.¹²¹

Yerli tüccarların geliştirilmesi amacıyla 1925 ve 1926 yıllarında yabancı sermaye elindeki bazı sektörler (sigara, şeker, alkollü içkiler vb.) devlet tekeline alınmıştır. Ayrıca sınai gelişmenin sağlanması için 1923 İktisat Kongresi doğrultusunda milli bankalar kurularak (İş Bankası, Tütünçüler Bankası ve Sanayi ve Maadin Bankası¹²²) ve milli sanayii geliştirmek için Teşvik-i Sanayi Kanunu ile birlikte çeşitli hammaddelerin ithalatını kolaylaştıran gümrük tarifeleri alınmıştır. 1923-29 yılları arasında devlet özel girişimi teşvik etmek için yoğun çaba harcamıştır. Bu amaçla yapılanların başında, İstanbul Ticaret ve Tahıl Borsası açılmış, Anonim Şirketlerin kurulması kolaylaştırılmış ve devlet tekelleri kurularak bunların işletmesini özel sektöre devretmek amaçlanmıştır. Ancak, bu dönemde, devletin en az düzeydeki müdahaleci tutumuna rağmen, özel sektör istenilen gelişmeyi sağlayamamıştır. 1925'den itibaren üzerinde çalışılan yeni gümrük tarifesi oranları ile ortalama koruma oranı yüzde 45,7'ye yükseltilmiştir. Diğer taraftan söz konusu dönem itibarıyla tütün, kuru üzüm, pamuk, incir, fındık, yün, afyon ve yumurtanın toplam ihracatın yüzde 60-72'sini, sınai tüketim malları ise toplam ithalatın önemli bir kısmını oluşturmaktadır. 1923-1929 döneminde ithalatın GSYİH'ya ortalama oranı sadece yüzde 14,4, ihracatın oranı ise 10,6 olmasına rağmen, 1929 sonrası dönemin korumacı ve sanayileşmeci ekonomi politikaları nedeniyle, söz konusu dönem Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu takip eden yarım yüzyılın en dışa açık

¹²¹ Yakup Kepenek, Türkiye Ekonomisi, s.45

¹²² İş Bankası 26 Ağustos 1924'de kurulmuştur. Kurulmasındaki amaç sanayi işletmelerinin, sermaye ve kredi sorunlarına yardımcı olacak, milli tasarrufun ve mevduatın gelişmesine öncülük etmektir. Ayrıca Sanayi işletmelerinin finansmanını sağlamak, eski işletmelerin işletilmesi ve geliştirilmesi için 19 Nisan 1925'de Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştur. 1932'de Sanayi ve Maadin Bankası tasfiye edilerek görevleri Devlet Sanayi Ofisi ile Sanayi Kredi Bankası'na verildi. Ancak bu iki bankanın da ömrü bir yıl olmuş ve yerini Sümerbank'a bırakmışlardır.

Küçük burjuva kökenli iktidar, memlekette istikrarı sağlamak ve kapitalizmi geliştirmek için tarım ve ticarete egemen sınıflarla işbirliği yapmak zorunda idi. Ancak bu sınıflar, iktidarı tek başlarına ele geçirecek derecede güçlü olmadıkları için, iktidar temsilcileri arasında da burjuvalaşma eğilimleri başlamıştı. (Taner Timur, Türk Devrimi ve Sonrası, s.98), keza kurulan bu bankaların kurucuları arasında kurtuluş savaşında yer alan kadro yer almaktadır.

dönemi olmuştur.¹²³ 1923 ile 1925 yılları arasında Kurtuluş Savaşının ardından Türkiye ekonomisindeki canlanmanın etkisiyle dış ticaret hacmi önemli oranlarda büyümüştür. 1926'dan itibaren ise dünya ekonomik buhranına paralel olarak dış ticaret hacminde daralmalar meydana gelmiştir. Söz konusu daralmaların en önemli sebebi, tarım ürünleri ihracatının fiyatında dünya pazarlarında yaşanan düşüşlerdir.1928'e kadar ithalatın yapısında önemli değişme olduğu söylenebilir. İthalat içindeki madeni eşya ve makine ithalatının yüzdesi yatırım mallarının bir göstergesi olarak alınırsa, bu yüzdenin 1924 yılında yüzde 11,82 iken 1928 yılında 21,90'a yükselmiştir.¹²⁴ 1920'li yıllar genel olarak dışa açık ekonomik yapısı, 1926 yılından sonra büyük ekonomik buhranın etkilerinin ortaya çıkmaya başlamasıyla birlikte dışa kapanmanın başladığı görülür. Aynı zamanda Büyük Buhranın başladığı yıllar yeni arayışların başladığı yıllar olmuştur

¹²³ Korkut Boratav, Türkiye İktisat Tarihi, s.38

¹²⁴ İlhan Tekeli, Selim İlkin, 1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları,ODTÜ yay.,Ankara:1977, s.43

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BUNALIM YILLARI VE MİLLİYETÇİLİK

1923-1929 döneminin temel özelliği dış ticaret politikaları üzerinde sınırlamaların olduğu yıllar olmuştur. 1923'ten sonra Türk burjuvazisinin sermaye birikiminin ve kapitalist gelişmenin en “kolay”, en “elverişli” yollarının arayışının hikayesidir. Çeşitli iktisadi tartışmaların arkasında bu arayış yatmaktadır.¹²⁵ Lozan Anlaşmasına ek olarak imzalanan Ticaret Sözleşmesi uyarınca, Türkiye'nin 5 yıl süre ile diğer ülkelere karşı uygulayabileceği ekonomi politikaları dondurulmuş, bazı istisnalar haricinde ihracat ve ithalat yasaklarının kaldırılması, yenilerinin konmaması, gümrük tarifelerinin ise 5 yıl boyunca değiştirilmemesi kabul edilmiştir. Söz konusu sınırlamalar 1928'de son bulurken, 1929'da Türkiye gümrük tarifelerini değiştirme olanağına kavuşmuştur. 1923 ile 1925 yılları arasında Kurtuluş Savaşının ardından Türkiye ekonomisindeki canlanmanın etkisiyle dış ticaret hacmi önemli oranlarda büyümüştür. 1926'dan itibaren ise dünya ekonomik buhranına paralel olarak dış ticaret

¹²⁵ Korkut Boratav.” Türkiye’de Devletçilik”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, c.2,s.412

hacminde daralmalar meydana gelmiştir. Lozan Anlaşması hükümleri ile yeni Türk devletinin gümrük tarifelerini değiştirme gücü elinden alınsa da, 1929'a kadar ithalatı düzenleme ve yerli üreticiyi koruma amacıyla başka politika araçlarından yararlanılmıştır. Gümrüklerin yükseleceği yolundaki beklentiler spekülâtif ithalatın artmasına neden olmuştur. Lozan Anlaşması çerçevesindeki kısıtlamaların kalkmasıyla, 1929 yılı Haziran ayında çıkarılan Gümrük Tarife Kanunu ile korumacı bir gümrük politikasına geçilmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında ekonomik ve toplumsal alandaki en önemli hedeflerin başında yerli bir girişimci sınıfın yaratılması gelmiş ve bu politika 1920 sonrasında devletin dolaylı müdahalesi ile gerçekleşmiştir. 1930 sonrasında ise hükümet olanaklar ölçüsünde sermayeyi Türkleştirmeye çalışmıştır. Korumacılık politikalarına paralel olarak da yabancı sermaye üzerinde ki denetim ve kısıtlamaların 1930'lu yıllarda arttığı gözlenmektedir.

Milli iktisat politikasının temeli sermaye birikiminin yetersiz olduğu ülkelerde devlet eli ile sermaye birikimi arttırmak ve böylece iktisadi gelişmeyi sağlamaya yönelik girişim ve oluşumları gerçekleştirmektir. Bu politika bir önceki bölümde aktardığımız gibi 1920'lerde devletin doğrudan değil dolaylı müdahalesi ile gerçekleşmiştir. 1930'lu yıllarda ise müdahalenin boyutu daha da artmış devlet eliyle birtakım sanayi yatırımları yapılmış, henüz yeterli birikime sahip olmayan özel sektörün üstlenemeyeceği yatırımları yapmıştır. Fakat devletçilik özel sektöre, özel şahıslara, sermayenin çıkarlarına aykırı şekilde sürdürülmemiştir. Devletçilik Cumhuriyet Türkiye'si'nde kapitalist sermaye birikiminin özel bir yolu olarak tezahür etmiştir.¹²⁶

¹²⁶ a.g.m.413

1- 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı:

Büyük bunalım iyimser beklentilerin ve umutların olduğu bir ortamda çıkmıştır. 1920'li yıllarda özellikle savaştan yıpranmadan çıkan ABD ve İngiltere'de hızlı ekonomik gelişme görülmüştür. Savaş sonrasında artan hızlı stok artışı fiyatların hızla düşmesine neden olur ve bu 1921 yılında İngiltere'de buhrana dönüşür. Fiyatların düşmesi ile İngiltere'de işçi ücretlerinin de bir hafta da yüzde 38 düşmesine neden olur. ABD'de ise savaş sonrasında ağırlık verilen otomobil ve elektrik sanayileri etrafında kurulan kompleksler ekonominin itici gücünü oluşturmuştur. 1927 sonrasında Batı ekonomisinde küçük çaplı ekonomik buhranlar görülmeye başlanmış 1928'den sonra, düşük faiz hadlerinin etkisiyle ABD'de menkul değerler borsasında spekülasyon hızlanmış, bu ise ülke dışına borç akımını yavaşlatmıştır. ABD'deki birçok girişimci, parasını hisse senedi piyasasına yatırmayı tercih etmiş ve 1929 yazında bu piyasada spekülasyonların inanılmaz boyutlara ulaşmasına neden olmuştur. Bu dönemde bazı hisse senetlerinin değeri dört yıl içinde dört misli yükselmesi ile, hisse senetleri getirdikleri gelir için değil, değer yükselişi için alınmasına neden olmuştur. Yeni spekülörlerin girişi bir noktada durmuş ve "Kara Cuma" olarak bilinen 24 Ekim 1929'da New York borsasında bir günde 16 milyon hisse senedi, değerinin yüzde 90 kaybederek satılmıştır. Bu buhran ABD ekonomisinin bünyesel zayıflıkları ile birleşince hızla yayılır, 1933'lere gelindiğinde ise ABD'nin dörtte biri işsizdir.

Dünya krizini sadece para sistemindeki sorunlarla sınırlamak yetersiz kalacaktır. Bu buhrandan oldukça bağımsız gelişen tarım buhranının etkilerinin de göz önünde tutulması gerekir. 1931 yılında en yüksek noktasına çıkan buhran, genellikle "aşırı üretim" in varlığı ile açıklanır.¹²⁷ 1931'de tüm tarımsal ürünlerde artan stoklardan dolayı fiyatlar düşmüş ve tarım ürünlerindeki buhran tüm dünyayı hızla sarmıştır. 1930'larda artan gümrük duvarlarının yükselişi, dünya ticaret hacminin düşmesine sebep olur, bu politikanın yanı sıra her ülkede buhrana karşı bir çözüm olarak bütçe denkliliğine önem verilmesi dolayısıyla, doğan deflasyonist baskılar da işsizliğin artmasını

¹²⁷ İlhan Tekeli, Selim İkin, "1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları" OTTÜ yay.,1977, s.13

hızlandırmıştır.¹²⁸ Tarımsal kriz ve sanayideki hız kaybı dünya çapında menkul değerler krizi ile birleşince kriz tüm dünyada hissedilir dereceye ulaşmıştır.

Dünyada kapitalist bloğunun merkez ve çevre ülkeleri o zamana kadar görülmemiş çapta bir buhran içinde bulunurken, birinci dünya savaşı sonrasında, bu sistemin dışına çıkarak sosyalist bir ekonomi kurma çabasındaki Sovyetler Birliği, bu buhrandan etkilenmeden gelişmesine devam etmiştir. 1929 yılında yürürlüğe konulan ilk beş yıllık plan “otarşik” bir gelişme modeli içinde uygulanmıştır. 1931 yılında bütün üretim tahminleri aşılmış, planlı sosyalist bir ekonominin buhran dönemindeki bu başarısı buhrandan kurtulmaya çalışan birçok ülke yöneticisinin politik seçmelerini etkilemiştir. Bu nedenle Batı dünyasının buhrana bulacağı çözümler salt buhranın sorunlarından kurtulmasından çok ötesinde ideolojik boyutlar kazanmıştır.¹²⁹ Korumacı ve içe dönük ekonomiler yaygınlaşmış, üretim, ticaret ve fiyatlar düşmüş, dış ticarete ise kota uygulamalarına gidilmiştir. Krizin iktisadi alanda en büyük sonucu da iktisadi milliyetçiliklerin ön plana çıkması olmuştur.

2- 1929 sonrasında Türkiye Ekonomisi:

1929 yılında meydana gelen büyük bunalım tüm kapitalist dünyada yıkıcı etkilere sebep olmuştur. Ekonomik bunalımdan Türkiye Pazar ekonomisinin az gelişmişliği ve dünya ticaretindeki payının azlığından dolayı Batı ülkelerine kıyasla daha az etkilenmiştir. Ancak ekonomik kriz yeni ekonomik politika arayışları açısından Türkiye için bir dönüm noktası olmuştur.

1929 Dünya buhranının Türkiye’yi etkilemesi öncelikle Türk parasının değerinin düşmesiyle başlamıştır. Bu düşüşün temel nedenleri arasında, artan fiyat düşüşleri, üretimin çok büyük ölçüde daralması ve Lozan Anlaşması çerçevesindeki kısıtlamaların kalkmasıyla ithalatın spekülatif olarak aşırı boyutta artması, dış ticaret açığının önemli oranda büyümesine yol açması, bunlara bağlı çok büyük çapta işsizlik görülmesi sayılabilir. Büyük Buhran sırasında Dünya ticaretinde hammadde fiyatları sanayi malı

¹²⁸ age.,s.17

¹²⁹ age.s,15

fiyatlarından daha fazla düşmüş, böylece ihracatın reel alım gücü azalırken, şeker, un ve kumaş gibi zorunlu sanayi tüketim mallarının ithalatındaki daralmalardan dolayı toplumsal yaşamda sorunlar yaratmıştır. Türkiye'nin beş başlıca ihraç ürününün dünya fiyatları 1929 ile 1932 arasında pamukta yüzde 48, fındıkta yüzde 73, incirde yüzde 52, üzümde yüzde 43 ve tütünde yaklaşık yüzde 50 oranında düşmüş, toplam ihracat hacmi de aynı dönemde yüzde 30-40 oranında düşmüştür.¹³⁰ Bunalımdan çıkış yolu olarak da devletin ekonomiye müdahale etmesi, kamu harcamalarını artırması teorik çerçevede önerilmiş ve diğer Kapitalist ülkeler gibi Türkiye'de bu reçeteye uygun şekilde davranmıştır. Ayrıca Kapitalist ülkelerde büyük bir bunalım yaşanırken Sovyetler Birliği planlı ekonomi politikası uygulaması nedeniyle bunalımdan Batılı kapitalist ülkelere kıyasla daha az etkilenmiş hem de sanayileşme alanında hızlı gelişmeler kaydetmiştir. Bütün bu gelişmeler, Cumhuriyet yöneticilerinin planlı ekonomiye ilgi duymalarını sağlamıştır. Böylelikle 1929 sonrasında Türkiye ekonomisi için yeni bir dönem başlamıştır.¹³¹

1930 yılından 1939'a kadar olan dönem, korumacı ve devletçi politikaların egemen olduğu bir dönem olmuştur. Bu dönemde Türkiye ekonomisi dışa kapanmış ve devlet desteği ile milli bir sanayileşme hareketine girişilmiştir. 1929 Buhranının Türkiye ekonomisini etki altına almasının ardından oluşan ekonomik ortamda yabancı sermaye girişlerinin yetersizliği ve yerli özel sermayenin zayıflığı nedeniyle, devlet eliyle gerçekleştirilen yatırımların ve devletçi sanayileşmeyi 1930'lu yıllarda ekonomi politikalarının temel eksenine durumuna getirilmiştir. Devletin ekonomik yapı içerisindeki rolü oldukça artmış ve devletçi ekonomi politikaları uygulanmaya başlanmıştır. 1929 Büyük Buhranı ile Türkiye ekonomisi dışa kapanmaya başlamış ve özellikle un, şeker

¹³⁰ Ronnie Margulies, Ergin Yıldızoğlu, "Tarımsal Değişim:1923-1970", Geçiş Sürecinde Türkiye, s.290

¹³¹ Çağlar Keyder, devletçilik politikalarını "1930'larda devletçilik çağının önemi 'kapitalist olmayan yol' vurgularıyla bezenmiş bilinçli bir Üçüncü Dünya milliyetçilik ideolojisinin benimsenen politikalara eşik etmesi" olarak değerlendirmektedir. Ayrıca Keyder göre, 1930'lu yılların ekonomik yapısı zorla çevre yönelimli bir yapıdan iç piyasanın ağır basmasının gerekeceği bir yapıya dönüştürüldüğü ve bu değişimin vaatlerini yerine getiremeyen, Türkiye'yi kapitalist piyasanın gelgeçliklerine terk etmiş olan çevre modelinin karşıtı olarak tasarlanan bir ulusal iktisadi kalkınma kuramı oluşturma yolundaki çabalarla bağlantılıydı. (Çağlar Keyder, "Türkiye Demokrasininin Ekonomi Politikası",Geçiş Sürecinde Türkiye, s.46-47)

ve kumaş gibi sanayi mallarından başlayan ithal ikameci yatırımlara hız verilmiştir. devlet tarım dışındaki üretim alanlarına doğrudan üretici olarak girmiştir. Cumhuriyetin kuruluş yıllarında desteklenen ve sanayileşmenin itici gücü olması beklenen özel sektörden istenilen atılımın çıkarılamaması, devleti doğrudan üretici olarak piyasaya girmek zorunda bırakmış ve 1930 sonrası sanayileşme çabalarının odağını devlet eliyle oluşturulan teşebbüsler oluşturmuştur.

Büyük Bunalımın etkileri temelde iki yönlü olmuştur. Birincisi, bunalım Türkiye'nin ihraç ürünlerine olan talebin daralmasına neden olmuş, bunun sonucunda tarımsal ürünlerin fiyatları, ülke içinde ve dışında önemli ölçüde düşmüştür. Bu yolla Türkiye'nin ihraç gelirlerinin düşmesi ise, bunalımdan birinci derecede ihracata bağlı kesimlerin etkilenmesine neden olmuştur. İkinci olarak bunalım Türkiye'nin geleneksel ithalatını aksatmıştır. Bu döneme geldiğinde Türkiye'nin un, şeker, ve dokuma gibi en temel tüketim maddelerinin bile ithal ettiği dikkate alınırsa, bunalımın toplumun tümünün kendini yeniden üretmesini tehdit edecek bir niteliğe sahip olduğu anlaşılabilir.¹³²

Türkiye bunalımdan çıkmak ve iktisadi genişlemeyi sağlamak amacıyla çeşitli tedbirler almıştır. Türkiye'de ideolojik olarak iktisat politikasındaki değişime destek olacak bir kurum Büyük Buhranla birlikte alınan önlemlerin hemen ardından oluşturulan ve yarı resmi bir niteliğe sahip "Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti"dir. Cemiyetin amacı tamamı ile yeni oluşturulan iktisat politikasına istikrar kazandırılarak, ekonomik kalkınmaya yardımcı olmak amaçlanmıştır. Öncelikle, Yabancı paranın mübadelesine konan kısıtlamalar 1930 yılında merkez bankasının kurulması ile sonuçlandı. Ardından Türk Parasını Koruma Kanunu TBMM'de kabul edilmiştir. Devlet bu tarihte ilk defa faiz oranlarını belirlemeye başlamış, 1931 yılında ise ithalata kota konulması ve ihracatın denetlenmesi hakkında çıkan kanunla korumacılığın ilk adımları atılmıştır. Yine aynı yıl, Sanayi Kongresi düzenlenmiş, bunu takiben, 1932 yılında iktisadi hayatta devletin denetimini artıran bir dizi kanun çıkarılmıştır. 1933 yılında ise, Sümerbank'ın kurulması ve Mevduatı Koruma Kanunu ile Ödünç Para Verme İşleri Kanunlarının kabul edilmeleri başlıca iktisadi olaylar arasında yer alır.

¹³² Haldun Gülalp, Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri, Yurt yay.s.28

Devletçilik politikası başlangıçta devletin belirlediği iktisadi alanlara katılımıyla sınırlıyken Devletin iktisadi hayata girişi, doğrudan doğruya devlet işletmeciliğine başlaması, 1934-1938 yılları arasında uygulanan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile başlamaktadır. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı' ya da 'Programı' diye bilinen olgu, Cumhuriyet hükümetinin 11 Nisan 1934 tarihinde "Sınai tesisat ve işletme raporları üzerine tetkikler ve kararlar" başlıklı gizli bir Bakanlar Kurulu Kararıyla uygulamaya koyduğu bir kamu sanayi yatırım projeleri listesidir.¹³³ Bu karar, Türkiye'de 1929 yılında başlayan iktisadi krizin ancak sanayileşme sürecinin hızlandırılmasıyla aşılabileceğinin, hemen aynı yıl tespit edilmesi ve 1929'u izleyen birkaç yıl içinde, hükümetin elinde, kamu kuruluşları aracılığıyla fabrikalar ve madencilik tesisleri kurmak ve işletmekten başka, sanayileşmeyi hızlandırabilecek bir politika seçeneği olmadığını ortaya çıkması sonucunda alınmıştır. Kalkınma planlarındaki temel amaç hammaddesi Türkiye'de olan ancak ithal edilmesi zorunlu olan ürünleri Türkiye'de üretilmesini sağlamaktır. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda tekstil, kendir-kesen, demir-çelik, porselen-çini, klor, suni ipek, selüloz ve kağıt tesisleri, şeker, süngercilik ve gül sanayileri gibi alanlar yer almıştır. Bu yıllarda, Bakırköy Bez Fabrikası (1934), Keçiörlü Kükürt Fabrikası (1934), Kayseri Bez Fabrikası (1935), Paşabahçe Cam fabrikası (1935), Zonguldak Türk Antrasit Fabrikası (1935), Çubuk Barajı (1936), İzmit Birinci Kağıt Fabrikası (1936), Nazilli Basma Fabrikası (1937), Ereğli Bez Fabrikası (1937), Gemlik Suni ipek Fabrikası (1938), Bursa Merinos Fabrikası (1938), Divriği Demir Madeni İşletmesi (1938) açılmıştır. Bu kalkınma hamlelerinin finansmanı, büyük ölçüde vergiler ve iç borçlanma ile karşılanmıştır. Ayrıca, 1934'de Sovyet Rusya'dan 8 milyon dolar,¹³⁴ 1938'de İngiltere'den 13 milyon sterlin dış borç sağlanmıştır. Bu plan

¹³³ Y.Sezai Tezel,Cumhuriyet Dönemi İktisadi Tarihi,s.293

¹³⁴ Dünya Buhranının Türkiye üstündeki etkileri, cari bütçe açığı ve döviz sıkıntısı ağırlaşırken, hükümetin Merkez Bankasını kurma kararı, yeni dış kredi kaynakları bulma gereksinimini artırdı. Cumhuriyet döneminin ilk konsolide dış borçlanması 1930 yılında yapıldı. 1931 yılında Maliye Bakanı Saraçoğlu Amerika'ya giderek girişimciler ve kredi aradı. 1932 başlarında Fransa'da benzer arayışlar sürdürüldü. Türk istekleri her iki ülkede de cevapsız kalınca Sovyetler Birliğine ve Mussolini İtalyası'na dönüldü. Başbakan 1932 yılında Moskova'ya ve Roma'ya gitti. Kredi ve yardım anlaşmaları imzaladı. İtalya kredisinin gerçekleşmemesine karşın yeni sanayi programına Sovyetler Birliği'nin 8 milyon dolarlık kredi ve teknik yardımıyla başlar. 20 yıl içinde Sovyetlere yapılacak ihracat geri ödenecek olan

döneminde, öncelikle, büyük kısmı yabancıların elinde bulunan demiryolları, Tramvay, Tünel Şirketi, Zonguldak Kömür Şirketi, İzmir Telefon Şirketi millileştirilmiş ve kamulaştırılmıştır. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı döneminde toprak reformu yapılarak tarıma teşvik sağlanmış ayrıca hammaddesi yurtiçinde bulunan malları işleyecek sanayi kuruluşları ile devletçe finanse edilmesi mümkün olan kuruluşların kurulmasına öncelik verilmiştir. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının başarılı uygulaması ve hedeflere ulaşılması üzerine 1938 yılında İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlanmıştır. Bu planın uygulanacağı yıllarda II. Dünya Savaşının başlamış olması devletin savaş ekonomisine uygun bazı tedbirler almasına yol açmıştır.

1930'larda yeni bir dış ticaret örgütlenmesinin gerekliliği de ön plana çıkmıştır. Önceleri dış ticaret dengesiyle ilgili önlemler ithalat üzerine kurulmuşken, bu dönemde dış ticaret dengesini düzeltmenin diğer bir aracı olan ihracatı artırmak doğrultusunda Türk mallarının dış pazarlarda tanıtımının yapılması da dış ticaret politikaları içerisinde önem kazanmıştır. Türkiye'nin ihracatını geliştirebilmesi amacıyla tüm önemli ihracat pazarlarında ticaret ataşelikleri kurulması ve Türk mallarının tanıtılması amacıyla uluslararası fuarlara katılım sağlanması gibi düzenlemeler üzerinde durulmuştur. Bu düzenlemeler doğrultusunda 1934 yılında kurulan Türkofis, yeni teşkilatlanmanın en önemli aracı olarak tanıtılmış ve Türkofis ile, Türk mallarının dış pazarlarda sürümünü kolaylaştıracak yolları araştırmak ve ticaretle uğraşanlara yardımcı olmak gibi konular hedeflenmiştir.¹³⁵ Böylece dış ticarete özel girişimciye yol gösterme amaçlı bir örgütlenmeye gidilmiştir. Ayrıca yerli malı kullanımını özendirmek, yerli malının kaliteliliğinin artırılmasını sağlamak için Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti kurulmuştur.

bu faizsiz kredi 1938 yılında 14 milyon TL'ye ulaşmıştır. Sanayi programının dış finansmanı için ikinci kredi 1936 yılında İngiltere'den alındı.(Y. Sezai Tezel, Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi, S.213)

¹³⁵ Y. Sezai Tezel, Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi, s.177

3- İrkçılığa Kayış: İskan Kanunu

1930'ların milliyetçiliğinde Avrupa'da kurulan ırkçı rejimlerin etkileri olmuştur. Cumhuriyetçi tanımdan etnik tanıma kayış, ikincisinin birincisi yerini alması şeklinde değil daha çok, birincisine eklemleme şeklinde gerçekteşti.¹³⁶ Bu dönemde meclisten birtakım ırkçı kanunlar geçmiştir. Örneğin iskan kanunu bunun tipik örneğidir. İskan Kanunu, tespit edilen bölgelere göre "ırk" esasına dayanan bir yerleşme politikası öngörmektedir. Kanunda "ırk" ve "Türk kültürüne bağlılık" sözleri sık sık geçmiştir. Gerekçe bölümünde ise kanunun amacı şöyle anlatılmaktadır: "Ana dili Türkçe olmayan nüfus terakümünün menine ve mevcutlarının dağıtılması şekillerine ve bu suretle hars vahdetinin korunmasına ait tedbirlerin ittihaz ve tatbiki için Hükümete kanuni selahiyet alınması düşünülmüştür". Meclisteki görüşmeler sırasında da bir milletvekili kanunu şöyle savunmuştur: "Türk olmanın şeref ve değerini bu topraklarda yaşayanların iliklerine kadar işletecek olan Yerleştirme kanunu, inkılabın ana kanunlarından bir belli başlı olmak mümtazlığındadır.¹³⁷ İskan Kanunu Kemalist ulusçuluğun ırk, kan ve soy kavramları etrafında ifadesini bulan ırkletnisist boyutunu ifşa eden bir metindir. Asıl amacı, "dil, ekinde(kültür) ve kanda" birliği sağlamaktır. İskan Kanunu Kemalist ulusçuluğun "dil, kültür, ölkü" üçlüsünün yerini "dil, kültür ve kan" şiarına bıraktığı dönemi işaretlemektedir. "Türk kültürüne sadakati" ve "Türkçe'yi anadili olarak konuşmayı" merkezine alarak, özellikle gayri Türk Müslüman etnikleri, bilhassa Kürtler ve Arapları hedef alan bu yasa, temelde bir asimilasyon yasasıdır.¹³⁸ Kanun ile yerli Türk nüfusunun artışını sağlamak amacıyla göçmen kabulüne başlanması ve bunların iskani yoluyla Türk ırkının güçlendirilmesi kanunun gerekçe bölümünde özellikle vurgulanmıştır. Göçmenlerin Türkiye'ye kabul şartları belirlenirken, göçmenlik tanımı için "Türk soylu olma" ve "Türk kültürüne bağlılık" gibi kriterler öngörülmüştür. Kanunun birinci maddesine göre Türk kültürüne bağlılık kriteri etrafında organize etme konusunda İçişleri Bakanlığını yetkili kılınmıştır.

¹³⁶ Ahmet Yıldız, Ne Mutlu Türküm Diyebilene, s.160

¹³⁷ Taner Timur, Türk Devrimi ve Sonrası, s.169

¹³⁸ Ahmet Yıldız, age., s.248

Aynı zihniyeti dönemin diğer bazı uygulamalarında da görülmektedir. Örneğin sınıf esasına dayanan dernekleri yasaklayan Cemiyetler Kanunu, 1938’de kabul edilmekle beraber, 1930’da Meclise gelmiştir. Aynı şekilde İş Kanunu bile sınıf mücadelesine karşı bir araç olarak kullanılmıştır. CHP genel sekreteri kanunun kabulü dolayısıyla yaptığı konuşmasında kanunun asıl amacını ortaya koymuştur:

“Devlet büyük sanayi hayatına yeni giriyor demektir. Bu sanayinin kurulup işlemesi devrindedir ki işverenle iş alan arasındaki ahenk ve münasebetlerin tanzimi kati bir ihtiyaç olarak duyuluyor. Bu bakımdan kanun tam zamanında doğmuş olacaktır...Yeni İş Kanunu bir rejim kanunu olacaktır...Liberal devlet tipi içinde işçi sınıfı, bunun daha geniş manası ile proleter ve burjuva sınıfları iki düşman cephe halinde birbirine karşı çarpışıp dururlar. Bunlar,millet birliği gibi büyük ve mukaddes davanın yanında hiçbir kıymeti olmayan ve millet varlığının tahrip eden zehirli telkinler vecdi içinde vuruşup dururlar... Yeni İş Kanunu sınıfçılık şuurunun doğmasına ve yaşamasına imkan verici hava bulutlarını ortadan silip süpürecektir. Bu kanunla milli hayatın iş alanında muvazene kurulacaktır.”¹³⁹

4-Kültür Milliyetçiliği: Türk Tarih Tezi

Dönemin bir diğer önemli gelişmesi “kültür milliyetçiliği” olarak da tanımlanan, buhran yıllarının maddi koşulları ve Atatürk’ün kişisel arayışlarından kaynaklanan gelişmeleridir. Bu anlamda ilk olarak Milli kimlik arayışının önemli bir parçası olan Türk Tarih Tezi, üç koldan beslenmiştir. Birincisi; 19.yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başı Türkologlarının Türk kökenini bilimsel araştırmalarla ortaya koyma girişimleridir. İkincisi; Rus Çarlığı yönetiminde yaşayan Türk aydınlarının kültürel ve etnik başkaldırısının milliyetçilik, dil ve tarih çalışmalarıyla kuvvetlendirilmesidir. Üçüncüsü de Türklerin siyasal iktidara en yakın olduğu bölgenin yani Anadolu’nun aydınlarının Türkçülük çalışmalarını pozitvizmin etkisiyle genel olarak sosyal

¹³⁹ Aktaran; Taner Timur,age.,s.167-168

bilimlerle bağdaştırma gayretleridir.¹⁴⁰ Türkçülüğün kökenlerine ilişkin ilgi Meşrutiyetten sonra tarih çalışmalarına da yansımıştır. Ancak Türklüğün etnik kökenine ilişkin netlik sağlanamamış ve “Türk Tarih Tezi” olarak öne sürülen görüşlerin tam olarak şekillenmesi 1929-1937 yılları arasında olmuştur. Mustafa Kemal’in öncülüğünde başlayan tarih çalışmaları 1928-1929 yılları arasında bazı sonuçlar vermiş, bazı tarih çalışmaları not olarak yazılarak bastırılmıştır. “Türk Tarih Tezi”ni öncelikle Türk Ocakları Türk Tarihi Tetkik Heyeti geliştirmiş ve heyetin ilk büyük çalışması olan Türk Tarihinin Ana Hatları başlıklı 606 sayfalık kitap 1930 senesinde basılmıştır. 1931’de Türk Ocaklarının kapatılması üzerine Türk Ocakları Türk Tarihi Tetkik Heyetinin ismi Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti olarak değişir. Ardından öğretmenleri Türk Tarihi konusunda eğitmek amacıyla 2-11 Temmuz 1931 yılında Ankara’da Birinci Türk Tarih Kongresi toplanmıştır. Birinci Türk Tarih Kongresi, Kemalist önderliğin ulusal kimliği, ırka bağlı dil fikri dahil, ırkı unsurlarla ekleme kararının dışa vurumudur.¹⁴¹ Tez, Türklerin kökenin 20.000 yıl öncesine kadar gittiğini, Türkiye’deki Türklerin Orta Asya’dan göç emiş olduklarını, Türklerin sarı ırk mensubu olmadıklarını ve dillerinin dünyadaki diğer diller üzerinde etki yaptığı, Türklerin tarihinin Osmanlı egemenliği ile başlamadığı daha eskilere dayandığı gibi iddialara dayanmaktaydı. Kongredeki tüm tebliğ ve konferanslar, tarihi belirleyen faktör olarak ırk meselesi üzerine eğiliyor ve bir kaşif gayretiyle Türk ırkının farklılığı ve üstünlüğü ile yeni medeniyetler kurmadaki yüksek kabiliyetini vurguluyordu.

Tarih tezinin benimsenmesinin iki ana amacı vardır. Birincisi, Batıda ki negatif imajı (barbar, cahil, kaba olarak tanımlamalara karşı) değiştirerek Türklüğün ulusal güvenini ve saygısını yeniden kazandırmaktır. Atatürk’ün “damarlarda akan asil kan”, “ne mutlu Türküm diyene”, “zeki ve çalışkan” ve “Türk, öğün, çalış ,güven” sözündeki

¹⁴⁰ Bunlardan ikincisi Yusuf Akçura’nın “üç-tarzı siyaset”inde öne çıkmaktadır. Ziya Gökalp üçüncü tür anlatıma daha yakındır. Bu arada ki fark ikincisinin Rus çarlığı yönetimi, altında etnik ve dini başkaldırı duygularıyla yetişmiş, kültürel özerklik mücadelesi vermiş bir aydın olması, diğerinin ise çoğunluğu Türk olarak algılanan dağılmış bir imparatorlukta Osmanlı vatandaşı olarak yetişmiş bulunmasıdır. Birincinin amacı kültürel sürekliliği, ikincisinin amacı siyasal sürekliliği teminat altına alabilmektir. (Büşra Ersanlı, “Bir Aidiyet Fermanı: “Türk Tarih Tezi”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik, s.802

¹⁴¹ Ahmet Yıldız, Ne Mutlu Türküm Diyebilene, s.185

sıralamalar vb. sözleri saf şovenizmden ziyade kolektif özgüveni tazeleme amacına dönüktür.¹⁴² Böylelikle Kemalist ulusçuluk bu özgüven boşluğunda savunmacı bir karakter kazanmıştır. Tarih ve dil tezlerindeki ikinci amaç ise, Anadolu’yu Türk milli vatani olarak tespit etmektir. Anadolu’da Türklerin tarihini ortaya çıkarmak ve böylece Türklerin büyük bir medeniyete sahip olduğunu göstermek amacıyla arkeolojik bulgular kullanılmıştır. Böylece yeryüzünün en eski medeniyetini oluşturan Türkler göç yollarıyla Mısır, Anadolu ve Ege medeniyetlerinin kurucusu olmuş “doğuştan Avrupalı” olduğu fikri ortaya çıkmıştır.

5- Cumhuriyet Dönemi Aydınlarının Devletçilik ve Milliyetçilik Üzerine Düşünceleri:

Devletçilik yorumlarını bir sınıflandırma yapılacak olursak birinci grupta, iktidar bloğu içindekilerce ve iktidarı etkilemiş ancak iktidar içerisinde yer almamış olanlar, ikinci grupta ise iktidarın onlara verdiği işlev sona erince de sahneden çekilmek zorunda kalanlar yer almaktadır. 1930’larda devletçilik ve Liberalizm tartışmaları özellikle basın yoluyla Kadrocular , Ağaoğlu ve Başar arasında yaşanmıştır. Bu tartışmalar Tür aydını ve siyaset adamlarının devletçiliğe ve Liberalizme yükledikleri anlamı yansıtmaları açısından önem taşımaktadır.

5.a- Kadro Dergisi ve Devletçilik;

Kadro dergisi çevresinde savunulan görüşlerin ana çizgileri 5 Ocak 1931’de Türk Ocağında Şevket Süreyya Aydemir tarafından verilen “İnkılap ve Kadro” adlı bir konferansta ortaya atılmış, 1932 yılında yayınlanan “İnkılap ve Kadro”da bir bütün olarak işlenmiş ve 1932-1934 yılları arasında Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun sahipliği altında yayınlanan Kadro Dergisinde geliştirilmiştir.¹⁴³ Kadrocu düşüncenin

¹⁴² Taha Parla, Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları: Atatürk’ün Nutku,c.1,İletişim yay.,1991:İstanbul, s.49

¹⁴³ İlhan Tekeli, Selim İlkin, Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu,s.81

temelini ulusalcılık ve devletçilik düşünceleri oluşturmuştur. Dergi Büyük Buhranın etkisi altında bulunan Türkiye'nin Kapitalist olmayan bir yoldan sanayileşme fikrini savunmuştur. Yönetimin bizzat içinde bulunmayan, rejimin önde gelen kişileri ile doğrudan karşı karşıya gelmekten özenle kaçınan, fakat bir taraftan da yönetimi etkilemeye çalışan, bir siyasi parti olmasa da, dar bir kadro ile politikada etkili olmaya gayret eden Kadrocular ulusçu solun Türkiye'deki ilk köklü ve sistematik savunucularıdır.¹⁴⁴ Kadro dergisi rejimin resmi ideolojisi içinde kalarak , fakat bunun sınırlarını zorlayarak bir yön aramıştır. Derginin kendisine belirlediği amaç Türk devrimini yorumlamak üzere teorik bir çerçeve kurmak, dolayısıyla Kemalist rejimin ideolojik sözcüsü olmaktır.¹⁴⁵

Kadrocu düşüncenin temelini oluşturan devletçilik ve planlama üzerine görüşlerini, Kadrocuların buhranı nasıl yorumladıkları ve buhran içindeki ulusal kurtuluş savaşından yeni çıkmış olan Türkiye'ye ne tür bir tarihsel görev verdikleri ile daha iyi anlaşılabilir. 1929 Buhranını Kadrocular sıradan bir buhran olarak değerlendirmemekte, Büyük buhran ile birlikte derin bir yapı değişikliğinin de başlayacağı düşüncesindedirler. Buhran sonucunda uluslar arası pazar parçalanmış ve ülkeler içe kapanarak Liberalizmden Otarşiye geçmişlerdir. Türkiye bu yapı değişiminde eline geçirmiş olduğu büyük fırsatı en iyi şekilde değerlendirmesi gerektiğini düşünen kadrocular, buhranı bir taraftan tasfiye edici değer taraftan ise kurucu özelliği ile ulusal kurtuluş hareketlerine yeni boyutlar vermek isteyenler için olumlu olarak değerlendirmektedirler. Bundan dolayı da Türkiye'de buhranın kurucu özelliğinden faydalanarak sanayileşmesini sağlamalı ve güçlenmelidir. Devletçiliği Türk toplumunun sınıfsal yapısının özel sayılabilecek konumuna dayandırmak isteyen Kadroculara göre Türkiye'de güçlü bir sermaye sınıfı olmadığı gibi, aynı derecede kuvvete sahip bir işçi sınıfı da mevcut değildir. Bundan dolayı bu sınıfların gelişmiş ülkelerde görülen sınıf çatışması Türkiye'de söz konusu olamaz. Kadroculara göre dünyada iki belirleyici çelişki vardır:

¹⁴⁴ Mustafa Türkeş, “*Kadro Dergisi*”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce:Kemalizm, c:2,s.470

¹⁴⁵ Haldun Gülalp, “Ulusçuluk, Devletçilik ve Türk Devrimi: Bir Erken ‘Bağımlılık’ Teorisi”,Türkiye’de Devletçilik, der.Nevin Çoşar, Bağlam yay.,s.174

- kapitalizmin ve teknolojinin gelişmiş olduğu ülkelerdeki iki sınıf arasındaki çelişki
- “metropollerle”, “sömürge” ve “yarı sömürgeler” arasındaki çelişki

teknik gelişme ile bu tekniğe sahip olma şekli arasındaki uyumsuzluk sonucunda gelişmiş ülkelerde sınıf savaşları doğururken, dünya çapında ise milli kurtuluş hareketlerini doğurmuştur. Kadroculara göre bu çelişkilerin çözümünü “ulusal kurtuluş savaşlarına” ve sanayiden mahrum olan ülkelerin sanayisi gelişmiş ülkelere bağımlılığının sona ermesinde görmektedir. Ulusal Kurtuluş Savaşı sonrasında Türkiye ise diğer ulusal kurtuluş mücadelesi veren milletlere örnek olacağı düşüncesindedirler. Türkiye'nin öncülüğünde yaygınlaşacak olan Ulusal Kurtuluş Savaşları dünya ekonomisi içindeki iş bölümünün değişimini sağlayacaktır. Ayrıca Kadrocular kapitalist-emperyalist uluslar arası sistemin yıkılması, bunun yerine iktisadi olarak bütünleşmiş ulusal birimlerin kurulması gerektiğini savunmuşlardır. Kadrocular ulusal kurtuluş savaşı vermiş ülkelerin gelişmesi için önerdikleri dört temel kategoriye dayanmaktadır. Bunlar ileri teknik, sınıfsız kaynaşmış bir millet, devletçilik ve planlamadır.¹⁴⁶ Geri müstemleke milletinin ileri bir ulus ve toplum yaratmanın yolu hızlı bir sermaye birikimi ve ona dayalı üretici güçlerin geliştirilmesidir. Bu gelişmeyi sağlayacak olan ise sermaye sınıfı değil devlet olacaktır. Bu da sağlıklı bir devletçilikle mümkün olacaktır. Kadroculara göre, gelişmek kapitalist dünya sisteminden uzaklaşarak mümkün olacaktır. Azgelişmiş bir ülkede kalkınmak-gelişmek, gelişmeyi başarma gücünde ve isteğinde bir sınıfın olamamasından dolayı bu görevi devlet üstlenecektir. Kadrocular toplumu bireylerin mekaniksel bir toplamı olarak değil bireyi aşan bir bütün olarak değerlendirmişlerdir. Bireyi geri plana atan bu görüşe göre, esas olan bütün olduğuna göre toplumdaki en yüce değerde ulusal bütünlüktür.

Ulusal benlik konusunda ise Kadrocular tam anlamıyla Ziya Gökalpçi anlayışı benimsemişlerdir. Bilindiği gibi Ziya Gökalp'in kültür kuramına göre, kültürün bir ögesi “medeniyet” diğer ögesi ise “hars”tır. Medeniyeti ve hars'ı ayıran temel ölçüt ise medeniyetin uluslar arası, harsın ise ulusal bir nitelik taşımasıdır. Medeniyet aktarılabilir olmasına rağmen hars o topluma özgüdür. Bundan dolayı gelişmenin

¹⁴⁶ İlhan Tekeli, Selim İlkin, “Türkiye’de Bir Aydın Hareketi: Kadro”, Toplum ve Bilim, sayı 24, 1984, s.56

başlatılabilmesi için Batıdan teknik ve ilmi bilginin alınması gerektiğini ancak bu teknik ve ilmi bilgilerin kendi harsı ile uyumlu bir bütün haline dönüştürülmesi gerektiği düşüncesindedirler. Bu anlamıyla Kadrocular Ziya Gökalp'ten farklı olarak tekniğin dışarıdan alınması harsı korumak için değil hars'ın değişimini hızlandırmak amacıyla önerilmiştir.

Devletçilik ise ulusal bağımsızlık mücadelelerinin zorunlu sonucudur. Devlet devrim sonrası toplumda tüm ulusu temsil etmektedir. Ekonomide devlet planlama yoluyla az gelişmişliğe karşı mücadele verir ve böylece devrimin dışsal hedefini gerçekleştirir. Bunu yaparken bir yanda kapitalist ekonominin “anarşi”sinden uzak durabilirken, öte yanda kapitalizmin sınıf çelişkilerini önler. Böylece, devrimin içsel hedefini de gerçekleştirir. Dolayısıyla devletçilik, ulus oluşturmak için gerekli bir araçtır. Devlet ise sınıf devleti olmadığından devrimi yönlendirmiş olan ulusal aydınlar tarafından yönetilmelidir. Aydın kadronun sınıfsal niteliği olmadığından dolayı bu kadro tüm ulusun çıkarları doğrultusunda hareket eder. Kadrocu aydın, toplumun çıkarlarını ön planda tutan, inkılap heyecanı ile eylem içinde olan, bu eylemini ileri bilgi, teknik ve kültüre sahip olarak etkin bir biçimde yürüten, iş disiplinine ve inkılap disiplinine sahip olarak, otoriter bir yapıda topluma rehberlik yapacak kimsedir.¹⁴⁷ Kadrocu aydın birinci boyuttaki niteliği, toplumun çıkarlarını kişinin çıkarlarının önüne koymasıdır. Toplumun çıkarlarını ön planda tutmada iki farklı niteleme önem kazanmaktadır. Bunlardan biri “millet” diğeri “inkılap”tır. Sınıf farklılaşmasının varlığını kabul etmeyen Kadro'nun ideolojik çerçevesi içinde “millet”, toplumu nitelemekte yeterli olmaktadır. İnkılap da toplumu daha ileri götürmek için yapıldığından, dolaylı olarak toplumu nitelemiş olmaktadır.¹⁴⁸

Devletçilik ilkesi Kadronun yayınlandığı yıllarda hükümet tarafından resmen kabul edilmiştir. Ancak bu devletçilik, temel kabul edilen özel teşebbüsün olanaklarını aşan işletmecilikten öte gitmeyen bir anlayışın benimsenmesidir. Oysa ki Kadronun savunduğu devletçilik, daha sistemli ve özel teşebbüsü de kontrol altına alan bir devletçiliktir. Yalnız devlet işletmeciliği değil eğitim, sağlık ve emek seferberliği gibi

¹⁴⁷ a.g.m.,s.43

¹⁴⁸ İlhan Tekeli, Selim İlkin, Kadro, Tarih Vakfı yay.2005,İstanbul,s.509

çok daha geniş bir ulusal alanda planlı devletçiliği savunmuşlardır. Bütüncü bir Devlet anlayışını savunan Kadrocular, toplumu ise dış ve iç çelişkilerle temellendirmektedirler. Aydemir'e göre Türk inkılabı bir sınıf ihtilali değildir, kaynağını milliyetçilikten almaktadır. Türk milli kurtuluş hareketlerinin yoğurduğu ve şekillendirdiği Türk milliyetçiliği, kendini hazırlayan ve olgunlaştıran tarihi şartların tabii icabı olarak dışarıya karşı anti-emperyalist, içeriye karşı da anti-kapitalisttir. İşte bu devlet gereklerini yerine getiren düzen ise devletçiliktir. Dolayısıyla kadrocu yoruma göre, Türkiye kendine özgü, varolan düzenlerin dışında, bir "üçüncü yol" izlemektedir.¹⁴⁹ Kadroculara göre iç çelişkilerin doğmasını engelleyecek olan devletçilik politikaları ferdiyetçiliği sadece iktisadi alanda değil tüm toplum hayatında yadsımaktadır. Ferdiyetçiliğe karşı olan Kadrocular özel mülkiyete ve özel sektöre karşı değillerdir. Özel sektörün yatırımda bulunması gerektiğini fakat bunların devletin politik gücünü etkilemesine ve bu gücü kendi lehine kullanmasını engellenmesi gerektiği düşüncesindedirler. Özel sektör devletin belirlediği alanlarda ve devletin denetiminde yatırımlar yapmalıdır. Devlet sanayiye öncüllük etmeli ve bunu hiçbir zaman devretmemelidir.

Sonuç olarak Kadro hareketi 1930'lu yılların elverişli koşullarında milliyet fikrinin yanı sıra ekonomik kalkınma ve planlama kavramlarının Türk iktisat düşüncesine yerleşmesini sağlamışlardır. Resmi ideolojideki eksiklikleri tamamlamak üzere, temel ilgileri son on-on beş yıllık sürecin açıklamasına kendilerini adayın Kadrocular yeni rejimin ideolojik çerçeveye duyulan eksiliğini tamamlamayı amaç edinmişlerdir.

¹⁴⁹ Haldun Gülalp, Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri, Yurt yay., s.111

5.b- Ahmet Hamdi Başar: İktisadi Devletçilik

1897 İstanbul doğumlu olan Başar, düşüncelerini ilk olarak 1917-1918 yılları arasında eniştesi ile birlikte çıkardığı “Ticaret-i Umumiye Mecmuası” adlı haftalık bir dergide ileri sürmeye başlamıştır. Dergi savaşa birlikte güçlenen “milli ticaret” çevrelerinin yayın organı olmakla birlikte, “milli iktisat” politikası izlemiştir. Dergiye göre ulusçuluk, iktisadi bağlamda koruyuculuğu gerektirir ve ulusal varlık ancak ulusal nitelikte bir iktisadi yapıyla gerçekleştirilebilir.¹⁵⁰ Ayrıca Başar bu mecmuada yer alan yazılarında iktisat ve ticareti başarıyla yürütecek bir Türk-Müslüman kesimin oluşmasının gerekliliğini savunmuştur. Başar Türk Ocağı ve Muallimler Cemiyeti gibi örgütlerde çalışmasının yanı sıra eşi ile birlikte Ulusal Kurtuluş savaşına katılmıştır. İstanbul’un işgalden kurtulmasından sonrada İstanbul’da “Milli Türk Ticaret Birliği”ni kurmuştur. Birliğin amacı, İövantenler ile Rum ve Ermenilerin ellerindeki ticari mevkiileri, milliyetçilikten yararlanarak ele geçirmek ve yabancı sermaye ile ortaklıklar kurmaktır.¹⁵¹ Birliğin yayın organı olan Türkiye İktisat Mecmuası’ndaki yazılarında ithalat, ihracat ve toptancı ticaretini Türk tüccarının devralmasını istemektedir. Milli Türk Ticaret Birliği Nizamnamesinde yer alan amaçlar şu şekildedir:

- Türk tüccarlarının gerek ithalat ve ihracat ticaretinde ve gerekse toptancı ve yarı toptancı şeklindeki ticarete hakim olmasını temin etmek.
- Türk tüccarların kendi aralarında ihtisaslarına göre konsorsiyumlar, tröstler gibi ticari birlikler tesisine çalışmak.
- İthalat ve ihracat ticaretinde bu birliklerin, hükümetin murakabe ve himayesi altında hakimiyetini temine uğraşmak.
- Memleketin ticari hayatına tesiri dokunacak hadiseleri takip ve tetkik ederek, çeşitli iktisadi meselelerde tüccarın ve memleketin menfaatlerine uygun şekilde hükümete yok göstermek.

¹⁵⁰ Zafer Toprak, “Fikir Dergiciliğinin Yüz Yılı”, Türkiye’de Dergiler Ansiklopediler(1849-1984),Gelişim yay.,İstanbul:1984,s.28

¹⁵¹ Doğan Avcioğlu, Türkiye’nin Düzeni, Dün-Bugün-Yarı, Birinci Kitap, Tekin yay.s.341

- Türk ticaret alemini ve Türk firmalarını harice tanıtmak ve Garbın iktisadi, mali ve ticari hareketlerinden Türk ticaret erbabının süratle haberdar olmasını sağlamak.
- Memleketin tabii servetlerini yabancı sermayeye yol göstermek, onların kuracakları işlerde Türklerin çoğunluğunu elde etmelerine çalışmak, Türk tüccarları arasında mesleki dayanışmayı sağlamlaştırmak ve tüccarın kitle hareketlerinde temsilcisi olmak¹⁵²

Milli Tüccarlar Birliği sadece tüccarları değil esnaf ve işçileri de örgütlemek için çalışmalar yapmıştır. “İstanbul Esnaf Birliği” ve “Türkiye Umum Amele Birliği”ni kurdurmuştur. Milli Türk Ticaret Birliği İstanbul’da kongre çalışmaları yaparken İzmir’de toplanan İktisat kongresine çağırılmışlardır. İzmir İktisat Kongresinde etkin olan Ticaret Birliğine, İstanbul’da da limanların millileştirilmesi görevi verilmiştir.¹⁵³

1930 yılında Başar Serbest Fırka’ya katılır. Atatürk’ün yanında iktisat müşaviri sıfatıyla yurt gezisine katılmıştır. Bu yurt gezisinde ki hatıralarını ise 1945 yılında yayınladığı “Atatürk’le Üç Ay” adlı kitabında yazmıştır.¹⁵⁴ 1931 yılında “Mahdut

¹⁵² a.g.s.,s.342

¹⁵³ 1925 yılında İstanbul Liman Şirketini kuran Başar, dokuz yıl bu görevde kalmış ve 1934’de bu şirketi devlete teslim etmiştir. Başar’ın bu görevinden dolayı “Limacı Hamdi” lakabı ile tanınmasına neden olacaktır.

¹⁵⁴ Ahmet Hamdi Başar ikinci yurt gezisini 1950 yılında Demokrat Parti milletvekilliği sırasında yapmıştır. Trakya’dan Güneydoğu Anadolu’ya uzanan yurt gezisinde 1930 yılında çıktığı yurt gezisinden bu yana hiçbir şeyin değişmediğini hatta daha da ağırlaştığını görmüş ve gezi dönüşünde hazırladığı memleketin kalkınması ve köylünün durumunun iyileştirilmesi önerilerinden oluşan “Milletçe Kalkınma Teklifi” kanun tasarısının temellerini oluşturmuştur. 1951 yılında Meclise sunulan 277 maddelik tasarı devletin yeniden yapılanmasını, yeni bir devlet mekanizmasının oluşmasını içermektedir. Tasarıya göre Devleti Halk yönetecek, halkı sömüren gruplar tasfiye edilecek, İktisadi Devletin, İdari, Siyasi Devletten ayrılmasını sağlayacak bir reform gerçekleşmesi sağlanacak ve Güneydoğu bir kalkınma bölgesi ilan edilerek kooperatifler kurularak tarım inkılabı gerçekleştirilecektir. Ayrıca tasarıya göre iktisadi kalkınma bir plan çerçevesinde olması ve bu planın hazırlanması görevi de araştırma enstitüleri ile ilim kuruluşlarını yardımları ile yetkili bir organ tarafından hazırlanması öngörülmüştür. (Başar, “*Memleketin ve İktidarın O Günlük Manzarası*” Barış Dünyası,no:44,Ocak 1966,s.57-63) Başarın bu görüşleri büyük tepkilere neden olacak ve Demokrat Partiden istifası ile sonuçlanacaktır.

Mes'uliyetli Liman Kooperatif Şirketini" kuran Başar, kooperatifin yayın organı olarak "Kooperatif" dergisini yayınlamıştır.¹⁵⁵ Kooperatif dergisi 1932 yılında her ayın onbeşinde yayınlanmış olup 1934 yılına kadar yayın hayatında kalmıştır. Başar'a göre kooperatifçiliğin kapitalistleşmeden önce kurulması ve bir kısım kapitalistin görevleri yükleneceğini belirtmektedir.¹⁵⁶ Kooperatifçilik kar için çalışan bir değişim mekanizması yerine, toplumsal ihtiyaç esasına dayalı olarak işleyen yeni bir değişim mekanizması kurmak demektir. Bu mekanizma ile birlikte Türkiye'de hem iktisadi ve ticari örgütlenme sağlanacak, hem de sermayenin yetersizliğinin ve etkin kullanılmamasının yarattığı sorunlar giderilecektir. Başar'a göre Türkiye'de ki kooperatifçilik Batı ülkelerinden çok farklı anlamda kullanılmaktadır. Öncelikle Batıdaki kooperatifler kar için çalışan sermaye kuruluşlarının güçlenmesi ile onlara tepki olarak doğmuşlardır. Halbuki Türkiye gibi eski yarı sömürge bir ülke için kooperatifçilik liberal ilişkiler ve kendiliğinden doğan bir kurumlaşma olmaktan çok, iktisadi devletçiliğin amaçları uyarınca devlet tarafından adeta zorla oluşturulacak bir kurumlaşma olacaktır.¹⁵⁷

A. Hamdi Başar "İktisadi Devletçilik" görüşünü 1929 buhranının yorumundan hareketle temellendirmeye çalışmıştır. Başar'a göre buhrana sebep olarak gösterilen üretim fazlalığı, tüketim azlığı, para sistemindeki bozukluklar buhranın nedeni değil sonucudur. O'na göre asıl neden Garp medeniyetinin dayandığı temellerin sarsmış ve çürümeye yüz tutmuş olmasıdır.¹⁵⁸ Buhran klasik bir piyasa buhranı değil bir rejim buhranıdır. Bu rejimin adı "Liberal Kapitalizm"dir. Başar'a Türkiye'de ki buhranın Türkiye'ye özgü olduğunu ve Dünya Buhranı ile ilişkisinin bulunmadığı düşüncesindedir. Ona göre Türkiye'deki buhran yalnızca tarımda (buğdayda) hissettirdiğini ve alanda alınacak önlemler ile buhranın atlatılabileceği düşüncesindedir.

¹⁵⁵ Başar, 1943 yılında ise "Barış Dünyası" dergisini çıkarmaya başlamış ve dergi altı ay sonra sıkı yönetim tarafından kapatılmıştır. 1962 yılında ikinci kez yayın hayatına başlayan Barış Dünyası, Başar'ın 1971 yılında ölümüyle kapanmıştır.

¹⁵⁶ Mehmet Aslanoğlu, "Ahmet Hamdi Başar ve Kooperatifçilik", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim yay.cilt.5, s.1279

¹⁵⁷ agm.,s1279

¹⁵⁸ İ. Tekeli, S. İlkin, Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu,s.90

Ayrıca Başar ekonomik buhranın Liberalizmin kaçınılmaz sonucu olduğunu ve bu buhranın Türkiye gibi ülkeler için kaçınılmaz bir şans olduğunu savunur.

Başar'a Göre son medeniyet üç tezat doğurmuştur:1-Sınıf Tezadı 2-Müstemleke tezadı 3-Farklılık tezadı. Sınıf tezadı ihtilallere, müstemleke tezadı milli kurtuluş hareketlerine, farklılık tezadı ise harplere neden olur. Asıl müstemleke tezadı, Batı medeniyet düzenini yıkacak ve dünyayı yeni bir medeniyet düzenine doğru itecek nitelik taşır. Sınıf tezadı, enternasyonal değil, her yerde nasyonal bir dava olmaya doğru gelişecektir. Farklılık tezadı, aynı cinsten insanlar, müesseseler ve memleketler arasında tabiat, istihsal aletleri ve satış şartları noktasından mevcut keyfiyet farklılıklardan meydana gelir. Bu tezatlardan asıl müstemleke tezadı Batı medeniyet düzenini yıkacak ve dünyayı yeni bir medeniyet düzenine itecek nitelik taşır.¹⁵⁹ Başar'a göre Dünya Buhranı Türkiye gibi ülkeler için bir kurtuluş demektir. Hem Kapitalist ve Sosyalist olmayan yeni bir dünya düzeni Türkiye'de uygulanma ve denenme için en uygun ortamı bulabilecektir. Başar'a göre Kemalizm, milli kurtuluş halinde bulunan bütün memleketlerin rejimidir ve bundan dolayı evrenseldir.

Başar'a göre kalkınmak için Liberalizm ve Korumacı politikalara ümit bağlanmaması gerektiği görüşündedir. Bir tarım ülkesi serbest değişimi öngören liberal politikalarla herhangi bir kazanç sağlayamayacaktır. Serbest değişim yoluyla nasıl dış sömürüyle uğraşacaksa sanayide uygulanacak korumacılık politikası da bir kısım girişimci tarafından iç pazarın sömürüleceği görüşündedir. Bu nedenle Türkiye'nin kalkınabilmesinde en sağlıklı yönü liberal ekonomiden millet iktisadına geçmektir. Özel teşebbüs ve sermaye rejimi devlet eliyle kurulup, kalkınma devlet eliyle sağlanacaktır. Özel teşebbüse dayanan bir kalkınma rejimi ile kalkınmak o günkü şartlara göre mümkün olmadığından dolayı özel teşebbüs ve sermaye rejimini kurma ve koruma hedefine yönelmiş bir kalkınma politikası eksiksiz yürütülürse yatırımlar arttırılabilir. Özel sermayenin hızlı kalkınmayı tek başına başaramaması karşısında, devletinde piyasa yatırımları yapması ve işletmeleri kurup idare etmesi bir zorunluluk olmuştur. Ancak iktisadi devletçilik anlayışı Osmanlı'dan beri süregelen bürokratik "kapıkulu devletçiliği"nden çok farklıdır. Ülke sorunlarının temelinde de bürokrasinin güçlenmesi

¹⁵⁹ H. Ziya Ülken, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, Ülken yay.s.467

ile belirginleşen idari devletin genişlemesi yatmaktadır. Başar'a göre devlet yapısı idari ve iktisadi devlet olarak ve idari devletin iktisadi devletten ayrılması gerektiği ve idari devletin iktisadi devlete müdahalesini önleyici mekanizmalar oluşturulmasının gerektiğini belirtmiştir. İktisadi Devletçilik ile Devletin iktisadi işlere müdahalesi tamamen birbirinden ayrı anlamlar taşımaktadır. Devletin iktisadi işlere müdahalesi ile mutlaka iktisadi devletçilik yapılmış olmayacağı gibi, bazen bu müdahale ile de iktisadi devletçilik fikri baltalanmış olabilir. İktisadi devletçilik mutlaka devletin iktisadi işlere karışması demek değildir, hatta bazen iktisadi işlere devletin müdahale etmemesi ile iktisadi devletçilik yapılmış olur.¹⁶⁰ Batı medeniyetlerinin gelişimi serbest müdahale sistemine, yeni kıtaların keşfine ve yeni tekniklere borçludur. Oysa bu aşamaları yaşamamış Türkiye gibi toplumlarda devlet tüm alanları kaplamış, Batıdaki biçimi ile özgürlük ve demokrasi talep edecek ve bu mücadeleyi yapacak toplumsal kesimin gelişmemiş olmasından dolayı özgürlük ve demokrasiyi sağlamakta devlete düşmüştür.

Batı ile Türk toplumunu gelişim evreleri açısından karşılaştıran Başar, kilise, kral baskısı, Hint- Şark yollarının kapanması ile yaşanan imkansızlıklardan kurtulma arzusunun keşifleri, göçleri ve yaratıcı düşüncüyü doğurduğunu, bu evreleri yaşamayan bizim gibi toplumların ise tembelleştiğini ileri sürmüştür. Batı toplumlarında gelişen yaratıcı ve özgür düşüncenin Türk toplumunda yerleşmesi için inkılapçı bir dönem zorunludur¹⁶¹. Bu inkılapçılık yeni doğan düşüncenin korunup güçlendirilmesi, kitleye yaygınlaştırılması metotlarından ibarettir. Sosyal düşünceler hür düşünce ile olgunlaşmalı, hür düşüncüyü engelleyen akımlar ise inkılap yolu ile tasfiye edilmelidir. Başar, inkılap döneminin zor bir dönem olduğunu, kolayca diktatörlüğe dönüşebileceğini kabul etmektedir ancak Türkiye gibi “tarihi olgunluk dönemini yaşamamış uluslar için başka bir yol olmadığını” ileri sürmektedir.¹⁶² Bunun için

¹⁶⁰ A.Hamdi Başar, “*İktisadi Devletçilik ve Mevzuları*”, Türkiye’de Devletçilik, Bağlam yay., s.23

¹⁶¹ 1946’da Demokrat Partinin kuruluşunda program hazırlık çalışmalarına katılan Başar inkılapçı düşüncelerinden dolayı parti çalışmalarından uzaklaştırılmıştır. 1948 yılında İktisat kongresi çalışmalarına katılan Başar’ın İstanbul ticaret kesimini savunan yazıları üzerine tekrardan Demokrat parti ile yaklaşması olacaktır, ardından DP İstanbul milletvekilliğine seçilir. DP ile yakınlığı ise Milletçe Kalkınma Kanunu Teklifi’ni hazırlaması ile son bulur.

¹⁶² Didem Gürses, “*Ahmet Hamdi Başar*”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Liberalizm, s.336

Batıdan sadece halkın siyasi ve iktisadi hürriyete kavuşması için en ileri medeniyet eserleri ve kurumlar alınacaktır. Toplumların kalkınma ve gelişmesi için otoriter rejimleri kaçınılmaz bulan Başar, kalkınma ideali için özgürlüklerden feragat edilmesini savunarak, açıkça “demokratik bir düzende kalkınmanın olamayacağını” ileri sürmektedir.¹⁶³

Başar’a göre “İktisadi Devletçilik” gelecekte ulaşılabilecek sürekli temel ögesi olmasından çok, bir süre sonra yok olarak ortadan kacakaktır. Bir amaç olmaktan çok halkın kültürünü, bilgisini, maddi ve manevi seviyesini yükselterek siyasette, ekonomide kendi kendini idare edecek duruma gelmesi için geçici bir araç olacaktır. Devlet kalkınmanın başlıca vasıtası olacaktır. Kalkınmanın ilk devrelerinde devlet bizzat sermaye ve müteşebbis yerine geçebilir, daha sonra kurduğu işleri ve işletmeleri fertlere bırakıp çekilmelidir. Sonuç olarak Başar’ın devletçilik anlayışı, özel teşebbüsü, sermaye rejimini ve sosyal adaleti koruyucu, sınıflar arasında tarafsız bir anlayıştır.

5.c- Ahmet Ağaoğlu: Liberal Devletçilik

1869 Azerbaycan doğumlu olan Ağaoğlu Liseyi Tiflis’te tamamlar. Petersburg’da ki eğitimini yarım bırakıp Paris’e giderek Sorbonne Üniversitesi’nde eğitim alır. Paris’teki eğitimi tamamladıktan sonra ise Kafkasya’ya döner. Ağaoğlu, Meşrutiyet yönetiminin getirdiği hürriyetlerden yararlanarak Türkçe gazete ve dergi (Hayat, Terakki, Füyuzat) çıkarmıştır. Ancak Rus hükümetinin takibi üzerine İkinci Meşrutiyetin cazibesine kapılarak Osmanlı Devleti’ne sığınır. Maarif müfettişliği ve Süleymaniye Kütüphanesi müdürlüğü yapar 1912 de ise Afyonkarahisar mebusu olur. 1917 Ekim Devrimi’nden sonra Azerbaycan Cumhuriyetinin kuruluşunun çalışmalarında bulunan Ağaoğlu barış görüşmeleri için Azerbaycan’ı temsil etmek için Paris’e giderken İstanbul’da İngilizler tarafından tutuklanır. Malta esaretinden sonra İstanbul’a gelerek Milli Mücadeleye katılır ve Hakimiyet-i Milliye gazetesinde başyazarlık yapar. Ağaoğlu, Cumhuriyetin kurulmasından sonra ise iki dönem Kars

¹⁶³ agm.,s.338

milletvekilliği yapmış 1930 yılında da Serbest Fırkanın kurucuları arasında yer almıştır. Bu değişen siyasi şartlar içinde Ağaoğlu'nun düşünceleri farklılıklar göstermişse de ısrarla savunduğu düşünce Liberalizm olmuştur. Ağaoğlu Liberalizm ve milliyetçilik arasında kurduğu pozitif ilişki bakımından en dikkat çekici isim olmuştur.

Ağaoğlu Paris'teki eğitimi sırasında tanıştığı Cemaleddin Efgani'den çok fazlasıyla etkilenmiş ve gençlik yıllarına hakim olan Turancı fikirlerin oluşmasında etkisi olmuştur. Bu dönemde Osmanlı Devletinden ziyade gözlerini İran'a çevirmiştir. Bunun nedeni de Ağaoğlu için Osmanlıdan ümidinin olmamasıdır, çünkü; Ona göre, Osmanlıda birey ve bireycilik ölmüştür. Malta sürgününden İstanbul'a dönüp Milli Mücadeleye katılmasından itibaren Turancı fikirlerden uzaklaşmalar olduğu görülecektir. Ağaoğlu'nun milliyetçiliği sadece düşünce düzeyinde kalmadığı gibi çeşitli dönemlerde siyasi harekete de dönüşmüştür.¹⁶⁴

İlerlemeci bir mantıkla milliyetçiliği değerlendiren Ağaoğlu, tüm ulusların gelişimlerinde geçirilmesi zorunlu bir koşul olarak değerlendirir. Tezlerinde sürekli atıfta bulunduğu Batı ülkelerinin de bu aşamalardan geçtiğini belirtir. Ağaoğlu için “millet” ulaşılması gereken zorunlu, sosyal bir aşamadır. Ona göre milleti oluşturan üç unsur bulunmaktadır. Bunlar; dil, din ve ırktır. Bunların içerisinde millet tanımında “Dil” çok önemli yer tutmaktadır. Ağaoğlu'na göre gelişim içerisinde Ona göre milliyetçilik toplumdaki tüm sınıfları birleştirici bir faktördür. Ağaoğlu'na göre Cumhuriyet sonrası Türkiye'de “milliyetçilik” din mertebesinde olduğunu ve lisan, din,

¹⁶⁴ İlk olarak Rusya Müslümanlarının önderleriyle yapılan gizli toplantıda Azerbaycan'dan katılanlar arasında Ağaoğlu'da vardır. Azerbaycan da yoğunlaşan Ermeni terör ve baskısına karşı Azeri Türklerini korumak amacıyla Fedai adıyla gizli olarak kurulan teşkilatın kurucuları arasında Ağaoğlu da yer almaktadır. Ağaoğlu bu çalışmasından kaynaklı Rus hükümeti tarafından gözaltına alınmıştır. İstanbul'a gelişinden itibaren siyasi faaliyetlerini Türk Ocağı derneğinde ve Türk Yurdu dergisinde devam etmiştir. Ayrıca Ağaoğlu İttihat Terakki partisi Merkez-i Umum-i üyesidir. Ağaoğlu için Türkçü olmanın şartı ittihatçı olmayı gerektirdiği düşüncesindedir. Cumhuriyet döneminde ise üçüncü dönem Kars milletvekilliği, ardından Serbest Cumhuriyet Fırkasının kurulmasında yer almıştır.

edebiyat, hukuk, iktisadiyyet, maarif, hükümet ve devletin bütünüyle millileşmekte olduğu düşüncesindedir.¹⁶⁵

Ağaoğlu 1924 Malta sürgünü sırasında yazdığı “Üç Medeniyet”¹⁶⁶ adlı kitabını ilk bölümü Fert başlığını taşır. Ağaoğlu’na göre ilerlemenin asıl faktörü ferttir. Şark dünyasının geri kalmasının en önemli faktörünün ferdin ezilmesi olduğunu iletir. Ferdi ezen İstibdat yönetimi yaratıcı düşünceyi ve çalışma hevesini öldürmüş olması nedeniyle bireyi bencil ve birine güvenemeyen, işbirliği yapamayan kişilerden oluşan pasif bir toplum yaratmıştır. Fert ile toplum arasındaki denge sağlandıkça toplumun ahengi de sağlanmış olur. Kadrocuların toplumsal çatışmalar ve çelişkilerin yalnız kapitalist toplumlara has bir şey olarak değerlendirmelerini eleştiren Ağaoğlu, bu çatışma ve çelişkilerin insanlığın ezilenden beri var olduğu düşüncesindedir. Ağaoğlu’nun ilerleme anlayışına göre, en ileri aşamayı temsil eden Avrupa’nın izlediği safhalar izlenmelidir. Garp ile şark arasındaki gelişmişlik farkını Kadrocuların aksine garbın geri kalmış şarkı tahakküm altına almış olasından ziyade garbın gelişmişliğini ferdi hürriyetlerin gelişmişliğine bağlamaktadır. Bu durumda örnek alınan Avrupa medeniyetine ulaşmakta aydınlara büyük görev düşmektedir. Aydınlar devlet vasıtasıyla siyasi ve kültürel değişiklikleri gerçekleştirerek halkın aydınlanmasını sağlayacaktır. Ağaoğlu’na göre aydınların bu gücü elinde bulundurmasını sağlayacak olan da devlettir. Ona göre Türkiye’de ki devletçilikte bu durumda ortaya çıkacak ve Batıda olduğu gibi gelişme artıkça ortaya çıkan toplumsal tezatların hafiflemesini sağlayacaktır.

Ağaoğlu devlete iki görev yüklemektedir. Birincisi, devlet toplumsal ve siyasi çatışma noktalarında düzenin bozulmasını önlemekten ve ahengin sağlanmasından sorumludur. Devletin ikinci görevi ise, yönetilenlerin sisteme katılmaları için gereken olgunluk düzeyine ulaşmalarını sağlayacak eğitimden sorumludur. Devlete yüklenen bu sorumlulukların arka planını oluşturan kavramsal duruş, milletin, devletle birey arasındaki temel bağıntı noktası olarak kurulduğu göz önüne alındığında açığa çıkar. Buna göre “millet” aynı antropolojik kökene, dile ve tarihe sahip olan insanlar arasındaki cazibenin doğal bir çıkıntısıdır. Bu cazibeyi millete dahil olan her bir bireyin

¹⁶⁵ Ahmet Ağaoğlu, “*Hitabe*”, Türk Yurdu, cilt.2, s.385-395

¹⁶⁶ Ağaoğlu bu kitabını bölümler halinde 1926 yılından sonra Türk Yurdu dergisinde yayınlamıştır.

bilincinde uyandırmak ve böylelikle halihazırda mevcut aidiyet hissinin somutlaşması için gereken zemini hazırlamak devletin sorumluluğundadır. Zira, Ağaoğlu'nun tanımlamasıyla “millet bir kütlenin içinde bulunan bütün bireyler değil, o kütleyi manevi hususiyetleriyle temsil eden şuurlu, münevver zümredir. Münevver zümre milletin adeta bir aynasıdır. İşte, millet kütesinde olup da milleti temsil etmeyen diğerleri, böyle bir bilinçlendirme sonucunda, Türkiye özelinde, Bağımsızlık Savaşı'nın ve ardından gerçekleştirilen reformların, Ağaoğlu'nun ifadesiyle “Hakimiyet-ı Milliye”nin, kanıtladığı gibi halihazırda örgütlenmiş olan millet parçaları olarak “hür” kılınacaktır. Ağaoğlu'nun devlet-millet kavramsallaştırması belirli bir birey doğası anlayışıyla beslenir. Bu anlayışa göre, birey ikili bir benlik yapısına sahiptir. Bu ikili yapıyı sürekli olarak birbirleri çatışan ve Ağaoğlu'nun “iç ben” ve “dış ben” olarak tanımladığı iki zıt kutup oluşturur. “Dış ben”, bireyin, kendi dışındaki tüm aktörler karşısında tavırsız olan, sorumluluk duygusundan yoksun, ego-merkezci, öz-çıkar yönelimli Ağaoğlu'nun kendi ifadesiyle “özcü” iradeyi dışlayan kimliğini temsil eder. Bireyin iradi faaliyetleri “iç ben”i dışa vurur ve bireyin “dayanışmacı”, “erdemli”, ve “bilge” kimliğini temsil eder. Bu çatışma metaforu, Ağaoğlu'nun devlet, millet ve birey ekseninde önerdiği ideal sistemin çözümlenmesinde de kilit önem taşımaktadır.¹⁶⁷

Ahmet Ağaoğlu yeni bir devletçilik yorumu vermekten ziyade Kadrocuların devletçilik anlayışını eleştirisi üzerine kuruludur ve kadrocuları kendi önerdikleri metotla eleştirmeye çalışmıştır. Ağaoğlu devletçiliği geçici bir politika olarak görmediği gibi, gelişmeyle birlikte de devletçiliğin önemi artacağı düşüncesindedir. Devletçilik de Ağaoğlu'na göre milliyetçilik gibi gelişmeyle birlikte ve bu gelişmenin bir sonucu olarak meydana gelmektedir. Bu gelişmeyi sağlayacak temel faktör ise Ağaoğlu'nun tezinin omurgasını oluşturan ferttir. Bundan dolayı da Ağaoğlu'na göre devletçilik bir kalkınma yolu olarak düşünülemez. Ağaoğlu'na göre devlet inkar edilemez bir gerçeklik olduğuna göre devletçilikte yadsınamaz bir gerçekliktir. Ağaoğlu'na göre geri kalmış ülkelerde sermaye birikimi, teknik bilgi ve yetişmiş iş gücü olmaması nedeniyle devlet müdahalesinin sağlıklı olmayacağı düşüncesindedir. Ahmet Ağaoğlu devletçiliği dört gruba ayırmış ve bunların gelişmiş ülkelerde sanayileşmeden kaynaklanan tezatlar

¹⁶⁷ Simten Coşar, “Ahmet Ağaoğlu”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Liberalizm, cilt:7, s.238-239

karşısında ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Bunlardan birincisi; Liberal Devletçilik, gelişmiş demokratik ülkelerde uygulanan ve tarihi gelişimle ortaya çıkan bir durumdur. İkincisi; Sosyalizmin azami devletçilik türüdür. Azami devletçilik dışında Sosyalist devletçilik türü vardır ki bunlar komünist olmayan sosyalistlerdir. Bu devletçilik türünde üretim araçlarını devlet elinde toplarken çalışma ve çalışma ürünlerinin tüketiminde ferdiyetçiliği esas kabul eder. Dördüncü devletçilik türü ise Müfrit burjuva devletçiliğidir. Bu “bir nevi burjuva reaksiyonu”dur. Diktatörce olan bu devletçilik şeklinin amacı mülkiyeti korumak ve burjuva yararına sınıf ilişkilerini devletçe düzenlemektir.¹⁶⁸ Ağaoğlu’na göre birey yaratıcı ve ilericidir,devlet ise nizam ve ahengi sağlar ve bireyin yaratıcılığı arttıkça da devletin nizamı ve ahengi sağlamak için nüfus ettiği alanda genişleyecektir Siyasal sistemin kurucu unsuru olan bireylerin benimsedikleri sorumluluk duygularının sağlıklı olması siyasal sisteminde sağlıklı olmasını sağlayacaktır. Gerek devlet gerekse sosyal kurumlar bireylerin sorumluluk ekseninde ortak katılımları ile oluşurlar. Ancak bireylerin siteme katılabilmeleri için şuurlu olmaları yani “iç ben”in simgelediği değerlerle hareket etmeleri, seçimlerini bu değerler temelinde yapmaları gerekir. Bunun içinse öncelikle devletin ardından bireylerin cemiyetin “münevver zümresi” tarafından yönetilmesi ve yönlendirilmesi gerekir.¹⁶⁹ Sonuç olarak Batı da devlet birey önündeki engelleri kaldırarak ekonomik ve toplumsal gelişmesini sağlamıştır. Aynı şekilde doğulu toplumlarda devletin birey üzerindeki engelleri kaldırması ile gelişme sağlayacaktır.

¹⁶⁸ Ahmet Ağaoğlu, Devlet ve Fert, İstanbul,s.41-52

¹⁶⁹ Simten Coşar, “Ahmet Ağaoğlu”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce:Liberalizm,cilt:7,s.241

SONUÇ

Son yıllarda oldukça önem kazanan ve tartışılmaya başlanan milliyetçilik anlayışı bu çalışmanın temel hareket noktasını oluşturmuştur. Bu çalışmanın amacı Kapitalist sermaye birikim sürecinde tarihsel olarak milliyetçilik düşüncesinin ne ölçüde, hangi koşullarda ve nasıl birikim sürecini etkilediği anlatılmaya çalışılmıştır. Özellikle son yıllardaki milliyetçiliğe dair tartışmalarının bugüne özgü olmadığı bu tartışmaların çok daha eskilerde ve dönemin ihtiyaçlarına göre zaman zaman ön plana çıktığı vurgulanmıştır. Bunun içinde amacımız 1929-1938 arasındaki dönemin üzerine yaptığımız çalışmada bu dönemi önceleyen ve bu dönemin koşullarının oluşmasını sağlayan tarihsel sürecin öncelikle anlatılmasını da fayda olacağı düşüncesiyle Milliyetçilik literatüründe önemli yere sahip isimlerin millet, ırk, milliyetçilik gibi tanımlamalarına ve bu isimlerin milliyetçiliğin kökenine ilişkin düşüncelerine yer verilmiştir. Böylelikle şu dönem söz konusu tartışmaların ve araştırmasını yaptığımız dönemin temel referans noktalarına değinilmeye çalışılmıştır. Milliyetçiliğe dair bu tarihsel incelememiz Nairn belirttiği gibi milliyetçiliğin kökenleri dünyanın tarihsel gelişim sürecinde aranması gerektiği düşüncesidir.

Milliyetçilik Avrupa’da on dokuzuncu yüzyılın başlarında belirmesiyle birlikte bu ideolojinin gerçek sahibi iktisadi yapısı ve üretim biçimi değişmeye başlayan toplumlarda ortaya çıkan “milli burjuvazi” olmuştur. İki savaş arası Dünya Kapitalizminin yaşadığı kriz iktisadi Liberalizmin de sonunu getirmiş ve korumacı, ulusalcı iktisadi politikalar milliyetçiliğin alt yapısını oluşturmuştur. Milliyetçilik dönemin itici gücü olmuş, yirminci yüzyılla birlikte de bağımsızlık savaşları ile birlikte de anti-empyralist bir nitelik almıştır. Wallerstein milliyetçiliği, hiyerarşik düzenin

rekabetini ifade etmenin bir tarzı olarak ortaya çıkmış olduğu düşüncesindedir. Bu da kapitalist sistemin kendini meşrulaştırma aracıdır. 1789 Fransız İhtilali sonrasında milliyetçilik düşüncesi Avrupa’da yayılması ve Balkanlarda da etkili olmaya başlaması ile kısa sürede Osmanlı İmparatorluğunun Hıristiyan tebaasının yanı sıra Arap ve Arnavutlar arasında etkili olmuştur. Oysa ki Osmanlı İmparatorluğunda Türk Milliyetçiliği diğer unsurlara oranla hayli geç ortaya çıkmıştır. Osmanlıda ki bu geç oluşuma karşılık Tür milliyetçiliği çok daha öncesinde Kafkas ve Kırım’da Türklerin yoğun bulunduğu yerlerde ortaya çıkmış ve daha sonraki yıllarda burada ki aydınlar Osmanlı Devletine gelişleri ile birlikte milliyetçiliğin gelişimine katkıda bulunacaklardır.

Kemalist ulus inşa süreci ise Tanzimat’tan Cumhuriyete uzanan bir süreklilik göstermektedir. 1908’de II. Meşrutiyetin ilanından sonra milliyetçilik sadece kültürel boyut olmaktan çıkarak siyasi bir nitelik taşımaya başlamıştır. Bunda da en büyük etken Batıda eğitim görmüş Rusyalı Türklerin Osmanlının başkentine gelerek buradaki çeşitli dergi ve gazetelerde çalışmaya başlamaları olmuştur. Meşrutiyetle birlikte gelen bu ulusçuluğa yönelişi ile birlikte Alman iktisadi düşüncesinden etkilenerek milli iktisat düşüncesi benimsenmeye başlanmıştır. Türk milliyetçiliğinin ekonomik bir boyut kazanması ise İttihat ve Terakkinin “mili iktisat programı” ile ortaya çıkmıştır. Milli burjuvazi yaratma projesi olarak da tanımlanan bu program Cumhuriyet hükümetlerinin uygulamalarında ve 1923 iktisat kongresinde izleri görülmüştür. Milli iktisat programı ile Osmanlı İmparatorluğunda azınlık yada yabancı tüccar, sermayedar, bankacı, tasfiye edilerek yerine Türklerin geçirilmesi yani milli Türk burjuvazisinin oluşmasını sağlamak amaçlanmıştır. Milli kalkınmanın temeli olan bu milli sanayici ve tüccarın güçlenmesini sağlamanın yolları Cumhuriyet döneminde de çeşitli arayışları beraberinde getirmiştir.

Her ulus inşa sürecinin kendine has yanları olduğu kabul edilmekle birlikte gelişmiş ülkelerin yarattığı baskı geri kalmış ülkelerde tepki olarak milliyetçiliği doğurabildiği gibi milliyetçilik iktidarı etkilemeye, ele geçirmenin bir aracı olarak da kullanılabilmiştir. Milliyetçilik kimi zamanda geleneksel ile modern olanın çatışması sonucu da oluştuğu görülebilmektedir. Milliyetçilik A. Smith’in belirttiği gibi modern bir olgu olmasına karşılık aynı zamanda da eski olanı da içinde barındırmaktadır, geçmişe bağlılık söz konusudur. Milliyetçiliğin bu sürekli değişim içinde olmasının nedeni değişen siyasi ve iktisadi koşullara bağlı olarak kabuğunu değiştirmesidir.

Milliyetçiliği sonradan görmelerin kötü kaderi olarak değil de “dengesiz kalkınmanın” diyalektik sonucu olarak değerlendiren Nair’in belirtmiş olduğu gibi taraflarda bu süreçte birbirlerini sürekli değiştirmeye zorlayacaklardır. Geri kalmış ülkelerin kalkınma beklentisine karşılık bu ülkelerde ki seçkinler bu işi üstlenerek milliyetçiliğe giden yolda en önemli adımı atmışlardır. Buradan hareketle de Kemalist ulus inşa sürecinin ana amacı Batılı gibi olma “muasır medeniye seviyesine ulaşmak” olarak ifade edilebilir. Tek bir gelişme modeli vardı oda Batılılaşmaktı. Modernleşme tarihi aynı zamanda da yeni bir ulus inşa etme tarihi olmuştur. Bu gelişme modeli içinde de milliyetçilik itici güç olarak kullanılacaktır. 1912 yılından itibaren Cumhuriyet dönemine damgasını vuracak olan bu milliyetçi kalkınma modelinin ana hatları atılmaya başlanmıştır. Milliyetçiliğin anlamı ve kullanılan semboller bu ulus inşa sürecinde siyasi ve iktisadi koşulların değişmesine bağlı olarak değişimler geçirmiştir. 1920 öncesinde milli topluluk Osmanlı ve Müslüman olma ile eş anlamlı kullanılırken 1924 sonrasında ise kullanılan çoğulcu söylem terk edilerek dini temalardan kopuş sağlanmıştır. Kemalist ulusçuluk artık tarihi ve coğrafi kökleri ile birlikte vurgulanır olmuştur. Yukarıdan oluşturulmaya çalışılan bu toplumsal kurgu ile birlikte hukuksal ve kurumsal düzenlemelere de gidilmiştir. Alman ve Fransız milliyetçilik düşüncesinden fazlasıyla etkilenmiş olan Türk milliyetçiliği zaman zaman toprağa dayalı vurguları ön plana çıkarırken zaman zaman da etnik kökene dayalı vurgulara gitmiştir. 1929 sonrasında ise milliyetçilik tamamı ile iktisadi vurguları ön planda tutulmaya başlanmıştır.

KAYNAKÇA

- Hobsbawm, J.Eric. 1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik.Çev.Osman Akınhay. İstanbul: Ayrıntı yay., 1995
- Develioğlu, Ferit. Osmanlı-Türkçe Ansiklopedik Lügat. İstanbul: Aydın kitapevi.,1996
- OBA, A.Engin. Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu.İstanbul: İmge yay.1995
- Balibar ve Wallerstein. Irk, Ulus, Sınıf. Çev.Nazlı Ökten. İstanbul: Metis yay, 2000
- Özkırımlı, Umut. Milliyetçilik Kuramları, İstanbul:Sarmal yay.,1999
- Erözden, Ozan.Ulus Devlet.Ankara: Dost yay.,1997
- Anderson, Benedict. Hayali Cemaatler; Milliyetçilik Kökenleri ve Yayılması.Çev. İskender Savaşır. İstanbul: Metis yay.,1995
- Carr, H. Edward. Milliyetçilik ve Sonrası. Çev. Osman Akınhay.İstanbul: İletişim yay.,1999
- Chatterjee, Partha. Milliyetçi Düşünce ve Sömürge Dünyası. Çev. Sami Oğuz. İstanbul:İletişim yay.,1996
- Guibernau, Montserrat. Milliyetçilikler:20.Yüzyılda Ulusal Devlet ve Milliyetçilikler. Çev. Neşe Nur Domaniç. İstanbul: Sarmal yay,1997
- Smith, Anthony.Milli Kimlik, Çev.Bahadır Sina Şener. İstanbul:İletişim yay., 2004
- Gellner, Ernest. Uluslar ve Ulusçuluk, Çev. Büşra Ersanlı Behar. İstanbul:İnsan yay. 1992
- Gellner, Ernest. Milliyetçiliğe Bakmak. Çev.Simten Coşar. İstanbul:İlerim yay.,1998
- AĞAOĞULLARI, M. Ali. “Aşırı Milliyetçi Sağ”, Geçiş Sürecinde Türkiye, İstanbul:Belge yay. 2003
- YILDIZ, Ahmet. “Ne Mutlu Türküm Diyebilene”; Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938), İstanbul:İletişim yay, 2004
- AKÇURA, Yusuf.Yeni Türk Devletinin Öncüleri.Ankara:Kültür Bakanlığı yay.,2001
- GEORGEN, François. Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri; Yusuf Akçura (1876-1935), Ankara: Yurt yay.,1986

PARLA, Taha. Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm, İstanbul:İletişim yay.,2001

GÖKALP, Ziya. Türkçülüğün Esasları.İstanbul: Borda Siyah yay., 2004

AHMET, Feroz.“Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Döneminde Milliyetçilik ve Sosyalizm Üzerine Bazı Düşünceler”:Osmanlıda Sosyalizm ve Milliyetçilik. İstanbul:İletişim yay.,2004

ÜLKEN, H. Ziya .Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi.İstanbul: Ülken yay. 1979

TOPRAK, Zafer.Türkiye’de Milli İktisat(1908-1918), İstanbul:Yurt yay.1982

Arai, Masami. Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği.Çev. Tansel Demirel.İstanbul: İletişim yay.,2003

Üstel, Fusun. Türk Ocakları(1912-1931), İstanbul:İletişim yay,1997

TOPRAK, Zafer.Türkiye’de Milli İktisat. İstanbul:Yurt yay

AYDIN, Suavi..Modernleşme ve Milliyetçilik, Ankara: Gündoğan yay., 1993

Baskın Oran, Atatürk Milliyetçiliği

Timur, Taner. Türk Devrimi ve Sonrası,İstanbul:İmge yay.,2001

Boratav, Korkut.Türkiye İktisat Tarihi, (1908-1985), İstanbul: Gerçek yay

Kepenek Yakup ve Yentürk Nurhan, Türkiye Ekonomisi, İstanbul:Remzi Kitapevi, 2005

S. Yerasimos ,“Tek Parti Dönemi”, Geçiş Sürecinde Türkiye, İstanbul:Belge yay. 2003

Kuyucuklu, Nazif. Türkiye İktisadı. İstanbul: Beta Basım Yayım, 1986

Tezel, Y. Tezel. Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi. İstanbul:2002

İnsel, Ahmet. Türkiye Toplumunun Bunalımı.İstanbul:İletişim yay.2001

İlhan Tekeli, Selim İlkin. 1929 Dünya Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları.Ankara: OTTÜ yay.,1977

Ronnie Margulies, Ergin Yıldızoğlu, “Tarımsal Değişim:1923-1970”, Geçiş Sürecinde Türkiye, İstanbul:Belge yay. 2003

Keyder, Çağlar.“Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politigi”, Geçiş Sürecinde Türkiye, İstanbul:Belge yay. 2003

Gülalp, Haldun. Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri,Yurt yay

Parla, Taha. Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları: Atatürk’ün Nutku,c.1,İletişim yay.,1991:İstanbul, s.49

- Gülalp, Haldun.“Ulusçuluk, Devletçilik ve Türk Devrimi: Bir Erken ‘Bağımlılık’ Teorisi”,Türkiye’de Devletçilik, der.Nevin Çoşar, Bağlam yay
- İlhan Tekeli, Selim İlkin, Kadro, İstanbul: Tarih Vakfı yay.,2005
- Toprak, Zafer. “Fikir Dergiciliğinin Yüz Yılı”, Türkiye’de Dergiler Ansiklopediler(1849-1984),Gelişim yay.,İstanbul:1984,
- Avcıoğlu, Doğan. Türkiye’nin Düzeni, Dün-Bugün-Yarın,Birinci Kitap, İstanbul:Tekin yay.,1998
- Yenal, Oktay. Cumhuriyet’in İktisat Tarihi. İstanbul:Homer yay.2003
- Mardin, Şerif. Türk Modernleşmesi. İstanbul:İletişim yay. 1999
- İ. Tekeli, S. İlkin, Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu. Ankara:ODTÜ yay.1982
- Başar, A Hamdi. “İktisadi Devletçilik ve Mevzuları”.Türkiye’de Devletçilik. Der.Nevin Coşar. İstanbul:Bağlam yay1995
- Gürses, Didem. “Ahmet Hamdi Başar”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Liberalizm. Cilt.7.İstanbul: İletişim yay.
- Leca, Jean. Uluslar ve Milliyetçilikler.Çev. Siren İdemen. İstanbul:Metis yay. 1998
- Özdoğan, G. Göksu. Turan’dan Bozkurt’a: Tek Parti Döneminde Türkçülük(1931-1946).İstanbul:İletişim yay.2002
- Darendelioğlu, İlhan. Türkiye’de Milliyetçilik Hareketleri.İstanbul:Toker yay., 1968
- Küçükömer, İdris. Düzenin Yabancılaşması.İstanbul:Bağlam yay.2002
- Aydın, Suavi. Kimlik Sorunu, Ulusallık ve Türk Kimliği.İstanbul:Öteki yay.1998
- Alp, Tekin. Türkleştirme.Ankara: Kültür Bakanlığı yay.2001
- SAYLAN, Gencay ‘Milliyetçilik İdeolojisi ve Türk Milliyetçiliği’,Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi cilt:7,İstanbul:İletişim yay.
- Yörük, Zafer. ‘Ulusal kimlik, hayali cemaat ve kendine ait bir devlet’.İrkçılık ve Milliyetçilik ; Sosyalizmin Sorunları Kitap Dizisi:2,İstanbul: Belge yay.
- Hanioğlu, Şükrü. “Türkçülük”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi. cilt.5 İstanbul: iletişim yay. 1985
- GEORGEON, François. “Yusuf Akçura”.Milliyetçilik, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce.cilt:4, İstanbul: İletişim

- MARDİN, Şerif. “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e İktisadi Düşüncenin gelişimi”. Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi cilt.3.İstanbul:İletişim yay.
- TOPRAK, Zafer. “II. Meşrutiyet Döneminde İktisadi Düşünce”.Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi cilt.3.İstanbul: İletişim yay.
- İNSEL, Ahmet. “ Milliyetçilik ve Kalkınmacılık”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik. Cilt:4, İstanbul: İletişim yay.
- TOPRAK, Zafer. “II. Meşrutiyet ve Osmanlı Sanayii”. Tanzimat’tan Cumhuriyet’te Türkiye Ansiklopedisi cilt.5. İstanbul: İletişim yay.
- Kaplan, İsmail.“Milli Eğitim İdeolojisi”.Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik. Cilt:4, İstanbul: İletişim yay.
- Yıldız, Ahmet.“Kemalist Milliyetçilik”.Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce; Kemalizm, cilt.2. İstanbul: İletişim yay.
- Balçık, M. Berk. “Milliyetçilik ve Dil Politikaları”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik. Cilt:4, İstanbul: İletişim yay
- Koraltürk, Murat ve Çetin Cem. “Türkiye’de Liberal İktisadi Düşünce”. Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Liberalizm, c:7. İstanbul: İletişim yay.
- Boratav. Korkut. “Türkiye’de Devletçilik”. Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, c.2. İstanbul: İletişim yay.
- Ersanlı, Büşra. “Bir Aidiyet Fermanı:Türk Tarih Tezi”.Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce:Milliyetçilik. Cilt:4, İstanbul: İletişim yay.
- Türkeş, Mustafa. “Kadro Dergisi”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce:Kemalizm, cilt:2. İstanbul: İletişim yay.
- Tekeli, İlhan ve İlkin, Selim. “Türkiye’de Bir Aydın Hareketi: Kadro”.Toplum ve Bilim.sayı 24.1984
- Başar, A.Hamdi. “Memleketin ve İktidarın O Günkü Manzarası” Barış Dünyası, no:44,Ocak 1966
- Aslanoğlu, Mehmet. “Ahmet Hamdi Başar ve Kooperatifçilik”.Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt:5.İstanbul:İletişim yay.
- Coşar, Simten. “Ahmet Ağaoğlu”.Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce:Liberalizm,cilt:7. İstanbul: İletişim yay.

